T. C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TANZİMAT SONRASI DÂRÜLFÜNÛN'DA TEFSİR DERSLERİ: 1900-1914 YILLARI ARASI BİR İNCELEME

FATMA EREN

2501150725

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. BİLAL GÖKKIR

İSTANBUL-2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	FATMA EREN	**Numarası**	:	2501150725
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ	**Danışmanı**	:	PROF. DR. BİLAL GÖKKIR
Tez Savunma Tarihi	:	17.07.2017	**Saati**	:	10:00
Tez Başlığı	:	"TANZİMAT SONRASI DARÜLFÜNUN'DA TEFSİR DERSLERİ: 1900-1914 YILLARI ARASI BİR İNCELEME"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BİLAL GÖKKIR	B. Gökkır	Kabul
2- YRD. DOÇ. DR. MUHAMMET ABAY		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. DR. NECDET YILMAZ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ÖMER ÇELİK		
2- YRD. DOÇ. MUHAMMED İSA YÜKSEK		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

TANZİMAT SONRASI DÂRÜLFÜNÛN'DA TEFSİR DERSLERİ: 1900-1914 YILLARI ARASI BİR İNCELEME

FATMA EREN

Tez konumuz, Tanzimat sonrasında kurulan ve Dârülfünûn bünyesinde açılan Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ndeki Tefsir dersleridir. Bu konuyu işleme amacımız, Tanzimat sonrası, Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi bünyesinde Tefsir derslerini ele almak, eğitim-öğretim sistemine yansıyan modernleşme etkilerini, din eğitim-öğretiminin başlıca alanlarından olan Tefsir dersleri üzerinde incelemektir.

Konumuz, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin açılışından kapanışına kadar olan 1900-1914 yıllarıyla sınırlıdır. Çalışmalarımızı sınırladığımız zaman dilimi hem II. Abdulhamid hem de II. Meşrutiyet döneminin bir kısmına tekabül etmektedir. İki döneme ait Dârülfünûn yönetmeliklerine, ders programlarına, Tefsir dersi kitaplarına, düzenlemelere ve hocalar hakkındaki verilere mümkün olduğunca birincil kaynaklardan ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Bu araştırmada Dârülfünûn veya bu dönemdeki din eğitim-öğretimini ele alan çalışmalarda karşılaştığımız Tefsir dersleriyle ilgili bilgi ve belgelerden istifade edilmektedir. Elde edilen bilgi ve belgeler analiz edilerek, Tefsir derslerinin mahiyeti ve keyfiyetine yönelik tespitlerde bulunulmaktadır.

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin, Dârülfünûn bünyesinde bulunması hasebiyle, modern ya da yenilikçi din eğitim-öğretimi veren bir kurum olmasının hedeflendiği düşünülebilir. Avrupa ülkeleri model alınarak açılan Dârülfünûn'da, siyasi çalkantılar, eğitim-öğretim kadrosu yetersizliği, imkanların sınırlılığı, ilk ve orta öğrenimdeki eksiklikler gibi nedenlerden ötürü hedeflenen standartlara ulaşılamamıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra Edebiyat Fakültesiyle gerçekleştirilen toplantılar neticesinde birtakım düzenlemelere gidilse de maddi gerekçelerle bu düzenlemeler kabul edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Dârülfünûn, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi, Tefsir Dersleri.

ABSTRACT

TAFSIR COURSES WITHIN DAR AL-FUNUN IN THE POST-TANZIMAT ERA: A STUDY ON THE PERIOD BETWEENTHE YEARS 1900 – 1914

Fatma EREN

The subject of the dissertation is the Tafsir courses carried out by Ulûm-ı Âliye-i Dîniye that is opened within the Dar al Funun. My objective in this study is to go around the Tafsir education within the context of Dar al-Funun's Ulûm-ı Âliye-i Dîniye department and to investigate the influence of modernism on the education system through one of the primary fields in religious education, namely, the Tafsir courses.

The scope of the dissertation is limited to the years between the opening and closure of the department of Ulumu-i Aliye Dîniye, that is 1900 to 1914. This period of time we have devoted this study corresponds to both the times of Abdulhamid II and a certain period of the Second Constitutional Era (*Meşrutiyet*). In this study, I have endeavoured to reach Dar al-Funun's instructions, syllabus, Tafsir course books, regulations and data on teachers through primary sources as far as possible. By analysing the information and documents I attained, I have made certain observations on the nature and quality of Tafsir courses. Because of the fact that Ulûm-ı Âliye-i Dîniye was a department within Dar al-Funun, it might be thought that it was an educational institution that aimed to give religious education in a modern or innovational style. In Dar, al-Funun which was established by taking the European countries as a model, the targeted standards were not achieved due to certain factors such as the political turmoil, insufficiency in the teaching stuff, the opportunity restriction and the imperfections within the elementary and secondary education. Even though certain arrangements were planned in the wake of assemblies held in the Faculty of Literature after the Second Constitutional Era, these arrangements were not accepted because of financial reasons.

Key words: Tanzimat, Dar al-Funun, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Department, Tafsir Courses

ÖNSÖZ

Tezimiz, Tanzimat sonrası, dördüncü Dârülfünûn teşebbüsü olarak kabul edilen Dârülfünûn-i Şâhâne'de ilk defa açılan Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesinde icra edilen Tefsir derslerini incelemektedir. 1900-1914 yılları arasında öğretim veren bu şûbenin, gerek II. Abdulhamid döneminde gerek II. Meşrutiyet dönemi eğitim-öğretim politikalarından etkilendiği görülmektedir. Araştırmamızda her iki dönem arasındaki fark göz önünde bulundurularak, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ndeki Tefsir dersleri, II. Abdulhamid ve II. Meşrutiyet dönemleri başlığı altında ele alınmaktadır. Çalışmamızda Dârülfünûn yönetmeliklerine, ders programlarına, hocalarına, ders kitaplarına ve düzenlemelere yer verilmektedir. Tezimizin son bölümünde, Tefsir derslerine giren müderrislerin hayatlarına, şahsiyetlerine, eserlerine değinilmekte ve Tefsir hakkındaki telifleri incelenmektedir.

Tez konumuzun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar süren her aşamada değerli bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, çalışmama rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Bilal GÖKKIR'a, tezim hakkında kendisine başvurduğum her konuda yardım ve yönlendirmelerini esirgemeyen Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR'a, Osmanlıca arşiv belgelerini okumamda ve kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Dr. Nevzat KAYA'ya, tezime sağladıkları katkılardan dolayı Doç. Dr. Muhammed ABAY'a, Arş. Gör. Sümeyye SEVİNÇ'e ve Arş. Gör. Elif Beyza DEMİRTAŞ'a teşekkür ederim.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kütüphanesi, IRCICA, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul Sabahattain Zaim Üniversitesi Kütüphanesi ve özellikle İSAM'a araştırmalarıma sağladıkları katkılardan dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Tez yazım aşamasında katılma imkânı bulduğum ve oldukça istifade ettiğim "Tefsir Araştırmaları Akademik Gelişim Programı" nı organize eden İYV Kur'an ve Tefsir Akademisi kadrosuna teşekkür ederim.

Tezimi yazarken manevi desteklerini benden esirgemeyen İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi ve Arapça Öğretmenliği Anabilimdalı hocalarına ve mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamız Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR ve Prof. Dr. Bilal GÖKKIR hocalarımızın yürütücülüğünde 113K241 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamında desteklenmiştir. Bu destek için TÜBİTAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak; sabır ve destekleriyle çalışmalarıma katkı sunan muhterem anne ve babama, çalışmalarım sırasında hiçbir fedakârlığını benden esirgemeyen değerli eşim İsa EREN'e, arkadaşlarıma, oğlum Ömer'e ve tezime maddi ve manevi katkıda bulunan, ancak burada isimlerini zikredemediğim tüm kişi ve kurumlara sonsuz şükranlarımı sunmak isterim.

Gayret ve çaba bizden, her türlü başarı ise Yüce Allah'tandır.

Arş. Gör. Fatma EREN

İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
ÖNSÖZ..... ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **VII**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **IX**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **XII**
GİRİŞ **1**
A. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ 3
B.ARAŞTIRMANIN AMACI 10
C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE PLANI 10

BİRİNCİ BÖLÜM

DÂRÜLFÜNÛN TARİHÇESİ VE DÂRÜLFÜNÛN-İ ŞÂHÂNE'NİN AÇILIŞI

A. İSLAMİ İLİMLER VE TEFSİR İLMİ AÇISINDAN DÂRÜLFÜNÛN TARİHÇESİ 13
1. Dârülfünûn (1846-1869) 15
2. Dârülfünûn-i Osmâni (1869-1870) 17
3. Dârülfünûn-i Sultânî (1876-1881) 20
4. Dârülfünûn-i Şâhâne (1900-1933) 20
5. Dârülfünûn-i İnâs (1914-1921) 23
B. DÂRÜLFÜNÛN-İ ŞÂHÂNE'NİN AÇILIŞI 24

İKİNCİ BÖLÜM

ULÛM-I ÂLİYE-İ DİNİYE ŞÛBESİNİN AÇILIŞINDAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR TEFSİR DERSLERİ (1900-1908)

A. YÖNETMELİKLER 31
1. Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi 32
B. DERS PROGRAMLARI 34
1. 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı 35
2. 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı 37
3. 1902-1903 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı 38
4. 1904-1905 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı 43
C. TEFSİR DERSİ HOCALARI 44
1. 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları 45
2. 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları 46
3. 1903–1904 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları 47
D. DÜZENLEMELER 55
E. DÂRÜLFÜNÛN-I ŞÂHÂNE ULÛM-I ÂLİYE-İ DÎNİYE ŞÛBESİ'NDE DİN EĞİTİMİ VE TEFSİR DERSLERİNİN KONUMU 59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN ULÛM-I ÂLİYE-İ DÎNİYE ŞÛBESİ'NİNİN KAPATILMASINA KADAR TEFSİR DERSLERİ (1908-1914)

A.YÖNETMELİKLER 69
1. Dârülfünûn Şuabâtlarında Mecalis-i Muallimin Vezaifini Mübeyyin Tâlimât (21 Aralık 1911)..... 70
2. İstanbul Dârülfünûnü Tâlimâtı (1913) 72
B. DERS PROGRAMLARI 78
1.1908-1909 Eğitim- Öğretim Yılı Ders Programı 79
2. 1910-1911 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı 87
3. 1912-1913 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı 88
C. KİTAPLAR 90
1. Ahmet Mahir Efendi'nin el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha Kitabı 91
D. TEFSİR DERSİ HOCALARI 93
1. 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları 94
2. 1912-1913 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları 97
E. DÜZENLEMELER 101
1. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Meclis-i Muallimîn Toplantıları Kararları (1911-1912) 102
2. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Tefsir Kürsüsünün İhdası Talebi (1912) 103
3. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye ve Edebiyat Şûbeleri Meclis-i Muallim Toplantıları Kararları (1912)..... 108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÂRÜLFÜNÛN ULÛM-I ÂLİYE-İ DÎNİYE ŞÛBESİ TEFSİR DERSİ HOCALARI

A. MANASTIRLI İSMAİL HAKKI EFENDİ (1900-1912) 121
1. Hayatı, Görevleri ve Eserleri 122
2. Tefsir Hakkında Yazmış Olduğu Eserler 127
B. HALİS EFENDİ (1903) 132
C. BATUMLU MEHMED SAİD EFENDİ (1903-1912) 133
1. Hayatı ve Görevleri 133
D. KASTAMONULU AHMED MAHİR EFENDİ (1913-1914) 135
1. Hayatı, Görevleri ve Eserleri 135
2. Tefsir Hakkında Yazmış Olduğu Eserler 138

SONUÇ 144

KAYNAKÇA 146

EKLER 1

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı….....50

Tablo 2: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı.....52

Tablo 3: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1902-1903 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı.....53

Tablo 4: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 21 Mayıs 1903 Tarihli Teftiş Raporu.....56

Tablo 5: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1904-1905 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı.....58

Tablo 6: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Müderrisleri.....60

Tablo 7: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1901-1902 Eğitim Öğretim Yılı Hocaları.....61

Tablo 8: 1900-1908 yılları Arası Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsîr-i Şerîf Dersi Hocaları.....68

Tablo 9: 1913 Yılı İstanbul Dârülfünûnu Tâlimâtı'nda Yer Alan Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Takımları Listesi.....90

Tablo 10: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) 97

Tablo 11: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (İkdam Gazetesi) 99

Tablo 12: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı.....100

Tablo 13: Ulûm-ı Âliye-i DîniyeŞûbesi 1910-1911 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı……101

Tablo 14: Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi 1912-1913 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı 103

Tablo 15: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Hocaları (İkdam Gazetesi) ……..……108

Tablo 16: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Hocaları (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) ……..111

Tablo 17: 1908-1914 Yılları Arası Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsîr Dersi Hocaları.....115

Tablo 18: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Meclis-i Muallimin Toplantı Tarihleri.....116

Tablo 19: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye ve Edebiyat Şûbeleri Meclis-i Muallimîn Toplantı Tarihleri.....122

Tablo 20: İlâhiyat Şûbesi Meclis-i Muallimîn Encümen Listesi 125

Tablo 21: 10 Haziran 1912 Tarihli Meclis-i Muallimîn Toplantısında Karar Verilen Hazırlık Sınıfı Ders Programı.....126

Tablo 22: 10 Haziran 1912 Tarihli Meclis-i Muallimîn Toplantısında Karar Verilen Şer'iye Şûbesi Ulûm-ı Kelâmiye Kısmı Ders Programı.....128

Tablo 23: 10 Haziran 1912 Tarihli Meclis-i Muallimîn Toplantısında Karar Verilen Şer'iye Şûbesi Ulûm-ı Fıkhıye Kısmı Ders Programı.....128

Tablo 24: 1 Eylül 1912 Tarihli Meclis-i Muallimîn Toplantısında Karar Verilen Hazırlık Sınıfı Ders Programı.....130

Tablo 25: 1 Eylül 1912 Tarihli Meclis-i Muallimîn Toplantısında Karar Verilen Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Programı 131

Tablo 26: 1 Eylül 1912 Tarihli Meclis-i Muallimîn Toplantısında Karar Verilen Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Tefsîr-i Şerîf Dersi Hocaları Maaş Miktarı 131

Tablo 27: 1 Eylül 1912 Tarihli Meclis-i Muallimîn Toplantısında İsmail Hakkı Tarafından Önerilen ve Kabul Edilen Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Programı……132

Tablo 28: 22 Eylül Tarihli Meclis-i Muallimîn Toplantısında Karar Verilen Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Programı.....133

KISALTMALAR LİSTESİ

A.Ü.S.B.E.: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

BEO: Bâb-ı Âlî Evrak Odası

Bkz.: Bakınız

C.: Cilt

d.t.: Doktora tezi

DFŞN: Dârülfünûn-ı ŞâhâneNizâmnâmesi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ed.: Editör

H.: Hicrî

Haz.: Hazırlayan

IRCICA: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (İstanbul)

İFAV: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İstanbul)

M.F. ALY: Maârif Nezâreti Tedrisat-ı Aliye Dairesi

M.F. MKB: Maârif Nezâreti Meclis-i Kebîr-i Maârif

M.F. MKT: Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi

Nr.: Numara

ö.: Ölümü

R.: Rûmi

s.: Sayfa

S.: Sayı

Sad.: Sadeleştiren

T.B.M.M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi

t.y.: Tarihi yok

T.T.K: Türk Tarih Kurumu

v.d.: ve diğerleri

Y.A. RES: Yıldız Sarayı Arşivi Sadâret Resmi Maruzât Evrakı

y.d.t.: Yayınlanmamış Doktora Tezi

Y.K.Y.: Yapı Kredi Yayınları

y.y.: Yayın yeri yok

yay.: Yayıncılık

GİRİŞ

Osmanlı'da modernleşme teşebbüsleri önce askerî alanda uygulamaya konulmuş, ardından eğitim kurumlarına geçmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreği bu alanda çok sayıda teşebbüse şahit olunan bir dönemdir. Bu alanda yapılan en dikkat çekici teşebbüslerin başında Dârülfünûn ismiyle kurulan yüksek öğretim müessesesi gelmektedir. Dârülfünûn, Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulmuş, Cumhuriyetin ilk dönemlerine kadar varlığını sürdürmüş, modernizmin Osmanlı eğitimi üzerindeki etkilerinin en bariz biçimde görüldüğü eğitim-öğretim müesseselerinden biridir. Dârülfünûn şûbelerinden Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şûbesi ise medreselerden sonra dinî ilimler eğitimi veren ilk kurum olma özelliğini taşımaktadır.

Dârülfünûn 1846 yılından itibaren eğitim-öğretime başlamış olmasına rağmen Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şûbesi daha geç bir tarihte, 1900 yılında açılmış ve 1914 yılına kadar faaliyetlerini sürdürebilmiştir. 1846-1900 yılları arasında üç defa Dârülfünûn açılma teşebbüsü olmuş, ancak hiçbirinde Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şûbesi'ne yer verilmemiştir. Bu süreçte Avrupa üniversiteleri model alınarak kurulan Dârülfünûnlarda İlâhiyat fakültelerinin açılmama nedeni, medreselerin bu ihtiyacı karşıladığı kanaatidir. Bu nedenle Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şûbesi'nin açılışı adeta medreselere bir alternatif gibi durmakta ve modern anlamda bu kurumların yüksek dinî eğitim ihtiyacını karşılayamadığı iddiasını taşımaktadır.

Dârülfünûn-i Şâhâne'de Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şûbesi'nin açılışı, akıllara bu yeni şûbeyle din eğitimi alanında farklı bir eğitim-öğretim modelinin hedeflendiği düşüncesini getirmektedir. Bu da tabiî olarak bu şubede yapılacak dinî ilimler eğitim-öğretiminin, medreselerde süregelen dînî ilimler eğitim-öğretiminden farklı olacağı sonucunu doğurmaktadır. Dînî ilimler alanının önemli bir ayağını oluşturan Tefsir dersleri de bu değişimden nasibini alması beklenir. İşte bu husus ele alınması gereken bir konudur ve Tefsir dersleri özelinde modernizmin dinî ilimler eğitim-öğretiminde bir etkisinin görülüp görülmediği sorgulanmalıdır. Böyle bir varsayımdan yola çıkarak, sözü edildiği şekliyle bir değişimin söz kosunu olup olmadığı araştırılmalı ve modernizmin Osmanlı'daki Tefsir dersleri üzerindeki etkileri Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi bağlamında ele alınıp ortaya konulmalıdır. Böylesi bir çalışma daha önceki

birikimlerden yararlanarak gelecekte yapılacak Tefsir dersi öğretimine de yön vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Nitekim Tanzimat sonrası Osmanlı eğitim-öğretim sistemi hakkındaki veriler, Cumhuriyet sonrası modern eğitim-öğretim sisteminin temellerinin bu süreçte atıldığına işaret etmektedir. Türkiye eğitim tarihi hakkında yazılan eserlerde bu döneme ait araştırmalara yer verildiğini görmekteyiz. Her ne kadar Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin, Tanzimat'la başlayan eğitim sistemindeki modernleşme hareketinin devamı olduğu vurgusunu çok fazla görmesek de çalışmalardaki verilerden bu sonuca ulaşmak mümkündür. Cumhuriyet dönemi idari, eğitim-öğretim ve askeri anlamda bir milat olarak kabul edilse de Tanzimat'tan önce askeri alanda, Tanzimat'tan sonra eğitim-öğretim alanında değişimler başlamış, II. Meşrutiyetten sonra rejimle alakalı değişiklikler söz konusu olmuştur. Bu üç alandaki tarihi okumaları Cumhuriyet öncesinden, özellikle Tanzimat döneminden başlayarak yapmak daha sağlıklı olacaktır.

Günümüzde İlâhiyat fakültelerindeki Tefsir eğitim-öğretiminin gelmiş olduğu noktayı tespit edebilmek ve gelişimini sağlıklı bir şekilde değerlendirmek, sadece Cumhuriyet dönemindeki serüvenini incelemekle mümkün olmayacaktır. İlâhiyat fakültesi tarihçesi araştırmaları, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'yle başlamalıdır. Zira Cumhuriyet'ten sonra açılan ilk İlâhiyat Fakültesi olan Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi'nin akademik kadrosu, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin bir mahsülüdür. Cumhuriyet sonrası kurulan İlâhiyat Fakültesi'ne öncü olmuş Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ndeki Tefsir eğitim-öğretimini ele alan bu ve benzeri çalışmalar, Türkiye'deki Tefsir eğitim-öğretimi tarihçesine katkı sağlayacak, ayrıca geleceğini şekillendirmede de etkin rol oynayacaktır.

A. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Konuyla ilgili çalışmalar bu başlık altında değerlendirilecek, böylece tezde ele alınan konunun bu şekliyle daha önce ele alınmamış olmasından hareketle yapılacak olan çalışmaya zemin hazırlanacaktır.

Çalışmamızın alanının yakın döneme tekabül etmesi dolayısıyla hakkında çok sayıda birincil ve ikincil kaynak niteliğinde litaratür bulunmaktadır. Bunların bir kısmı resmi belgelerden oluşurken bir kısmı dönem içerisinde neşredilmiş makale veya yıllık tarzındadır. İlerleyen yıllarda da çok sayıda yeni çalışma yapılmıştır. Çalışmaların nitelikleri ve konumuza hangi açıdan katkı sunduklarının değerlendirilmesi, çalışmamızın yerini ve literarüte katkısını göstermesi bakımından önem arzetmektedir**.**

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programları, hocalar ve Tefsir dersiyle ilgili düzenlemeler hakkında bilgi ihtivâ eden 1900-1914 yıllarına ait ulaşabildiğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri başlıca kaynaklarımızdandır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, özellikle de Maârif Nezâreti'ne ait belgelerde Dârülfünûn ve şûbelerinin ders programları, tayin edilen hocalar, kayıt ya da mezun olan öğrenciler hakkındaki verileri içeren belgelere rastlanmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Dârülfünun ile ilgili belgeleri daha çok Maârif Nezâreti'ne ait defter ve belgelerde bulmak mümkündür. Ne yazık ki, Maârif Nezâreti defterleri henüz tasnif edilmediği için bu defterlere ulaşmak mümkün olmamıştır.[1]

1845 yılında teşekkül edilen Maârif Meclisi, 1857 yılında Maârif Nezâreti'ne dönüşmüştür. Maârif Nezâreti belgeleri arasında, 1845-1857 yılları arası Maârif Meclisi'ne ait belgeler de yer almaktadır. Maârif Nezâretine ait kalemler üç tanedir;

a. Meclis-i Kebîr-i Maârif,

b. Merkez Teşkilatı,

[1] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,* Yayın no:108, Haz.: Yusuf İhsan Genç v.d., İstanbul, 2010, s. 245.

c. Taşra Teşkilatı.[2]

Dârülfünûn ile ilgili belgeler Meclis-i Kebîr-i Maârif ve Merkez Teşkilatı kalemlerinde yer almaktadır. Çalışmamızda bu belgelere yer verirken dipnotta Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde var olan tasnif kodlama yöntemiyle gösterilmiştir. Bu tasnif kodlarına ise *Kısaltmalar* kısmında açılımlarıyla yer verilmiştir.

2. Salnâmeler, Nizâmnâmeler, Tâlimâtnâmeler ve Ders Kitapları

Osmanlı'da resmî ve özel kurumlar tarafından yayımlanan yıllıklar olarak bilinen salnâmeler yararlandığımız birincil kaynaklar arasında yer almaktadır. Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, 1898-1903 (R.1316-1321) yılları arasında altı defa Maârif Nezâreti Salnâmesi neşretmiştir. Bu salnâmeler, dönemlerinin Maârif Nezâreti yetkili ve görevlileri, nezârete bağlı okullar, bu okullardaki ders programları ile hocalar hakkında bilgiler sunmaktadır. *Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi*'nin yanı sıra, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin ilk yıllarına ait ders programları ve hoca isimlerine bu salnâmeler aracılığıyla ulaşmak mümkün olmuştur.

İstanbul Dârülfünûnu Tâlimâtnâmesi Atatürk Kitaplığı'ndan ulaşabildiğimiz birincil kaynaklardandır. *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* ise ulaşabildiğimiz tek Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersi kitabıdır.

3. Süreli Yayınlar

Süreli yayınlar, döneminin siyasal ve sosyal hayatını yansıttığı gibi eğitim ve öğretim hayatına da ışık tutmaktadır. Bu hususta özellikle *İkdam* gazetesinde Dârülfünûn şûbelerine kabul edilen öğrenciler, ders programları, hoca listeleri ve tayin edilen hocalar hakkında ilan veya haber niteliği taşıyan veriler bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda ulaşabildiğimiz süreli yayınlardan da istifade edilmiştir. *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd* dergileri de yararlandığımız süreli yayınlardandır.

[2] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* s. 398-399.

4. Dârülfünûn Tarihçesi Hakkında Kaynaklar

Birincil kaynaklar dışında, çalışmamıza yön verecek, eğitim-öğretim tarihi, Dârülfünûn, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi, Osmanlı Tefsiri ve Osmanlı medreseleri hakkında yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmalardan biri olan, Dârülfünûn-i Şâhâne'de öğretim görmüş Mehmet Ali Ayni tarafından kaleme alınan *Dârülfünûn Tarihi* adlı eser gerek tarihi gerek döneme ait sosyal ve kültürel bilgileri içermesi açısından önem arz etmektedir.[3] Cemil Bilsel'in *İstanbul Üniversitesi Tarihi* adlı çalışması da Osmanlı dönemi Dârülfünûnları hakkında istifade etiğimiz bir diğer kitaptır.[4]

Genel bir Türk eğitim-öğretim tarihi kitabı olan Osman Ergin'in *Türk Maârif Tarihi* adlı eseri, Dârülfünûn tarihçesi ve özellikle Dârülfünûn-i Şâhâne hakkında tezimize önemli katkılar sunmaktadır. Kendisi de Dârülfünûn-i Şâhâne'de eğitim alan Ergin, çalışmasının III. ve IV. ciltlerinde Dârülfünûn-i Şâhâne hakkında birinci ağızdan bilgiler paylaşmaktadır.[5]

Yine Dârülfünûn hakkında yazılan kapsamlı çalışmalardan, Emre Dölen'in *Türkiye Üniversite Tarihi* başlıklı silsile halinde hazırlanmış çalışmasının birinci cildi olan *Osmanlı Döneminde Dârülfünûn Tarihçesi 1863-1922* adlı kitabı Osmanlı Dârülfünûnu tarihçesi ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi hakkında çalışmamıza katkı sağlayan eserlerdendir.[6]

Osmanlı dönemi Dârülfünûnları ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun *Dârülfünûn: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı* adlı eserdir. Bu eserin ilk cildinde, Dârülfünûn tarihçesine, II. cildinde ise Dârülfünûn'un tüm şûbelerine ve dolayısıyla Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ne detaylıca yer verilmiştir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere İhsanoğlu, Dârülfünûn'u Osmanlı'da batılılaşma-modernleşme hareketinin merkezine

[3] Mehmet Ali Ayni, *Dârülfünûn Tarihi,* Haz.: Aykut Kazancıgil, İstanbul, Kitabevi, 2007.
[4] Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi,* Kenan Matbaası, İstanbul,1943.
[5] Osman Ergin, *Türk Maârif Tarihi,* Eser Matbaası, İstanbul, 1977, c. III.-IV.
[6] Emre Dölen, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfününu 1922-1923,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

oturtmaktadır. Çalışma, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesinde verilen Tefsir dersleri hakkında sınırlı bilgi içerse de, şûbe hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır.[7]

1911-1912 yıllarında Dârülfünûn şûbelerine ait meclisler oluşturulmuş ve bu meclisler düzenli toplantılar gerçekleştirmiştir. Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclisi'nin bağımsız olarak gerçekleştirdiği ilk altı toplantı ve daha sonra Edebiyat Fakültesi'yle beraber yapılan diğer toplantıların meclis zabıtları, bu dönemde Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programlarında yapılması tasarlanan düzenlemeler hakkında bize ışık tutmaktadır. Hâlihazırda İstanbul Üniversitesi arşivinde bulunan bu zabıtlara ulaşmak, bir takım bürokratik engellerden dolayı mümkün olmamıştır.

1912 yılı mayıs ayından itibaren Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ile Edebiyat Şûbesi yeni bir ders programı hazırlamak amacıyla, müşterek yedi meclis-i muallimîn toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu müşterek meclis-i muallimîn toplantı zabıtının aslı, transkripsiyonuyla birlikte İhsan Gencer ve Ali Arslan tarafından *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları* adıyla yayınlanmıştır. [8] Yine Ali Arslan, *Değerler Öğretimi Dergisi*'nde yayınladığı, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)" adlı makalesinde toplantı zabıtlarını yayınlamıştır.[9]Bu zabıtların asılları her iki yayında da bulunmaktadır. Çalışmamıza bu belgeler de katkı sağlamaktadır.

2009 yılında gerçekleşen *Dârülfünûn İlâhiyat Sempozyumu* adlı çalışma gerek Cumhuriyet öncesi gerek Cumhuriyet sonrası Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi hakkında muhtelif konulara ışık tutan bir çalışmadır.[10]

Tanzimat sonrası din öğretimi hakkında birçok çalışmaya imza atan Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfununa Yüksek Din Eğitimi* adlı kitabında İstanbul Üniversitesi arşivinden ulaştığı *Dârülfünûn-i Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi İmtihan Defteri*

[7] Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı,* c. I-II, IRCICA, İstanbul, 2010.
[8] Ali İhsan Gencer-Ali Arslan, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları,* İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004.
[9] Ali Arslan, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Fakülte Meclisinin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 13, Haziran 2007, s. 9-35.
[10] *Dârülfünûn İlâhiyat Sempozyumu*; 18-19 Kasım, İlâhiyat Fakültesi İstanbul, y.y., 2010.

I-II ve *İstanbul Dârülfünûnu Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Kayıt ve Kabul Olunan Müteallimînin Künye Defterleri'*ne yer vermiştir. Yine bürokratik nedenlerle ulaşılamayan bu belgelere *Medrese'den Dârülfünûna Yüksek Din Eğitimi* adlı kitap aracılığıyla yararlanmaya çalışılmıştır.[11]

5. Medrese Ders Programlarını Ele Alan Eserler

Tezimizde, Dârülfünûn ve medreselerdeki Tefsir derslerinin ortak noktaları ya da farklılıkları tespit edilmeye çalışılacağından, medresedeki Tefsir derslerini ele alan kaynaklardan da yararlanmaya gidilecektir.

Prof. Dr. Cahid Baltacı'nın *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* adlı eseriyle[12] Cevat İzgi'nin *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*[13] kitabı, medrese ders müfredatları hakkında bize bilgi sunan başlıca kaynaklardandır.

Hüseyin Atay'ın *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* [14] adlı eseri, Ömer Özyılmaz'ın *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları* [15] adlı kitabı, Zeki Salih Zengin'in *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi* 1839-1876[16] ile *II. Abdulhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi 1876-1908*[17] adlı eserleri bu konuda yararlandığımız başlıca kaynaklardan sayılmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz eserlerin bir kısmı Dârülfünûnun'un tüm şûbelerini ele alırken bir kısmı ise sadece Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi din eğitim-öğretimi hakkında ya da medrese müfredatı hususunda genel bilgiler vermektedir. Tefsir dersleri hakkında oldukça sınırlı bilgi içermesine rağmen bu çalışmalar, arka planı görebilmemiz

[11] Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünuna Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2011.
[12] Cahid Baltacı, *XV-XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih,* y.y., t.y., İstanbul, İrfan Matbaası, 1976.
[13] Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazî İlimler*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997.
[14] Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi,* İstanbul, Dergâh Yayınları, 1983.
[15] Ömer Özyılmaz*, Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2002.
[16]Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Öğretim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 2003.
[17] Zeki Salih Zengin, *II. Abdulhamit Dönemi Örgün Öğretim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi 1876-1908*, Adana, y.y., 2003.

açısından Dârülfünûnun ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi hakkında tezimize katkı sağlamaktadır.

6. Osmanlı'da Tefsir Konulu Çalışmalar

Osmanlı'da Tefsir ilminin konum ve misyonunu tespit etmek amacıyla Osmanlı Tefsir faaliyetleri hususunda yazılmış eserlerden istifade etmek önem arzetmekdir. Ne var ki Osmanlı'nın birçok alanda olduğu gibi Tefsir alanındaki kazanımları uzun bir süre akademik camiada göz ardı edilmiştir. Tanzimat sonrası zaman dilimine bağlı kalarak, Osmanlı Tefsiri hakkında yapılan çalışmalara kısaca yer vermek yararlı olacaktır.

Tefsir'in modernizmle etkileşimini ele alan önemli çalışmalardan biri Suvat Mertoğlu'nun 2001 yılında tamamladığı "Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı: Sırat-ı Müstakim Sebilurreşad Örneği" adlı doktora tezidir. Tezimizin bir kısmı II. Meşrutiyet sonrasını da ele aldığı için bu çalışma, Osmanlı'daki modernist Tefsir yaklaşımlarını yakından tanımak açısından önemlidir.

Bunlarla birlikte 2010 yılından sonra Osmanlı'da Tanzimat sonrası Tefsir faaliyetleri hakkında dikkat çeken bazı çalışmaları zikretmek yararlı olacaktır. Mustafa Özel'in "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I-II" adlı makaleleri[18], Dârülfünûn'daki Tefsir eğitim-öğretimini ele alan ve tezimizin ilham kaynağı olan Bilal Gökkır ve Safinaz Asri'nin "Kur'an ve Tefsir Öğretiminde Gelenek ve Batılılaşmanın İzleri: Osmanlı Dârülfünûn ve Medreseleri" adlı makalesi[19], Ercan Şen'in "II. Meşrutiyet Dönemi Sonrasında Yayınlanan Bazı Dergilerde Kur'an ve Tefsirle İlgili Çalışmalar" adlı makalesi[20], Muhammet Abay'ın "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri" makalesi[21], M. Suat Mertoğlu'nun "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi, Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış- Birincil Eserler ve Onlara

[18] Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler -I", *D.E.Ü İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* S. XV, İzmir 2002, s.61-96; Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler -II", *D.E.Ü İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* S. 16, İzmir 2002, s. 109-148.
[19] Bilal Gökkır, Safinaz Asri, "Kur'an ve Tefsir Öğretiminde Gelenek ve Batılılaşmanın İzleri: Osmanlı Dârülfünûn ve Medreseleri", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 2, S. 6, Güz 2003, s. 121-140.
[20] Ercan Şen, "II. Meşrutiyet Dönemi Sonrasında Yayınlanan Bazı Dergilerde Kur'an ve Tefsirle İlgili Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 9, S. 18, 2011, s. 491-518.
[21] Muhammet Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c: IX, S. 18, 2011, s. 67-137.

Dair İncelemeler" adlı çalışması[22], Murat Kaya'nın "Tanzimat Sonrasında Tefsir Faaliyetleri" adlı makalesi[23], Mustafa Öztürk'ün "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış" adlı makalesi[24], Gökkır ve Asri'nin mezkur makalesine benzer mahiyette bir çalışma olan Mehmet Paçacı'nın "Osmanlı Medreselerinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsir'in Çağdaşlıkla Karşılaşması" adlı makaleleri bu alanda göze çarpan çalışmalardandır.[25] Mehmet Emin Maşalı'nın "Osmanlı Dönemi Tefsir Usulü Çalışmaları"[26], Murat Kaya'nın "Osmanlı Uleması'nın Tanzimat Sonrası Tefsir Çalışmaları"[27] adlı makalesi, Mustafa Öztürk'ün *Osmanlı Tefsir Mirası*[28] isimli kitabı ve "Son Dönem Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Kur'an ve Tefsir Çalışmaları"[29] adlı makalesi bu minvalde yapılan çalışmalardandır.

Kuran ve Tefsir Akademisi'nin hazırladığı *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları* başlığıyla birden fazla ilmi toplantıya imza atmıştır. 2010 yılında gerçekleşen 13-18. y.y. arası Tefsir faaliyetlerini ele alan *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-I*, 2011 yılında 13-20. yy. arası Tefsir faaliyetlerini ele alan *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- II*[30], 2012 yılında ise *Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Modernleşmesinde Kur'an ve Tefsir Çalışmaları*[31] Tefsir araştırmacılarının dikkatlerini Osmanlı üzerine çekmeyi başarabilmiştir.

---

[22] M. Suat Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi, Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış: Birincil Eserler ve Onlara Dair İncelemeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. IV, S. 18, 2011, s. 9-66.

[23] Murat Kaya, "Tanzimat Sonrasında Tefsir Faaliyetleri", Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Tefsir Derslerine Katkıları Tebliğler ve Müzakereler, 21-22 Ekim 2011*, İstanbul, 2012, s. 301-338.

[24] Mustafa Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I*, 2011, s. 91-160.

[25] Mehmet Paçacı, "Osmanlı Medreselerinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsir'in Çağdaşlıkla Karşılaşması", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I*, 2011, s. 69-89.

[26] Mehmet Emin Maşalı, "Osmanlı Dönemi Tefsir Usulü Çalışmaları", Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetler: Tebliğler ve Müzakereler, 21-22 Ekim 2011*, İstanbul, 2012, s. 245-294.

[27] Murat Kaya, "Osmanlı Ulemasının Tanzimat Sonrası Tefsir Çalışmaları", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergi*, S. 15-16, Bişkek, 2013, s. 65-97.

[28] Mustafa Öztürk, *Osmanlı'da Tefsir Mirası*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2012.

[29] Mustafa Öztürk, "Son Dönem Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Kur'an ve Tefsir Çalışmaları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, S. 1, Bahar -2014, s. 9-63.

[30] Bkz.: *Osmanlı Toplumunda Kur'an ve Tefsir Çalışmaları,* edt.: Bilal Gökkır v.d., İstanbul, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011.

[31] *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları 13-20. yüzyıllar*, edt.: Bilal Gökkır v.d., İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2013.

Görüldüğü üzere gerek Dârülfünûn ve medreselerde eğitim-öğretim gerek Osmanlı dönemi Tefsir faaliyetleri hakkında yapılan çalışmalara rastlansa da Osmanlı dönemi Tefsir eğitim-öğretimi hakkında kaleme alınan müstakil çalışmalar yok denecek kadar azdır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın temel amacı, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi tarafından yürütülen Tefsir derslerini sistem, müfredat ve hoca yönüyle ele almak ve modernizmin Osmanlı'daki Tefsir dersleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Böyle bir gayeyi gerçekleştirebilmek için de çalışmamızda üç hedef ortaya konulmuş olup bu hedeflerin her birisi konunun farklı yönlerini göstermektedir:

Birinci hedef, Tefsir dersi müfredatında görülen değişimlerin tespiti,

İkinci hedef, okutulan ders kitapları ve diğer yardımcı ders materyallerindeki değişimlerin tespiti,

Üçüncü hedef ise Tefsir dersi veren hocaların profillerindeki değişimlerin tespitidir.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE PLANI

Bu amaç ve hedefler çerçevesinde, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi kapsamında Tefsir eğitim-öğretimi ıslahatına yönelik bilgi toplayabilmek ve sorunları çözmek için veri toplama ve veri analizi yöntemi kullanılacaktır. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersi hocaları, ders kitapları ve programları hakkındaki veriler; arşiv belgeleri, salnâmeler, tezin sınırladığı zaman dilimine ait süreli yayınlar gibi birincil kaynaklara dayanmaktadır.

Birincil kaynaklara doğrudan ulaşılamadığı takdirde, bu verileri paylaşan diğer çalışmalardan istifade edilmeye gidilmiştir. Elde edilen verilerden yola çıkarak, Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi, Tefsir derslerinin mahiyetleri, medreselerde süregelen Tefsir dersi öğretimi ile benzerlik veya farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Ayrıca tezimizde çok sayıda belge kullanılmıştır. Bu belgelerin taşıdıkları öneme ve bir kısmının ilk kez neşrediliyor olmasına binaen hem asıllarına hem transkripsiyonlarına yer verilmiştir. Belgeler büyük ölçüde tez içinde paylaşılacak, tez içinde paylaşılamayan belgelere ise *Ekler* kısmında yer verilecektir.

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1900-1914 yılları arasında, on dört yıllık kısa bir zaman diliminde eğitim ve öğretim faaliyeti göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti, bu on dört yıllık sürede, iki farklı siyasi döneme şahit olmuştur. Her iki siyasi sürecin Dârülfünûn üzerinde farklı etkileri gözlemlenmektedir. 1900-1908 yılları arasında II. Abdulhamid dönemine tekabül eden Dârülfünûn yapılanması ile 1908-1914 yılları II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimi etkisindeki yapılanma farklılık göstermektedir. Bu durumdan ötürü her iki dönem ayrı ayrı ele alınmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışma birbiriyle bağlantılı dört ana bölüme ayrılmıştır:

Tezimizin birinci bölümünde, konumuzu sınırlandırdığımız eğitim-öğretim kurumunun tarihini ve amaçlarını yakından tanıyabilmek amacıyla, kısaca tarihçesine ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ninde içinde bulunduğu Dârülfünûn-i Şâhâne'nin açılışına yer verilecektir.

İkinci bölümünde Dârülfünûndaki Tefsir derslerini yakînen inceleyebilmek, modernizmin Tefsir eğitim-öğretimi üzerindeki etkilerini, müfredat ve eser muhtevalarındaki değişimi tespit edebilmek amacıyla II. Abdulhamid döneminde Dârülfünûn-i Şâhâne yönetmeliği, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programları, tayin edilen hocalar, işlenilen kitaplar ve Tefsir dersi hususunda yapılan düzenlemelere yer verilecektir.

Üçüncü bölümde ise yine aynı amaçla, II. Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 1908 yılından başlamak üzere Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programları, tayin edilen hocalar, ders kitapları ve Tefsir dersi hususunda yapılan düzenlemelere yer verilecektir.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümünde Tefsir dersi hocaları profilindeki değişimi tespit edebilmek amacıyla, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersi hocalarından Manastırlı İsmail Hakkı, Halis Efendi, Batumlu Mehmed Said Efendi ve Kastamonulu

Ballıklızâde Ahmed Mâhir Efendi'nin kısaca biyografileri, ilmi hayatları ve eserleri incelenecektir.

Böylece, bu çalışma ile Osmanlı modernleşmesinin tefsir dersleri üzerindeki etkilerinin neler olduğu ve bu etkilerin medresedeki eğitime göre getirisi ve götürüsünün ne olduğu ortaya çıkmış olacak, ayrıca bugün İlahiyat Fakültelerinde yürütülmekte olan tefsir derslerinin şekillenmesinde bu tecrübe katkı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÂRÜLFÜNÛN TARİHÇESİ VE DÂRÜLFÜNÛN-İ ŞÂHÂNE'NİN AÇILIŞI

Modernleşme hareketinin bir meyvesi olan Dârülfünûn'un tarihçesine özetle değinmek, modernleşme sürecinin Tefsir eğitimi-öğretimi üzerindeki etkilerini görmek açısından yararlı olacaktır. Dârülfünûn kurumunun amaçlarını ve bu kurumdan beklentileri bilmek, eğitim-öğretim programının bir parçası olan Tefsir ilminin, kurum ve amaçlarından etkileşimini tespit etmek açısından gereklidir. Bundan dolayı, bu bölümde 1846-1865 yılları arasındaki ilk *Dârülfünûn* teşebbüsü, 1869-1870 yılları arasında *Dârülfünûn-ı Osmânî*, 1876-1881 *Darulfünun-i Sultâni* tecrübeleri, 1900 yılında kurularak Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam eden *Dârülfünûn-i Şâhâne* ve son olarak 1914 yılında açılmış ve fiilen 1921 yılında kapanmış olan *İnâs Dârülfünûnu* tarihçeleri kısaca ele alınacaktır. Dârülfünûn tarihçesinin ardından, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ni de içinde barındıran Dârülfünûn-i Şâhâne'nin açılışına yer verilecektir.

A. İSLAMİ İLİMLER VE TEFSİR İLMİ AÇISINDAN DÂRÜLFÜNÛN TARİHÇESİ

Tanzimat, Osmanlı öğretiminin modernleşmesinde önemli bir süreç olarak kabul edilmektedir. Tanzimat'ın ilanından sonra ivme kazanan eğitim-öğretim sahasındaki değişimin köklerinin, II. Mahmud dönemine kadar uzandığı görülmektedir. II. Mahmud döneminde (1808-1839) öğretim sahasındaki yenilikler, sadece askeri alanla sınırlı oluşmuşsa da 1836 yılından itibaren askeriye dışındaki alanlarda da kısmi de olsa birtakım ıslahatlar gerçekleşmiştir.[1]

1 Temmuz 1839'da II. Mahmud'un ölümüyle Sultan Abdulmecid'in tahta geçmesinden kısa bir süre sonra 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimât-ı Hayriye ilan edilmiştir. Tanzimat nizâmnamesi içeriğind eğitim-öğretim sahasında moderniteye özel bir

[1] İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 82.

vurgunun yapılmadığı gözlenmektedir.[2] Ancak bir modernleşme hareketi olan Tanzimat'ın, diğer yaşam alanlarında olduğu gibi eğitim ve öğretim alanında da önemli yeniliklere kapı açtığı yadsınamaz bir hakikattir.

II. Mahmud'un öğretim alanında başlattığı reform hareketi Abdulmecid döneminde de (1839-1861) devam etmiştir. Sultan Abdulmecid tarafından verilen talimatlar neticesinde, 13 Mart 1845 tarihinde, ulemâ, asker ve bürokratlardan oluşan bir Meclis-i Maârif-i Muvakkat (geçici) kurulmuştur. Bu meclisin görevi, Bâb-ı Âlî'de haftada iki gün toplanarak maârif alanında yapılacak değişimlerle alakalı öneriler hazırlamaktır. 11 aylık bir çalışmanın sonunda Meclis-i Vâlâ'ya sunmak üzere bir layiha (öneri) hazırlanmıştır.[3] Meclis-i Vâlâ'da görüşülen ve 19 Şubat 1846 tarihli mazbatada ele alınan lâyihada ilk defa "Dârülfünûn" ifadesi kullanılmıştır. Mazbatada şu ifadeler geçmektedir; "...Mesela Bâb-ı Âlî, ketebesinden ve sâireden müretteb olarak derûn-i Bâbıâli'de veyahut sair münasip mahalde Darulfünun vaz ve tânzimatına itina olunmak..."[4]

Böylece Müslüman olan ve olmayan tüm Osmanlı vatandaşları, aynı çatı altında, ortak bir eğitim-öğretime tabi tutulacaktı. Dârülfünûn'dan mezun olanlar hiçbir ayırım gözetilmeksizin, batıdan örnekle başlayan modernleşme yolunda, ülke kurumlarında hizmet vereceklerdi.[5]

Sultan Abdulmecid'in talimatı doğrultusunda, Meclis-i Vâlâ tarafından 21 Temmuz 1846 tarihinde Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurulmuş ve meclis azaları belirlenmiştir.[6] Bu meclisin başına ulemadan birisi yerine Avrupa'da öğretim görmüş, askeriyeden Emin Paşa getirilmiştir. Bu durum modernleşmenin bir etkisi olarak değerlendirilebilir.

Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin denetim sorumluluğu, Meclis-i Maârif-i Umûmiye Hâriciye Nâzırı ve Meclis-i Vâlâ başkanına verilmiştir. O tarihe kadar Şeyhülislâmlığın kontrolünde olan eğitim-öğretim işleri artık Bâb-ı Âli'nin kontrolü

[2] Bkz.: Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu", *Belleten,* S. 112, s. 603-690.
[3] 22 Safer 1262 tarihli Meclis-i Vâlâ Mazbatası için bkz.; İhsanoğlu, *Darülfünun,* c. I, s. 8,
[4] İhsanoğlu, *Darülfünun,* c. I, s. 86.
[5] Faik Reşit Unat, *Türkiye Öğretim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, Mili Öğretim Basımevi, 1964, s. 49.
[6] Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş,* Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s. 42-44.

altına girmiştir. Şeyhülislâmlık tarafından yürütülen eğitim-öğretim işlerinin artık Bâb-ı Âli'nin kontrolüne giriyor olması, sekülerleşmenin nüveleri olarak görülebilir.[7]

Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın görevi, eğitim-öğretim alanındaki öneri ve planlamaları oluşturmak iken, Meclis-i Maârif'in görevi ise, bu öneri ve planlamaları uygulamaktır. Ekim 1846 tarihinde Meclis-i Vâlâ, kendilerine sunulan bu önerileri değerlendirmiş ve şu kararı almıştır;

1. Sıbyan Mekteplerinin ıslah edilmesi,

2. Rüşdiye Mekteplerinin yeni bir nizama sokulması,

3. İstanbul'da Dârülfünûn'un kurulması.[8]

1857 yılı mart ayında, tüm öğretim kurumlarının tek merkezde toplanması amacıyla Maârif-i Umûmiye Nezâreti açılmıştır. Şeyhülislâm'a bağlı Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kaldırılmış ve Maârif-i Umûmiye'ye bağlı bir müsteşarlığa dönüştürülmüştür. Tüm bu gelişmeler, eğitim-öğretimde merkezileşmeye yönelik önemli adımlar olarak sayılabilir.[9]

1846 yılından Cumhuriyet'e kadar dört Dârülfünûn teşebbüsü söz konusu olmuştur. Bu teşebbüslere kısaca yer verilecektir.

1. Dârülfünûn (1846-1869)

Dârülfünûn'un kurulması için atılan ilk adım, yeni bir Dârülfünûn binası inşası olmuştur. Avrupa tarzı bir üniversite olması hedeflenen okulun mimari yapısının da Avrupâi olması kararlaştırılmış ve bunun için ünlü İtalyan mimar Gaspare Fossati ile Dârülfünûn binasının yapımı için akit imzalanmıştır. 125 odalı, içinde farklı derslikleri, ulum ve fünûn odaları, kütüphane, müze ve laboratuvarı olması öngörülen bu ihtişamlı binanın inşasına 12 Kasım 1846 tarihinde başlanmıştır. Planlanan binanın yapımına, yolsuzluklar ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle bir süre ara verilmiştir. 1865 yılında, başka bir mimar tarafından tamamlanan binanın yapımı 19 yıl sonra binbir zorlukla tamamlanmıştır. Binanın henüz inşaatı sürerken, Dârülfünûn müessesi,

[7] İhsanoğlu, *Darülfünun,* c. I, s. 87.
[8] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun,* s. 45.
[9] İhsanoğlu, *Darülfünun,* c. I, s. 88.

binanın birkaç odasını derslik olarak kullanmış, 1865 yılından sonra ise Dârülfünûn binası olarak faaliyet göstermemiş, başka kurumlara tahsis edilmiştir.[10]

Dârülfünûnun mefhumu, amacı, ders programı, talebelerin seviyesi, eğitim kadrosu gibi önemli meseleler gündeme getirilmeden, sadece Avrupâi bina yapımına endekslenilmesi, Dârülfünûn binası tamamlanmasına rağmen açılamamasına neden olmuştur. Zira bina tamamlandığında ne burada eğitim alabilecek seviyede öğrenci ne de yeterli eğitim-öğretim kadrosu söz konusudur. Bu nedenlerden dolayı Dârülfünûn, kendi binasında bir kurum olarak hizmet verememiştir. Binanın Mâliye Nezâreti'ne tahsis edildiği dönemde, Dârülfünûn Divanyolu'nda kiralanan bir binaya nakledilmiştir.[11]

Dârülfünûn'un ilk dersi, 13 Ocak 1863 tarihinde Kimyâger Derviş Paşa tarafından verilmiştir. Halka açık olan, seminer tarzındaki bu dersten kısa bir süre sonra, tabiî ilimler ve tarih dersleri başlamıştır. Oldukça rağbet gören derslere katılanların sayısı 400-500 kadardır. Halkı katılıma teşvik etmek amacıyla sadrazam ve paşalar da derslere iştirak etmişlerdir. Derslere, halkın her kesiminden insanlar, öğretim seviyelerine bakmadan katılabilmektedir. Dârülfünûn bünyesinde yapılan dersler, halkın genel kültür edinmelerine katkı sağlamıştır. Bu sınırlı faaliyetlerle Dârülfünûn, kurumsal açıdan bir yüksek öğretim kurumu olma iddiasından çok uzaktadır.[12]

İlk Dârülfünûn teşebbüsü (1846-1869), sınırlarının çizilmemesi, gerekli planlama ve hazırlıklar yapılmaması nedeniyle başarısız olmuştur. Halka açık derslerin en büyük katkısı, bir nebze de olsa yüksek öğretim ihtiyacını gidermek ve Dârülfünûn ihtiyacının gündemde kalmasını sağlamak olmuştur.

1865 yılında tamamlanan Dârülfünûn binası, aynı yıl geçirdiği bir yangınla yok olmuştur. Yangın sırasında Dârülfünûn için Avrupa'dan getirilen ders araçları ve

[10] Unat, *Türkiye Öğretim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 50; İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 93-94.
[11] Unat, *Türkiye Öğretim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 50.
[12] Unat, *Türkiye Öğretim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 50; İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 103.

kütüphane de yok olmuştur.[13] Böylece ilk Dârülfünûn teşebbüsü tarih sahnesinden silinmiştir.

2. Dârülfünûn-i Osmâni (1869-1870)

Bundan sonraki süreçte, umuma açık derslerin faydalı olduğu göz önünde bulundurularak, Dârülfünûn için yeni bir bina yapılması kararı alınmıştır. 1865 yılında yapımına başlanan bu bina, 1869 yılında tamamlanmıştır. Aynı yıl Şûrây-ı Devlet-i Maârif Dairesince, Sâdullah Paşa başkanlığında, *Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi* hazırlanmıştır. Bu nizâmnâme oluşturulurken, Fransız eğitim sistemi model alınmış ve söz konusu model Osmanlı Devleti'ne uygun bir hale getirilmeye çalışılmıştır.[14] İlk Dârülfünûn teşebbüsünde hedef, halkı modern bilim konularında aydınlatmak iken ikinci teşebbüste hedefin Fransız modeline uygun modern ve sistematik bir üniversite tesis etmek olduğu görülmektedir. Yeni adıyla *Dârülfünûn-i Osmânî Nizâmnâmesi'*nde üç şûbe bulunmaktadır.[15]*Dârülfünûn-i Osmânî* şûbeleri ve bu şûbelerde okutulacak dersler şöyledir:

Hikmet ve Edebiyât Şûbesi

Terkîb-i Vücûd-i İnsânî, İlm-i Ahvâl-i Nefs, Mantık, Meâni, Beyân, İlm-i Kelâm, İlm-i Ahlâk, Hukûk-i Tabiiyye, İlm-i Târih, Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Yunanca ve Latince Lisanlarının Tatbîkli ve Mukâyeseli Sarf ve Arûz Kaideleri, Târih-i Umûmî, İlm-i Asâr-ı Atîka, İlm-i Meskûkat dersleri.

İlm-i Hukuk Şûbesi

Fıkıh-ı Şerîf'in Muâmelat Bahisleri, Usûl-i Fıkıh, Roma Kanunu, Fransızlar'ın Hukûk-i Âdiye (Medeni Hukuku) Kânûnnâmesi, Hukûk-ı Âdiyeye Müte'allik Usûl-i Muhâkeme, Ticâret-i Berriye ve Bahriyye, Cezâ Kânûnnâmesi, Hümâyunlarla Usûl-i Muhâkeme-i Cinâyat, Hukûk-i Mülkiye, Hukûk-i Milel dersleri.

Ulûm-ı Tabi'iye ve Riyâziye Şûbesi

Hey'et, Hikmet-i Tabiiye, İlm-i Kimyâ, İlm-i Tabâkâtı'l-Arz, İlm-i Meâdin, İlm-i Nebâtât, İlm-i Hayavânât, Hendese, Müsellesât, Hendese'nin Cebre Tatbîki, Hendese-i Resmiye, Menâzır, Hisâb Tefâdûli ve Temâmi, Cerr-i Asgalin Nazâriyât ve Tatbikâtı, Târih-i Ulûm-ı Tabiiyye ve Riyâziyye, Fenn-i Tahdîd-i Arâzi dersleri.[16]

Dârülfünûn-i Osmânî bünyesinde, İlâhiyat Şûbesi olmaması hasebiyle Tefsir dersi bulunmamaktadır. İslâmî ilimlerden, Hukuk'la bağlantılı olması sebebiyle Fıkıh ve

[13] Unat, *Türkiye Öğretim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 50.
[14] İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 116.
[15] İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 116.
[16] Bkz: *Maârifi Umûmiye Nizâmnamesi*, Matbaâ-i Âmira, H. 1286.

Usûl-i Fıkıh, Felsefe'ye yakınlığından dolayı Kelâm dersi bulunmaktadır. Hukuk ve Felsefe, Avrupa üniversitelerinde okutulan derslerdir. Bundan dolayı bu dallara yakın İslâmi İlimler programa eklenmiştir.

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi programlarında medreselerde olduğu gibi müspet ilimlerle beraber İslâmi ilimlere yer verilmemektedir.[17]Bu durum, Tanzimat'la beraber öğretimde branşlaşmanın bir sonucu olarak değerlendirilebildiği gibi bir laikleşme temâyülü olarak da kabul edilebilir.

Dârülfünûn-i Osmânîye'ye başvuran binden fazla öğrenci, kabul sınavına tabi tutulmuştur. Bu sınavda yeterlilik gösteren 450 öğrencinin çoğu medrese talebesidir. Medrese talebeleri üç ayların gelmesiyle, âdet olduğu üzere dînî hizmet sunmak amacıyla (cerr) Anadolu'ya gitmiştir. Bu nedenden ötürü eğitim-öğretim, üç ayların bitmesiyle başlayacaktır. Müdür, müdür muâvini ve muallimlerin tayin edilmiş olması sebebiyle Ramazan'ı boş geçirmek uygun görülmemiş ve teravihten sonra icra edilmek üzere umûmi dersler tertip edilmiştir. Konferans niteliği taşıyan bu dersler, *Sindirim, Sinirler, Dolaşım, Isı Oluşumu, Zooloji ve Astronomi* gibi bazıları başlık, bazıları bilim dalı olan konuları içermektedir. Takvîm-i Vekâyi'de ismi zikredilen Ramazan dersleri içinde İslâmi ilimlerle alakalı bir ders bulunmadığı görülmektedir.[18]

Ramazan ayı bittikten sonra öğrencilerin dönmesiyle *Dârülfünûn-i Osmânî'*nin resmi açılışı gerçekleşmiştir.[19] *Dârülfünûn-i Osmânî*'de eğitim ve öğretim, 1869 yılında planlandığı gibi uygulanarak sürmüştür. 1870 yılı Ramazan'ında yeni eğitim ve öğretim yılına girilmiştir.[20] Ancak yine aynı sebepten ötürü Ramazan'da dersler teravih

[17] XVII. ve XVIII. y.y. medreselerdeki ders programlarında hisab (matematik) ve hendese(geometri) derslerinin bulunduğu görülmektedir. Bkz: Ömer Özyılmaz*, Osmanlı Medreselerinin Öğretim Programları*, s. 41.

[18] Ayni, *Darülfünun Tarihi*, s. 21.

[19] Resmi açılış esnasında Maârif Nâzırı Safvet Paşa, Meclis-i Maârif reisi Münif Efendi, Dârülfünûn Müdürü Tahsin Efendi konuşma yapmıştır. Ayrıca açılışta, konuşma yapanlar arasında Muallim Aristoklis Efendi ve Cemaleddin Afgani de bulunmaktadır. (Bkz.: Aynî, *Darülfünun Tarihi*, s. 23; Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1943, s. 20.)

[20] 1870 yılı (h. 1278) Ramazan ayında öğrencilerin yine cerre çıkması üzerine, bir önceki yıl olduğu gibi, Ramazan boyunca, teravih namazından sonra umuma açık dersler tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Müderris Tahsin Efendi ve Münif Efendi, "İlim ve Sanayinin Gelişmesi" içerikli onuncu konferansda, Cemaleddin Afgani'nin konuşmacı olmasını uygun bulmuşlardır. Afgani bu konferansta "Nübüvvet bir sanattır" ifadesini kullanması ortalığı karıştırmıştır. (Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Merhum Sadullah Paşa'nın Saffet ve Cevdet Paşalar ve Saffet Paşazade Rıfat Bey'le Mektuplaşması", *Belleten*, S. 58, Nisan 1951, s. 284-285.)

sonrası umuma açık bir şekilde seminer tarzında yapılmıştır. Konuşmacılardan Cemaleddin Afgani'nin konuşmasında "nübüvvet" hakkında kullandığı bir ifade medrese talebelerini rahatsız etmiş, durumu hemen Şeyhulislam Hasan Fehmi Efendi'ye iletmişler, bunun üzerine Afgani İstanbul'dan sürülmüştür.[21] Bu olayın ardından gece dersleri iptal edilmiş ve Tahsin Efendi'nin görevine son verilmiştir. *Dârülfünûn-i Osmânî*, 1870 yılında eğitim-öğretime devam etmiş, daha sonra kapatılmıştır.[22]

[21] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 118.

[22] 17 Nisan 1879 tarihinde Sadullah Paşa'ya yazdığı mektubunda Safvet Paşa, Dârülfünûn'un kapanma gerekçelerinden biri olarak Afgani'nin konuşmasını göstermektedir. (Bkz.: Uzunçarşılı, "Merhum Sadullah Paşa'nın Saffet ve Cevdet Paşalar ve Saffet Paşazade Rıfat Bey'le Mektuplaşması", *Belleten*, S. 58, Nisan 1951, s. 283.)

Safvet Paşa'nın bu iddiasını, Cemil Bilsel yerinde bulmayarak itiraz eder; **"Vaktin Şeyhülislamı Hasan Fehmi Efendi, açık fikirli Cemaleddin Afgani'yi iyi gözle görmüyormuş. Onun Dârülfünûn müdürü Tahsin Efendinin ısrarı ile verdiği konferansı vesile yaparak kör kuvveti kabartmış. Dârülfünûn müdürü bu sebeple azledilmiş. Hadise bu suretle kapanmış ise de mutaassıpların açılışta beliren (bir tekke şeyhinin oğlu olan Şirvanizade Rüşti Paşa'nın tarizi bunun delilidir) ve Cemaleddin Efgani konferansı ile kabaran hoşnutsuzluğu elverişli fırsat aramış ve bunu sadaret değişiminde bulmuştur. Hoşnutsuzluğun bütün esası, Tanzimatın batıya, yani garba dönüşüdür. Garb zihniyetlerini taşıyanların açtıkları Dârülfünûn, bu zihniyetleri çekemeyenlerin hücumu ile kapatılmıştır."** (Bkz.: Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, s. 20-21.)

Niyazi Berkes de bu konuda aynı kanaattedir; **"Bu sönmeye ve kapanmaya, arada geçen ve Türkiye'de ünlenen bir Cemaleddin Afgani olayının sebep olduğu iddia ediliyorsa da gerçekte bu olayın önemi sadece bu fenler evine karşı Şeyhülislamlık tarafından bir darbe indirilmesine bu adamı iyi bir vesile hazırlamaktadır"**(Bkz.: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz.: Ahmet Kuyaş, İstanbul, Y.K.Y, 2002, s. 238.)

Görüldüğü gibi Bilsel ve Berkes, Şeyhülislam'ın Fransız eğitim modeli esas alınarak kurulmuş, batı menşeli olan ve eğitim-öğretim kadrosunda gayri müslim müderrisleri barındıran Dârülfünûn'a olan tepkisinden dolayı Afgani'nin konuşmasının bahane olarak gösterildiğini savunmaktadırlar. (Bkz.: Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun,* s. 122.)

İhsanoğlu, Saffet Paşa'nın mekubundan yola çıkarak, Afgani'nin Dârülfünûn'un kapatılmasından sorumlu tutulmasının tamamen yanlış olacağını, zira bu hadiseden sonra 10 ay kadar öğretime devam edildiğini vurgulamaktadır. Safvet Paşa'nın Darulfünun'daki başarısızlığını Afgani'yi suçlayarak örtbas ettiği görüşündedir. (Bkz.: İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 131.)

Hakâyıkü'l-Vekayi gazetesinde çıkan haberde ise, Dârülfünûn'un kapatılma nedeni şöyle izah edilmiştir: **"Dârülfünûn'da ne hakkile tedrise ne de lâyikile tahsile muktedir muallim ve talebe bulunmaması, Darulfünun akibet tatil edildi**." (Bkz.: *Hakâyıkü'l-Vekayi*, 1 zilhiccae 1288/ 11 Şubat 1872, No: 48, s. 2; belge için bkz.: Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 121.)

Mehmet Akif, Afgâni'nin vefatı münasebetiyle *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde yazdığı makalede, bazı cihetlerin Afgani'nin Meclis-i Maârif azalağına tayin olunmasından rahatsızlık duyduğunu, toplumun her kesiminde itibar gören bu zatı gözden düşürmek amacıyla kumpas kurulduğunu belirtmiştir. (Bkz.: Mehmet Akif Ersoy, "Cemaleddin Afgani", *Sırât-ı Müstakîm*, No: 90, 13 Mayıs 1326/17 C. evvel. 1328, s. 207-208; bkz.: *Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri: Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmuaları'nda Çıkan*, Haz.: Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 32-35.)

3. Dârülfünûn-i Sultânî (1876-1881)

1868 yılında Fransız eğitim sistemi örnek alınarak kurulan Mekteb-i Sultânî, 1873 yılında Gülhane Kışlası'na taşınmıştır. O dönemin Maârif Nâzırı Safvet Paşa, bu liseye devlet hazinesini masrafa sokmadan Avrupa Üniversiteleri seviyesinde öğretim kurumları tesis edilmesi emrini vermiştir. 25 Ocak 1876 tarihinde Dârülfünûn-i Sultânî için bir nizâmnâme yayınlamıştır. Bunun hemen ardından Mekteb-i Sultâni müdürü Sava Bey, nizâmnâme, Dârülfünûn tarihçesi, ders programı, idare, hocalar ve derslerin yıllık dağılımlarını ele alan bir kitapçık oluşturmuş ve bunları uygulamaya koymuştur. Hukuk Mektebi, Turûk ve Maâbir Mektebi, Edebiyât Mektebi açılmıştır. Öğrencilerin çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu *Dârülfünûn-i Sultânî* maddi nedenlerden ötürü 1881 yılında kapatılmıştır.[23] Avrupa modeli bir üniversite olmayı amaçlayan *Dârülfünûn-i Sultânî*'de, İslâmi İlimlerle alakalı bir bölümün açılmadığı görülmektedir.

4. Dârülfünûn-i Şâhâne (1900-1933)

1876 yılında II. Abdulhamid'in tahta geçmesinden sonra modernleşmede ciddi anlamda yol katedildiği gözlemlenmektedir. Öğretim, sağlık ve bayındırlık alanlarında önemli adımlar bu dönemde atılmıştır. Reform faaliyetlerini planlayıp hayata geçirenlerden biri de Sadrazam Küçük Said Paşa'dır. Said Paşa, defalarca öğitim-öğretimle alakalı lâyihâlar hazırlamış, bir yüksek öğretim kurumu olan Dârülfünûn ile Osmanlı öğretim sisteminin düzeleceğini savunmuştur. Abdulhamid'in de teşvikiyle, Fransız ve Alman modeli öğretim sistemini inceleyen ve bunları Osmanlı maârifinde uygulamaya çalışan Cevdet Paşa'nın lâyihaları kabul görmüş ve 1900 yılında *Dârülfünûn-i Şâhâne* kurulmuştur.[24] Ulûm-ı Âliye-i Diniye, Ulûm-ı Riyâziye ve Tabiiye, Edebiyât Şûbesi olmak üzere üç şûbeyle Mekteb-i Mülkiye binasında, eğitim-öğretime başlanmıştır.

Dârülfünûn-i Şâhâne, 1900 yılında başladığı eğitim-öğretim hayatını 1908 yılında Meşrûtiyet'in ilanına kadar kesintisiz sürdürmüştür. Meşrutiyet'le birlikte maârif alanında gerçekleşen reformlar sonucunda, o zamana kadar müstakil bir kuruluş olan Tıp ve Hukuk fakültelerinin de *Dârülfünûn-i Şâhâne*'ye katılmasıyla, beş fakülteden

[23] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun,* s. 159; İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 223.
[24] Bkz.: İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, c. I, s. 77-19.

oluşan bir üniversiteye dönüşmüştür. II. Meşrutiyet'ten sonra Dârülfünûn'daki ilk adım *Şâhâne* lafzının kaldırılması ve yerine *Dârülfünûn-i Osmâni* isminin verilmesi olmuştur. 1913 yılında ise *Dârülfünûn-i İstanbul* olarak isimlendirilmiş, mütareke yıllarında tekrar *Dârülfünûn-i Osmânî* ismi kullanılmaya başlanmıştır. 1922'de TBMM tarafından alınan kararla ismi tekrar *İstanbul Dârülfünûnu* olmuş ve 1933'de Dârülfünûn'un ilga edilmesine kadar bu isim kullanılmıştır.[25]

II. Meşrutiyetten sonra İttihât ve Terâkki, Dârülfünûn'da herhangi bir kadro değişikliğine gitmemiştir. Yeni kürsüler ihdâs etmiş, eğitim-öğretim kadrosuna yurt dışından yabancı isimleri katmış, Avrupa'ya öğrenci göndermiş, aylık mecelleler, ders notları ve kitaplar yayınlamış, öğrenci cemiyetleri kurmuş, her fakültede öğretim görevlilerinden oluşan meclisler oluşturmuş ve üniversitelerin daha özerk bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır.[26]

Yine Meşrutiyet'ten sonra Dârülfünûn, Vezneciler'de Zeynep Hanım konağına taşınarak müstakil bir binaya sahip olmuştur. 1911 yılında yayınlanan tâlimattan, şûbelerin kendi içinde takımlara ayrıldığı görülmektedir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şûbesi ders takımlarını ele alacağımız için burada bu konuya detaylıca yer vermeyeceğiz.[27] 1912 yılında "İstanbul Dârülfünûnu'nun Teşkilat-ı İlmiyesi" ile Dârülfünûn'daki birtakım düzenlemeler çerçevesinde, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin adı Ulûm-ı Şer'iyye Şûbesi olarak değiştirilmiştir.[28]

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde gerçekleşen bu yeniliklerin yanı sıra, medrese bünyesinde de yeni kurumlar açılmış ve köklü ıslahatlar gerçekleşmiştir. 3 Ocak 1914 tarihinde Medresetü'l-Kuzât, mahkemelerde şer'i hukuku uygulayacak kadılar yetiştirmek amacıyla açılmıştır. 19 Şubat 1914'te ise vaiz yetiştirmek amacıyla Medresetü'l-Vâizin Nizâmnâmesi çıkartılmış ve hemen akabinden Medresetü'l- Vâizin açılmıştır. 1 Ekim 1914 tarihinde Islâhât-ı Medâris Nizâmnâmesi ile medrese teşkilatlanması, idare, yönetim, ders programları ve öğretim yöntemlerinde ıslahatlar

[25] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 295.
[26] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 296.
[27] Unat, Türkiye Öğretim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s. 54-55.
[28] Emre Dölen, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfününu 1922-1923,* İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 279.

gerçekleşmiştir. Medrese öğretiminde modernleşme amacıyla yapılan düzenlemeler ilk etapta tüm medreselerde uygulanmamıştır. Islâhât-ı Medâris kapsamında, İstanbul'daki medreseler, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi adı altında toplanmış, her biri için dört yıl süren üç aşamalı bir eğitim-öğretim programı tertip edilmiştir. Medrese programında İslâmi ilimlerin yanı sıra, müspet ilimlere de yer verilmiş, medreseler okul sistemine benzer bir yapıya dönüşmüştür. Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, 4+4+4 yıllık eğitim-öğretimin ardından üç yıl öğretim verecek ve üç şûbeden oluşacak Medresetü'l-Mütehassisîn açılmıştır. Medresetü'l-Mütehassisîn'in açılmasından sonra, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi, kendisine ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır.[29] Dölen, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesinin kapatılması ve din eğitim-öğretiminin Dârülfünûn dışında yüksek okullar ile medreselere aktarılmasında, laik eğitim sistemini benimseyen Fransız üniversitelerinin etkisinin olduğunu belirtmektedir.[30]

Cumhuriyet'in ilanına kadar varlığını sürdüren Dârülfünûn, Cumhuriyet'ten sonra da eğitim-öğretime devam etmiştir. 3 Mart 1924 yılında onaylanan Tevhîd-i Tedrisât kanunu çerçevesinde medreseler kapatılmış ve *Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi* açılmıştır. Tevhîd-i Tedrisât Kanunu'nun dördüncü maddesi olan "Maârif Vekâleti, yüksek diniyyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Dârülfünûn'da bir İlâhiyat Fakültesi tesis..." kararı çerçevesinde İstanbul Dârülfünûnu İlâhiyat Fakültesi açılmıştır.[31] 1914 yılında medreselerdeki reform çerçevesinde kapatılan Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi, 1924 yılında medreselerin kapatılmasıyla, İlâhiyat Fakültesi adıyla yeniden açılmıştır.[32] *İlâhiyat Fakültesi,* 31 Mayıs 1933 tarihli kararla lağvedilen İstanbul Dârülfünûn'u bünyesinde tamamen kapatılmıştır.[33]

Bu kurumun, bütçesi doğrudan devlet hazinesi tarafından karşılanan, sivil halka hizmet veren ilk yüksek öğretim kurumu olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde, Dârülfünûn tecrübelerinin uzun süre başarısız olmasının nedenleri daha iyi anlaşılacaktır. Dârülfünûn'dan önce sivil halka eğitim-öğretim hizmeti sunan

[29] Dölen, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu,* s. 358-359.
[30] Dölen, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu*, s. 359.
[31] Dölen, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu*, s. 280.
[32] İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. II, s. 618.
[33] Unat, *Türkiye Öğretim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 57.

medreselerin giderleri vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Bu büyük ölçekli kurumun Osmanlı'nın o dönemdeki siyasi, askeri ve ekonomik şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

Sanayi inkılâbının bir sonucu olan kapitülasyonlar ve savaşlarda verilen ağır kayıplar nedeniyle ekonomik anlamda dar boğaza giren Osmanlı'nın, Dârülfünûn için yeterli bütçeyi ayıramaması, Dârülfünûn teşebbüslerinde başarısızlığın başlıca nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir.[34]

5. Dârülfünûn-i İnâs (1914-1921)

5 Şubat 1914 yılında, Dârülfünûn binasında bayan öğrencilere özel sınıflar açılmıştır. Ancak erkek öğrencilerle aynı binada olmaları, bazı cihetlerce sakıncalı bulunup, 12 Eylül 1914 yılında bayan öğrencilere ayrı bir bina tahsis edilmiştir. İçinde Edebiyât, Riyaziyât ve Tabiiyât bölümlerinin bulunduğu bir İnâs Dârülfünûn'u tesis edilmiştir. 1917 yılında ilk mezunlarını çıkaran İnâs Dârülfünûn'u 1920 yılında tekrar ana Dârülfünûn binasına taşınmıştır. Dârülfünûn binasında kız ve erkek öğrencilerin öğretimi ayrı sınıflarda gerçekleşirken, 16 Eylül 1921 yılından itibaren Dârülfünûn'da karma eğitime geçilmiştir.[35]

Görüldüğü üzere 1846 yılından itibaren dört defa Dârülfünûn açma girişiminde bulunulmuştur. İlk üçü başarısız olmuşsa da dördüncü teşebbüs olan Dârülfünûn-i Şâhâne 1900 yılındaki açılışından Cumhuriyet'e kadar varlığını sürdürebilmiştir. Dârülfünûn tarihçisinde de görüldüğü üzere modern bir eğitim kurumu olarak tasarlanan Dârülfünûn, Dârülfünûn-i Şâhâne döneminde bu hedefe tam olarak ulaşamamış olsa da bu kurumun siyasi ve askeri çalkantıların yaşandığı bir dönemde, istikrarlı bir şekilde Osmanlı devletinin yıkılmasına kadar varlığını sürdürmesi, tüm zorluklara rağmen eğitime devam etmesi, kurumun standartlarını yükseltmek için ıslahat adımları atması bir başarı olarak değerlendirilmelidir.

[34] İhsanoğlu, *Darülfünun,* c. 1, s. 89.
[35] İhsanoğlu, *Darülfünun,* c. 1, s. 275.

Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin açıldığı ilk Dârülfünûn olan Dârülfünûn-i Şâhâne çalışmamız için önem arz etmektedir. Bu nedenden dolayı, Şûbenin açılışından kapanışına kadar olan zaman dilimine kadar yaşanan gelişmelere yer verilecektir.

B. DÂRÜLFÜNÛN-İ ŞÂHÂNE'NİN AÇILIŞI

12 Ağustos 1900 tarihinde, II. Abdulhamid'in yirmibeşinci cülus yıldönümü münasebetiyle Dârülfünûn-i Şâhâne adında yeni bir Dârülfünûn açılmasına karar verilmiş ve bununla ilgili bir nizâmnâme yayınlanmıştır.[36] Bu yeni nizâmnâme ile 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'nin Dârülfünûn'la ilgili bütün hükümleri yürürlükten kaldırılmış, Dârülfünûn, eğitim-öğretim ve idari açıdan devlete bağlı, özerkliği olmayan bir yüksek öğretim kurumu haline gelmiştir.[37] 1900 yılı Mayıs ayında ihdas edilmesine karar verilen Dârülfünûn-i Şâhâne'nin Eylül ayında resmi açılışı gerçekleşmiş, hemen ardından öğretime başlanmıştır. Dört aylık bir zaman diliminde kurulan Dârülfünûnun, haklı olarak, donanımlı bir şekilde açılması sağlanamamıştır. Diğer Dârülfünûn tecrübelerinde olduğu gibi Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin temel sorunu eğitim binası ile ilgili olmuştur. Karardan açılışına kadar yeni bir binanın inşası için yeterli zamana sahip olunamadığından, Mekteb-i Mülkiye binasının aynı zamanda Dârülfünûn için kullanılması kararı alınmıştır.[38]

Said Paşa 1895 yılında sunduğu layihasında, Dârülfünûn'un sadece Edebiyat ve Fen olmak üzere iki şûbeden oluşmasını öngörmüştür. Zira medreseler; Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ihtiyacını, Hukuk Mektebi; Hukuk Şûbesi ihtiyacını, Mekteb-i Tıbbiyye ise Tıp Şûbesi ihtiyacını karşılamaktadır. O halde, Dârülfünûn dahilinde açılması gereken şûbeler Edebiyat ve Fen şûbeleriyle sınırlıdır.[39] Ancak Dârülfünûn-ı Şâhâne bünyesinde Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye (Fen Şûbesi), Edebiyat ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi açılmıştır. Said Paşa'nın layihasında bulunmamasına rağmen Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin açılması kararını önemli bir gelişme olarak değerlendirebiliriz. Zira bundan önceki üç Dârülfünûn teşebbüsünde, medreselerdeki

[36] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 270; İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, c. I, s. 189.
[37] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 270.
[38] İhsanoğlu, *Darülfünun,* c. I, s. 190.
[39] İhsanoğlu, *Darülfünun,* c. I, s. 190.

eğitim-öğretimin bu ihtiyacı giderdiği öne sürülerek böyle bir şûbenin açılması uygun bulunmamıştır.

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin açılmasıyla ilk defa yüksek din eğitim-öğretimi medrese dışında bir kuruma intikal etmiştir. Bu durum, din eğitim-öğretimi açısından önemli bir gelişmedir. Tanzimat'tan sonra öğretim sistemindeki modernleşme hareketi sırasında birçok yeni eğitim kurumu açılırken, medreseler bu değişim ve gelişim karşısında pasif kalmıştır.[40] Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar, medreselerde hiçbir ıslahat söz konusu değilken, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin açılması oldukça manidardır. Medreselerdeki din eğitim-öğretiminin yeterli olmadığı veya istenilen kriterleri taşımadığı kanaatiyle bu şûbenin açıldığı düşünülebilir. Avrupa medeniyetinin bilimsel seviyesine ulaşmak amacıyla açılan Dârülfünûn'daki din eğitim-öğretiminin amaç ve yöntemleri, ileri din eğitim-öğretimi veren mevcut yegâne kurum olan medreselerin amaç ve yöntemlerinden farklı olmalıdır. Bu şûbenin bir diğer amacı da Salih Zeki Zengin'in belirttiği gibi "İslam ilim ve kültürünün modern bilim anlayışının yöntemleri ile desteklenen bir yaklaşımla incelenmesine imkân hazırlamaktadır." [41] şeklinde olduğu düşünülebilir.

Dördüncü Maârifi Umûmiye Nezâret-i Salnâmesi'nde yer alan *Dârülfünûn-ı Şâhâne Nizâmnâmesi*'nde tarih 18 Rebiulâhır 1318/1 Ağustos 1316 (4 Ağustos 1900) şeklinde kaydedilmiştir.[42]Dârülfünûn-i Şâhâne'nin resmi açılışı 1 Eylül 1900 tarihinde, Maârif-i Umûmiye Nâzırı Zühdü Bey'in katılımıyla, Mektebi Mülkiye binasında gerçekleşmiştir. 2 Eylül tarihinde, *İkdam* gazetesinde yayınlanan haberde Dârülfünûn-i Şâhâne'nin açılış töreni ile alakalı birçok tafsilat bize aktarılmaktadır. *İkdam* Gazetesi'nde yayınlanan aynı haberden, Ulûm-i Âliye-i Diniye Şûbesi Tefsîr-i Şerîf muallimi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Fâtiha Sûresi Tefsiri ile açılış dersini gerçekleştirdiğini öğrenmekteyiz.

[40] Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Öğretimi*, s. 194.
[41] Zengin, *Medreseden Darülfününa Yüksek Din Öğretimi,* s. 18.
[42] *Salnâme-i Maârifi Umimiye Nezâret-i: Dördüncü Sene,* H. 1319, s. 9; Ancak *Düstur*'da Dârülfünûn-i Şahane Nizâmnâmesi tarihi 16 Rebiulahir 1318/ 30 Temmuz 1316 (12 Ağustos 1900) olarak geçmektedir; Bkz.: *Düstur*, Ankara Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941, I. Tertip, c. 7, s. 659-664.

Dârülfünûn-i Şâhâne'nin Açılış Töreni Hakkında İkdam Gazetesinde Yayınlanan Haber[43]

على التكرار ايصال باركاه پروردكار فلنه مشدر .
بونى متعاقب دارالفنون شاهانه علم تفسير
معلمى فاضل شهير مناسترلى فضيلتلو اسماعيل
حقى افندى حضرتلرى كرسى تدريسه چيقارق
تيمآ سورهٔ فاتحه دن درس شريف تفسير قرآن
عظيم الشانه ابتدار ايتمشدر . برساعت قدر دوام
ايدن بودرسده خواجهٔ مشار اليهك ابرازايتديكى
اقتدار فاضلانه حقيقةً هردرلو ستايشك فوقنده
ايدى . فاضل مشار اليه آيات كريمهٔ فاتحه نك
تفسيرنده قدر جليل علم وعرفانه توجيه كلام
ايله بالمناسبه بوكى مؤسساتك فضائل ماديه
ومعنويه سندن اوزون اوزادى بحث ايتمش
ودرسك ختامنده دعوات خيريهٔ حضرت
خلافت پناهيى متضمن بردعاى بليغ قرائت
ايدلمشدر .

Bunu müteâkib Dâr'ûl-Fünûn İlm-i Tefsîr mu'allimi fâzıl şehîr Manastırlı fâzîletlu İsmâil Hakkî Efendi Hazretleri kürsi-i tedrîse çıkarak teyemmünen Sûre-i Fâtiha'dan ders-i Şerif Tefsir-i Kurân-i Azîmi'ş-şân'a ibtidâr etmiştir. Bir sâ'at kadar devâm eden bu derste hoca-i müşârun ileyhin ibrâz ettiği iktidâr-ı fâzılâne hakîketen her türlü sitâyişin fevkinde idi. Fâzıl-ı müşârunileyh âyât-i kerime-i Fâtihâ'nın tefsîrînde kadr-i celîl-i ilm ve irfâna tevcîh-i kelâm ile bi'l-münâsebe bu gibi müessesâtın fedâıl-ı mâddiyye ve ma'neviyyesinden uzun uzadî bahsetmiş ve dersin hitâmında de'âvât-ı hayriyye-i hazret-i hilâfet penâhîyi mutazammın bir du'a-i belîğ kırâ'at edilmişdir.

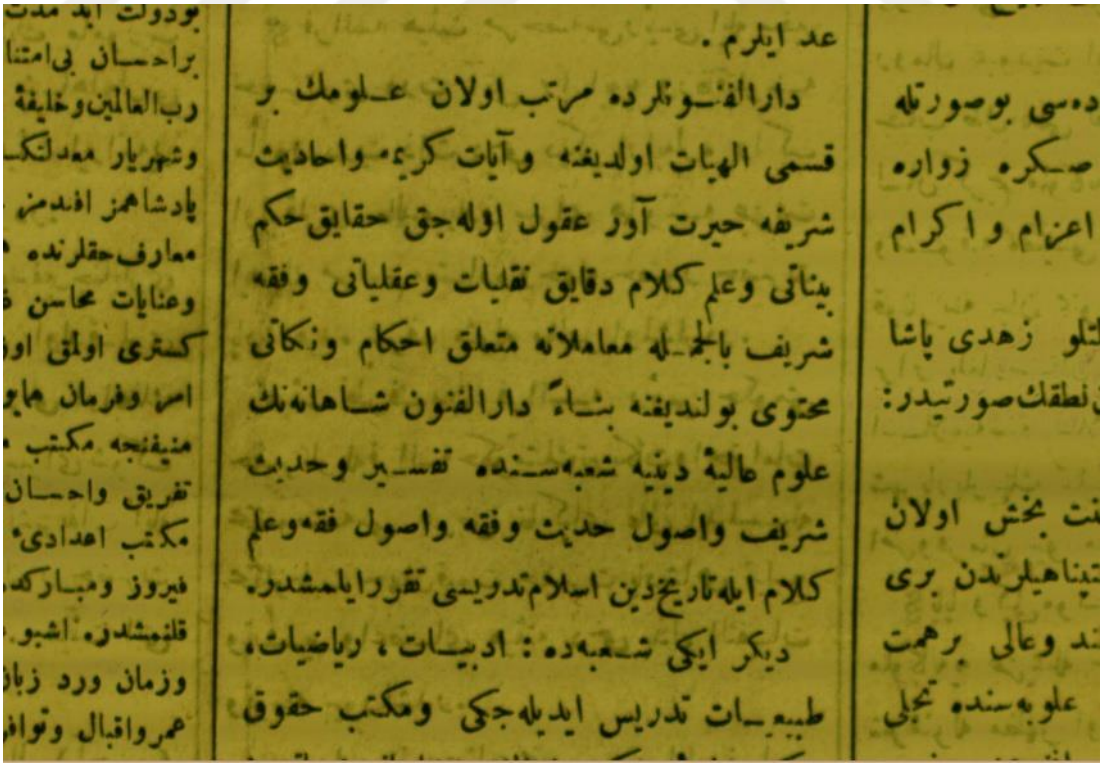
İkdam Gazetesinin 2 Eylül 1900 tarihli bu haberinden, açılış dersinin Tefsir dersi olduğu ve bu derste Fâtiha Sûresi Tefsiri işlendiği görülmektedir. Bir saat kadar süren derste ilim ve irfanın ehemmiyetine dikkat çeken Manastırlı, eğitim-öğretim kurumlarının sağladığı maddi ve manevi faydalara uzunca değinmiş ve konuşmasını dua ile tamamlamıştır.

[43] *İkdam,* 20 Ağustos 1316 (2 Eylül 1900), S. 2219, s. 2.

Dârülfünûn-ı Şâhâne bünyesinde, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi dışında Riyaziye ve Tabiiye ile Edebiyât Şûbelerinde bir çok farklı ders bulunmasına rağmen, Tefsir dersinin açılış dersi olarak seçilmesi gazete tarafından "teyemmümen" (teberrüken) olduğu şeklinde yorumlansa da bizce bu seçim Osmanlı eğitim sisteminde İslâmi ilimlere ve İslâmi ilimler içerisinde Tefsir ilmine verilen öneme işaret etmektedir.

Aynı haberde Maârif-i Umûmiye Nâzırı Zühdü Paşa'nın açılış konuşmasına yer verilmiştir. Zühdü Paşa, İslam dininde ilmin önemi, II. Abdulhamid'in ilme verdiği değeri ve açtığı eğitim-öğretim kurumlarını zikrettikten sonra ilim tahsilinin en yüksek derecesi olarak kabul edilen Dârülfünûn'un amaç ve hedeflerine değinmiştir. Son olarak konuşmasında, "Dârülfünûn şuabatı"nın ders programını ele alan Zühdü Paşa, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programı ve derslerin amaçları hakkındaki şunları söylemiştir:

Dârülfünûn-i Şâhâne'nin Açılış Töreninde Maârif Nâzırı Zühtü Paşa'nın Yaptığı Açılış Konuşması[44]

[44] *İkdam,* 20 Ağustos 1316 (2 Eylül 1900), S. 2219, s. 2.

Dâr'ul-Fünûnlarda müretteb olan ulûmun bir kısmı İlâhiyat olduğuna ve ayât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfe hayret-i âver-i ukûl olacak hakâyık hikem-i beyyinâtı ve ilm-i kelam dekâyık-ı nakliyyât ve akliyâtı ve Fıkıh-ı şerîf bi'l-cümle muâmelâta müte'allik ahkâm ve nükâtî muhtevi bulunduğuna binâen Dâru'l-Fünûn-i Şahâne'nin Ulûm-i Âliye-i Diniye şu'besinde Tefsîr ve Hadîs-i Şerîf ve Usûl-i Hadîs ve Fıkıh ve İlm-i Kelâm ve Târih-i Din-i İslâm tedrîsi takarrur eylemiştir. Diğer iki şu'bede Edebiyat, Riyâziyyat, Tabiiyyât tedris edileceği ve Mekteb-i Hukûk...

Zühdü Paşa'nın konuşmasında Dârülfünûn-i Şâhâne şûbeleri içinde ilk değindiği şûbenin Ulûm-ı Âliye-i Dîniye olması dikkat çekicidir. Bu sıralama bize, Tanzimat sonrası eğitim sisteminde müspet ilimlere olan ilginin artışına rağmen, İslâmi ilimlerin hala en üst mertebedeki ilim olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Konuşmada göze çarpan bir diğer nokta ise Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi için İlâhiyat kısmı olarak söz etmesidir. Zira bu şûbenin Ulûm-ı Âliye-i Dîniye olan resmiyetteki ismi 1908 yılına kadar kullanılmış, 1908 yılında Ulûm-ı Şer'iyye Şûbesi olarak değiştirilmiştir. İleri tarihlerde İlâhiyat Şûbesi olarak da anılacak olan bu şûbenin ilk kuruluşundan itibaren "İlâhiyat" ismiyle anıldığı, "İlâhiyat" kavramının erken dönemlerde kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Zühdü Bey konuşmasında bu derslerin programda olma gerekçesine de yer vermektedir. Konuşmada geçen "... ayât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfe hayret âver-i ukûl olacak hakâyık hikem-i beyyinâtı ve ilm-i kelâm dekâyık-ı nakliyyât ve akliyâtı ve Fıkıh-ı şerîf bi'lcümle muâmelata müte'allik ahkâm ve nükâtî muhtevî olduğuna binâen." cümlesinde, Tefsir ve Hadis dersinin amaçları müşterek zikredilmiştir. "Ayât-ı kerîme" ve "Ehâdis-i şerîfe" Tefsir dersleri ile Hadis dersleri kastedilmektedir. Her iki ilmin ders programında olma amacı "apaçık olan hükümlerin hakikatlerini ihtivâ etmiş olması" şeklinde açıklanmıştır. Kelam ilmi nakli ve akli delillerin inceliklerini, Fıkıh ise muâmelatla ilgili hususların hükümleri ve nüktelerini (gayeleri) ihtiva ettiğinden bu dersler Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders müfredatına eklenmiştir. Fıkıh Usûlü, Hadis Usûlü ve İslam Tarihi'nin amaçları hakkında bir açıklamada bulunmamıştır. Tefsir, Hadis, Kelam ve Fıkıh derslerinin konuşmada ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Konuşmada dikkat çeken bir diğer nokta da dersleri sıralamaya Tefsir ile başlamasıdır. Osmanlı dini eğitim ve öğretimde gaye ilmi olan Tefsir,[45] ilimlerin en yücesi olan Allah'ın kelamını anlamaktır. Zühdü Paşa'nın konuşmasında şûbeleri tanıtırken

[45] Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Öğretimi*, s. 193.

gözlemlediği sıralama tesadüfî bir sıralama değildir. Bu sıralamayla 1900 yılı Osmanlı'sında batılılaşma temâyülü ve faaliyetlerine rağmen, İslâmi ilimlerin diğer ilimlerden üstün görüldüğü, Tefsir ilminin de diğer İslâmi ilimlerden üstün kabul edildiğini göstermek olduğu söylenebilir.

Zühdü Bey'in konuşması hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler, Dârülfünûn'un açılış amacı ve hedeflerini anlamamıza katkı sağlayacak hususlar içermektedir. Zühdü Bey'in konuşmasında İlâhiyat Şûbesi programını ilan edip, Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat şûbeleri programlarına yer vermemesini özellikle II. Abdulhamid yönetimine karşı duruş sergileyen cihetlerce eleştiri konusu olmuştur. Örneğin Osman Ergin, Zühdü Bey'in konuşması hakkında; "Ne kadar yavan bir nutuk değil mi? Bir Maârif Nâzırı Dârülfünûn gibi bir müessese açılırken böyle mi söz söyler?" ifadelerini kullanmış, konuşmanın siyasi baskılar altında yapıldığının her halinden belli olduğunu belirtmiştir.[46] Ergin birçok açıdan eleştirdiği Dârülfünûn-i Şâhâne'nin II. Abdulhamid'in cülusunun yirmi beşinci yıl döneminde açılmasını da sert bir dille eleştirmektedir. Bu önemli müessesenin kuruluşunu "gösteriş ve yaldız kabilinden" olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Dârülfünûn-i Şâhâne'nin Abdulhamid'in değil Meclis-i Vükela'nın teklifi ile açıldığını, Abdulhamid'in de Maârif düşmanı olmadığı imajı vermek, gençlerin öğretim için Avrupa'ya gidip oradaki hareketlerden etkilenmelerinin önüne geçmek gibi amaçlarla bu teklifi kabul ettiğini belirtmektedir.[47] Dârülfünûn Şûbesi için ayrı bir bina ve idari kadro tahsis edilmemiş olmasını II. Abdülhamid'in İstanbul'da öğrenci kalabalığından tedirgin olmasından dolayı sınırlı sayıda başvurunun kabul edildiğini ve Yabancı Diller Şûbesi açılmamasını sert bir şekilde eleştirmektedir.[48]

İlerideki konularda görüşlerine yer vereceğimiz Osman Ergin'in Dârülfünûn-ı Şâhâne hakkında olumsuz eleştirileri hakli bulmayan Emre Dölen *Osmanlı Döneminde Dârülfünûn* adlı kitabında Ergin'in hakkında şunları söylemektedir:[49]

> Kendisinin de şiddetle eleştirdiği bu Edebiyat Şûbesi'nden yetişmiş olduğunu unutmuş görünen Osman Ergin Türkiye Maârif Tarihi'ni yazdığı 1940'lı yılların başında resmî görüşe uygun

[46] Ergin, *Maârif Tarihi*, c. III, s. 1218.
[47] Ergin, *Maârif Tarihi*, c. III, s. 1215.
[48] Ergin, *Maârif Tarihi*, c. III, s. 1219-1221.
[49] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 291.

davranarak geçmişi zaman zaman çok şiddetle eleştirmiştir. Kitabın ilk baskısı beş cilt olarak 1943'de tamamlandığı zaman Maârif Vekili tarafından takdirle karşılanmış, Türkiye'deki bütün liselere dağıtılmak üzere 300 takım ve Halkevlerine dağtılmak üzere 200 takım olmak üzere toplam 500 takımı devlet tarafından satın alınmıştır.

Görüldüğü üzere Dölen, Ergin'in kendisinin de eğitim gördüğü kurumu sert bir dille eleştirmesini doğru bulmamakta ve bu durumu siyasi bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir.

Dârülfünun tarihçesine ve Ulûm-i Âliye-i Diniye Şûbesi'nin ilk defa açıldığı dördüncü Dârülfünûn teşebbüsü olan Dârülfünûn-i Şâhâne'nin açılışına yer verdiğimiz bu bölümde görülmektedir ki; tüm süreçlerde bu kuruma önemli misyonlar yüklenmiştir. Avrupâi bir üniversiteye sahip olma arzusuyla kurulan bu eğitim kurumundan, modernleşmenin önünü açacak, Avrupa standartlarına ulaşmayı sağlayacak beyinler yetiştirilmesi beklenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ULÛM-I ÂLİYE-İ DİNİYE ŞÛBESİNİN AÇILIŞINDAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR TEFSİR DERSLERİ (1900-1908)

Siyasi değişikliklerin eğitim-öğretim politikalarına yansıdığı yadsınamaz bir hakikattir. Farklı siyasi evrelerde varlığını sürdüren Dârülfünûn da bu durumdan nasibini almıştır. Dârülfünûn-i Şâhâne açılış tarihi olan 1900 yılından itibaren II. Abdulhamid dönemine, 1908 yılından itibaren II. Meşrutiyet dönemine, 1918 yılından itibaren Mütareke dönemine, 1922 yılından itibaren ise Cumhuriyet dönemine şahitlik etmiş ve her bir dönemin siyasi tercihlerinden etkilenmiştir. Çalışma alanımızı sınırlandırdığımız Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin eğitim verdiği 1900-1914 yılları arasında II. Abdulhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerine şahitlik ettiği görülmektedir.

Bu bölümde, Dârülfünûn-i Şâhâne'nin açılışından, 1908 yılı II. Meşrutiyet'in ilanına kadar süren zaman dilimine ait Dârülfünûn yönetmeliğine, ders programlarına, Tefsir dersi hocalarına ve Tefsir dersiyle ilgili düzenlemelere yer verilecektir.

A. YÖNETMELİKLER

1900-1908 yılları arasında "Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi" dışında başka bir yönetmelikle karşılaşılmamaktadır. Dârülfünûn-i Şâhâne açılırken hazırlanan *Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi*, bize bu kurumun teşkilat ve idari yapısını ortaya koymaktadır.

1. Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi

1900 yılı *Dördüncü Nezâret-i Maârif Salnâmesi*'nde yer alan *Dârülfünûn-ı Şâhâne Nizâmnâmesi*, yirmiyedi maddeden müteşekkildir.[1] Nizâmnâmenin sonunda 18 Rabiu'l-ahir 1318/ 1 Ağustos 1316 (14 Ağustos 1900) tarihi yer almaktadır.

Nizâmnâmenin ilk sekiz maddesinde Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin açılma kararı, Dârülfünûn-ı Şâhâne şûbeleri, şûbelerin eğitim-öğretim süresi, işlenecek dersler, tayin olunacak müdür, müdür muavini, muallim ve memurların Maârif-i Umûmiye Nezâreti tarafından belirleneceği zikredilmiştir. Aynı zamanda müdür, müdür muavini, muallim ve memurların görevleri ve tayin edilecek muallimlerin vasıfları beyan edilmiştir.[2]

İkinci maddede zikredildiği üzere, Dârülfünûn tarihinde ilk defa İslâmi İlimler alanında bir bölüm açılmıştır.

İkinci madde: Dârû'l-Fünûn-i Şahâne, Ulûm-i Âliye-i Dîniye ve Ulûm-i Riyâziye ve Tabiiye ve Edebiyât şu'belerinden mürekkebdir. Mezkûr şu'belere â'it derslerin envâ'ını hâvi olan cedvel iş bu nizâmnâmeye zeyl olunmuştur. El-yevm mevcûd olan Mekteb-i Tıbbıye-i Mülkiye dâhi 'Dârû'l-Fünûn-i Şâhâne şu'abâtından ma'dûddur.[3]

Nizâmnâmenin sekizinci maddesinde yer alan, "tayin edilecek muallimlerin ihtisâs-ı tam ile mütehassıs" olmaları şartı, Tanzimat sonrası eğitim-öğretim sisteminde branşlaşmanın bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Sekizinci madde; Dârû'l-Fünûn mu'allimlerinin ta'lim ve tedrîs edecekleri ulûm ve dürûsta ihtisâs-ı tam ile mütehassıs ve ma'rûf ve sıfât-ı matlûbe ile müştehîr ve mevsûf bulunmaları meşrûtdur.[4]

Okula kabul şartları, *Şerâit-i Duhûl ve Kabûl* başlığı altında 9-20. maddelerde serdedilmiştir. Dokuzuncu maddede, Dârülfünûn şûbelerine kabul edilecek öğrencilerin yaş sınırı, öğretim durumları, sabıka kayıtlarının bulunmaması gibi şartlar zikredilmiştir. Aynı maddede yer alan "Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesine duhûle talip olan talebe-i ulûm icâb-ı vechile bi'l-imtihan kabûl olunur" ibaresinden bu şûbeye kaydolanların daha özenle seçildiği düşünülebilir. Medrese mezunlarının, diğer öğretim kurumlarından mezun olanlara oranla daha fazla olması da bu kararın bir nedeni sayılabilir.

---

[1] *Dârülfünûn-i Şâhâne Nizmannamesi* için bkz.: *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye [İstanbul], Matbaâ-ı Âmira, H. 1319, s. 19; *Düstur*, Ankara, Ankara Başvekalet Devlet Matbaası, 1941, I. Tertip, c. 7, s. 659-664.

[2] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Se*ne, s. 19-20. [EK 1]

[3] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 19. [EK 1]

[4] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 20. [EK 1]

Dokuzuncu madde: Dârû'l-Fünûn'un herhangi şû'besine olur ise olsun dâhil olmak isteyenlerin; evvelen; sinn-i onsekizi mütecâviz olmak ve hüsn-i siyret ve ahlâk eshâbından bulunmak ve cürha ve cinâyet ile mahkûm ve ilel ve emrâz-ı sâriye ile ma'lûl olmamak, sâniyen; Mekteb-i Sultân-i ve Ticâret ve Daru'ş-Şafaka ve Dersaâdet ve vilâyat merkezlerinde bulunan mekâtib-i i'dâdiye şehâdetnâmeye hâ'iz olmak ve mekâtib-i mezkûre şehâdetnâmelileri derecesinde ma'lûmâtı olduğuna bi'l-imtihân isbât etmek meşrûttur. Ancak Ulûm-i Âliye-i Dîniye şu'besine duhûle tâlib olan talebe-i ulûm îcâb-ı vech ile bi'l-imtihân kabûl olunur. Mekâtib-i mezkûra şehâdetnâmelilerin adedi her şu'be için mu'ayyen olan hadden ziyâde olduğu halde ale'l-usûl beynlerinde müsâbaka imtihânı icrâ edilir.[5]

Bu süreçte, hâlâ İslâmi İlimler en çok talep edilen eğitim-öğretim alanıdır. Zira onikinci maddede Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ne kabul edilecek öğrenci sayısı otuz iken, diğer şûbelerde yirmi beş olarak gözükmektedir.

On ikinci madde: Dârü'l-Fünûn'a her sene kabûl olunacak müteallimînin adedi Ulûm-i Aliye-i Dîniye şu'besinde otuzu ve Ulûm-i Riyaziye ve Tabiiye ve Edebiyât şûbelerinde yirmi beşeri tecâvüz etmeyecektir.[6]

9-20. maddelerde, kabul imtihanlarından muaf tutulacakların mezun oldukları okullar, başvuru için gerekli evraklar, kayıt hakkı kazanan öğrencilerin her biri için ayrı kayıt defterinin açılması, öğrencilerin üç ayda bir idarede kayıt yenilemesi gerektiği, kayıt ve kayıt yenileme harçları, tasdiknâme harçları, imtihan harçları, ruus harçları ve Dârülfünûn'un ekonomik kaynakları belirtilmiştir.

Mezuniyet imtihanı yirmibir ve yirmiikinci maddelerde aynı başlık altında ele alınmıştır. Yirmi birinci maddede, Dârülfünûn mezuniyet sınav sistemi hakkında bilgi vermektedir. İlgili maddeye göre, eğitim-öğretim süresince okutulan bütün derslerden sözlü sınav olacak olan öğrenciler, bazı derslerden ise yazılı imtihana tabi tutulacaklar.

Yirmi birinci madde: Müddet-i tahsîliyenin hitâmında olunacak me'zûniyet imtihânı evvelden müte'allimîn o sene okuduğu derslerden, sâniyen bulunduğu şu'benin cem'i derslerinden şifâhi olarak icra' olunacaktır. Bundan başka imtihân edilen müte'allimler bazı mesail-i ilmiye ve fenniyeye dâir bir şey dâhi tesvit ettirilecektir.[7]

Füyûzat başlığı altında yirmi üçüncü madde de Dârülfünûn ve dolayısıyla Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbeleri'nden mezun olan talebelerin mezuniyetlerinden sonra istihdam alanlarına ışık tutmaktadır.

Yirmi üçüncü madde: Mekteb-i Sultânî ve Ticâret ve Dârü'l-Muallimîn ve Dersaadet ve Taşra Mekâtibi İdâdiyesi ve bu derecede bulunan mekatibi sâirenin ale'l-umûm muallimleri Ulûm-

[5] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 20. [EK 1]
[6] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 21. [EK 1]
[7] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 22. [EK 1]

i Âliye-i Dîniye ve Ulûm-i Riyâziye ve Tabiiye ve Edebiyât şu'belerinden mezûniyet ru'ûsu istihsâl edenlerden ihtisâslarına göre intihâb ve istihdâm olunurlar.[8]

Yirmi dördüncü maddede ise tatil günleri belirtilmiştir. Bu bilgiler yıllık akademik takvimi ortaya koymaktadır. Üç aylık bir yaz tatili olmasa da güz ve bahar dönemi sınavlarından sonra birer ay, Ramazan ayında da bir ay olmak üzere üç ay tatil ve bunun dışında resmî ve dîni bayramlara ait tatiller bulunmaktadır. Bu bilgiler öğretim süresi hakkında bize bilgi sunmaktadır.

Yirmi dördüncü madde: Dârû'l-Fünûn'un evkat-ı ta'tîliyesi: Evvelen Cuma ve Pazar günlerinden, sâniyen Ramazân-ı Şeriften, sâlisen cülûs ve vilâdet-i humâyûn yevm-i mes'ûdlarından, râbian imtihândan sonra bir ay müddetten, hâmisen eyâdi-i mahsûsdan ibarettir.

Yirmibeşinci maddede Dârülfünûn'a mahsus kütüphane ve ameliyathane tahsis edilmesi talimatı verilmiş, yirmialtıncı ve yirmiyedinci maddelerde bu nizâmnâmenin uygulanmasından Maârif-i Umûmîye Nezâreti'nin mesul olduğu beyan edilmiştir.

Anahatlarıyla ele aldığımız *Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi*, 1900-1908 yılları arasında yürürlükte olan tek nizâmnâmedir. Bu süre zarfında, *Dârülfünûn-i Şâhâne*'nin teşkilatlanma ve idari yapılanmasında herhangi bir düzenlemeye de gidilmediği görülmektedir.

B. DERS PROGRAMLARI

Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersi programlarını, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programlarının paylaşıldığı belgelerden öğrenebilmekteyiz. Bu belgeler ise *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, *Maârif Nezâreti Salnâmeleri* ve *İkdam* gazetesi gibi süreli yayınlarda yer almaktadır. Ulaşabildiğimiz belgeler, 1900-1908 yılları arasında gerçekleşen Tefsir dersleri hakkında genel bilgilere bizi ulaştıracak yeterlilikte olsa da maalesef tüm eğitim-öğretim yıllarının ayrı ayrı ders programlarına ulaşmak mümkün olmamıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde belgelerin büyük bir kısmının henüz özetlenmemiş olması, *Hakkı Tarık Us* gibi süreli yayınları içinde barındıran koleksiyonların eksik olması ve Maârif Nezâreti Salnâmeleri'nin kesintiye uğraması, gerekli belgelere

[8] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 23. [EK 1]

ulaşamamızdaki başlıca nedenlerdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde belge tespitinin kolaylaşması için yapılan özet çalışmalar tamamlandıkça bu tür araştırmalarda belgelere ulaşmak daha kolay olacak ve elde edilen zengin verilerle daha kapsamlı çalışmalara imkan sağlanacaktır.

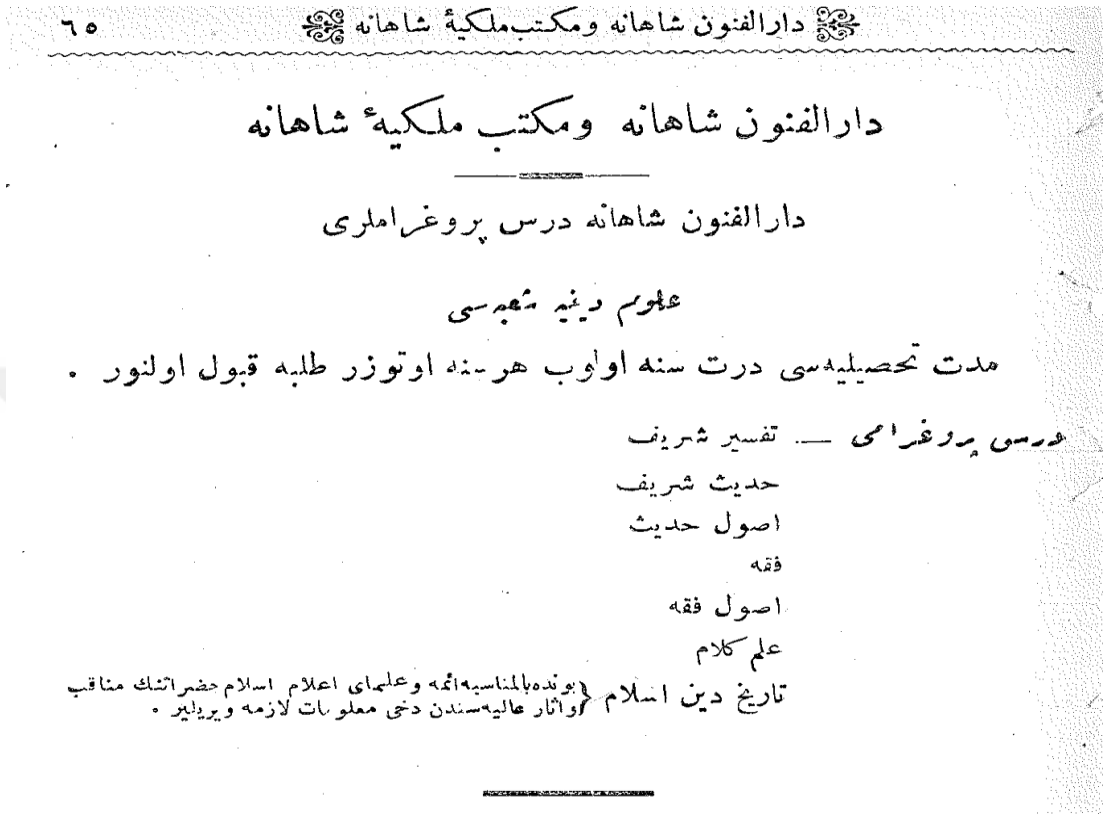
Tefsir ders saatlerini diğer ders saatleriyle kıyaslamak ve diğer derslerle münasebetini incelemek amacıyla, ders programları bölümünde şûbenin tüm derslerine yer verilecektir.

1. 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ne ait en eski ders programı, 1900-1901 eğitim-öğretim yılına aittir. *Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi'*nin 2. maddesinde de belirtildiği üzere, ders programı nizâmnâmeye eklenmiştir. *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*'de yer alan 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programı şu şekildedir:[9]

[9] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 65.

Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene'de Yer Alan 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Ders Programı

٦٥ دارالفنون شاهانه ومكتب ملكيهٔ شاهانه

دارالفنون شاهانه ومكتب ملكيهٔ شاهانه

دارالفنون شاهانه درس پروغرامارى

علوم دينيه شعبه سى

مدت تحصيليه سى درت سنه اولوب هر سنه اوتوزر طلبه قبول اولنور .

درس پروغرامى — تفسير شريف
حديث شريف
اصول حديث
فقه
اصول فقه
علم كلام
تاريخ دين اسلام { بونده بالمناسبه ائمه وعلماى اعلام اسلام حضراتنك مناقب وآثار عاليه سندن دخى معلومات لازمه ويريلير .

Tablo 1: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

Dârü'l-Fünûn-ı Şahâne Ders Programları	
Ulûm-i Dîniye Şu'besi	
Müddet-i tahsîlisi dört sene olup her sene otuzar talebe kabul olunur.	
Ders Programı	**Tefsîr-i Şerif**
	Hadîs-i Şerif
	Usûl-i Hadis
	Fıkıh
	Usûl-i Fıkıh
	İlm-i Kelâm
	Tarih-i Din-i İslâm: Bunda bi'l-münâsebe e'imme ve ulema-i 'a'lâm-ı İslâm hazretlerinin menâkıb ve âsârı aliyesinden dahî ma'lûmât-ı lâzıma verilir.

Dârülfünûn şûbeleri ders programlarının ilk sırasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi yer almaktadır. Araştırmamızın ilerleyen aşamalarında yer vereceğimiz diğer ders

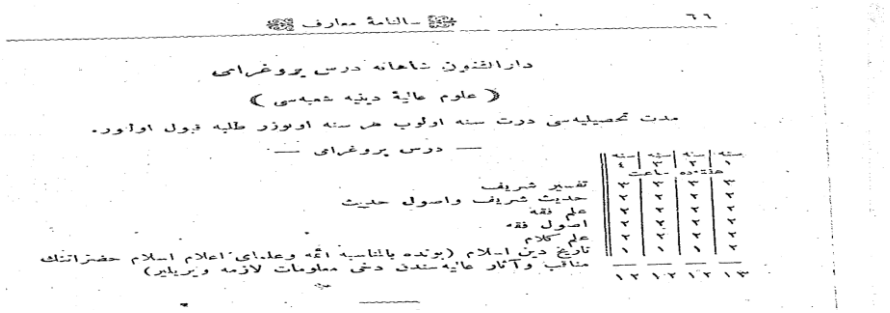
programlarda da aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Bu İslâmi ilimlere verilen ehemmiyetin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Diğer bilim dallarının zikrinin, İslâmi ilimlerin önüne geçmeyeceği anlayışının bir uzantısı olarak düşünebiliriz. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin 1900-1914 yılları arası muhtelif tarihlere ait ders programlarında, Tefsîr-i Şerîf derslerinin listede zikredilen ilk ders olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum Tefsir ilmine verilen ihtimamı göz önüne sermektedir.

Programda göze çarpan bir diğer nokta ise Hadîs-i Şerîf dersinin yanında Usûl-i Hadîs, Fıkıh dersinin yanında Usûl-i Fıkıh dersleri olmasına rağmen Tefsîr dersinin yanında Tefsir Usûlü ya da Ulûmu'l-Kur'ân derslerinin bulunmamasıdır.

2. 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

1903 yılında yayınlanan *Altıncı Maârif Nezâreti Salnâmesi*'nde, 1901-1902 yılına ait Ulûm-ı Aliye-i Dîniye Şûbesi ders programına yer verilmiştir.[10] 1900 yılından farklı olarak bu programda, haftalık ders saatleri de belirtilmiştir. Ders programı şu şekildedir:[11]

Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Altıncı Sene'de yer alan 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Ders Programı

دارالفنون شاهانه درس پروغرامی

﴿ علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سی ﴾

مدت تحصیلیه‌سی دورت سنه اولوب هر سنه اوتوز طلبه قبول اولور.

— درس پروغرامی —

	سنه ۱	سنه ۲	سنه ۳	سنه ۴
	حصه‌سی		ساعت	
تفسیر شریف	۳	۳	۳	۳
حدیث شریف واصول حدیث	۲	۲	۲	۲
علم فقه	۲	۲	۲	۲
اصول فقه	۲	۲	۲	۲
علم کلام	۲	۲	۲	۲
تاریخ دین اسلام (یوندہ بالمناسبه ائمه وعلمای اعلام اسلام حضراتنك مناقب وآثار عالیه سندن دخی معلومات لازمه ویریلیر)	۱	۱	۱	۱
	۱۳	۱۲	۱۲	۱۲

[11] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Altıncı Sene*, H. 1321, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye, Asır Matbaası, s. 66.

Tablo 2: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

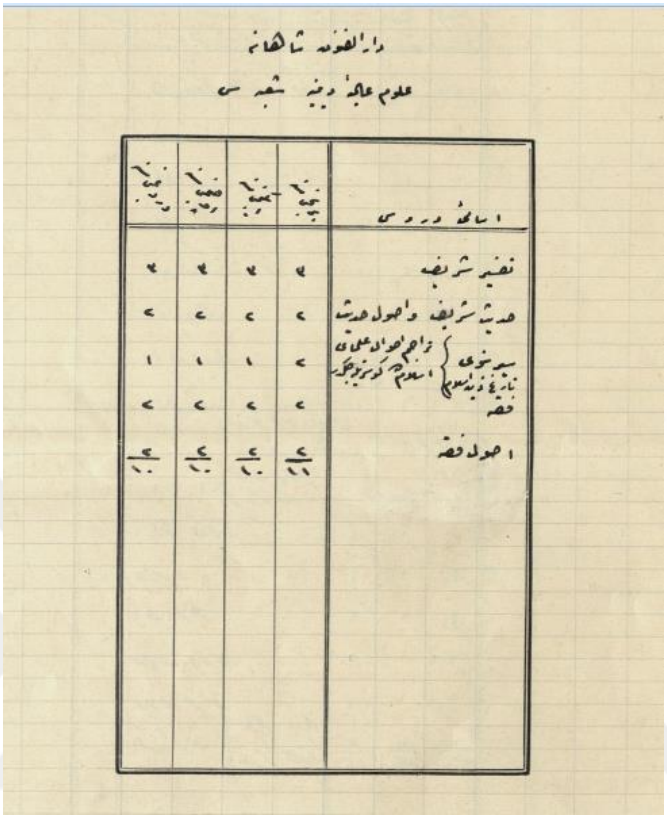
Dârü'l-Fünûn-ı Şahâne Ders Programı				
Ulûm-i Dîniye Şu'besi				
Müddet-i tahsîlisi dört sene olup her sene otuzar talebe kabul olunur.				
Ders Programı				
	Sene 1	Sene 2	Sene 3	Sene 4
Haftada saat				
Tefsîr-i Şerif	3	3	3	3
Hadîs-i Şerif ve Usûl-i Hadis	2	2	2	2
İlm-i Fıkıh	2	2	2	2
Usûl-i Fıkıh	2	2	2	2
İlm-i Kelâm	2	2	2	2
Tarih-i Din-i İslâm: Bunda bi'l-münâsebe eimme ve ulma-i 'a'lâm-ı İslâm hazretlerinin menâkıb ve âsârı aliyesinden dahî ma'lûmât-ı lâzıma verilir.	2	1	1	1
	13	12	12	12

Tabloda görüldüğü üzere, programda haftalık ders saati en fazla olan Tefsir dersidir. Hadîs-i Şerif ve Usûl-i Hadis'in toplam haftalık ders saati iki iken Tefsir üç saattir. İlm-i Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh ayrı ders saatlerine sahipken, Hadîs-i Şerif ve Usûl-i Hadis dersleri için bu durum söz konusu değildir.

3. 1902-1903 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

14 Ağustos 1902 tarihine ait arşiv belgesinde 1902-1903 yılı Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi için hazırlanmış ders programı yer almaktadır. Bu belgede İbtidâi Mektepler, Rüşdiye Mektepleri, Mülkiye Mektepleri ve Dârülfünûn'da Kelâm, Tefsir ve Hadis derslerinin tekrar düzenlenmesi talep edilmekte ve bu talep doğrultusunda düzenlemelere gidilmektedir. Yeni düzenlemeler çerçevesinde oluşturulan ders programları arasında Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programı da bulunmaktadır.

1902-1903 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)[12]

Tablo 3: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1902-1903 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

DÂRÜ'L-FÜNÛN-I ŞAHÂNE ULÛM-I ÂLİYE-İ DİNİYE ŞU'BESİ				
ESÂMİ-İ DURÛS	**Birinci sene**	**İkinci sene**	**Üçüncü sene**	**Dördüncü sene**
Tefsîr-i Şerîf	**3**	**3**	**3**	**3**
Hadîs-i Şerîf ve Usûl-i Hadîs	**2**	**2**	**2**	**2**
Siyer-i Nebevi ve Târihi Din-i İslâm (Terâcim-ı ahvâl-ı ulema-ı İslam da gösterilecek	**2**	**1**	**1**	**1**
Fıkıh	**2**	**2**	**2**	**2**
Usûl-i Fıkıh	**2**	**2**	**2**	**2**
TOPLAM	**11**	**10**	**10**	**10**

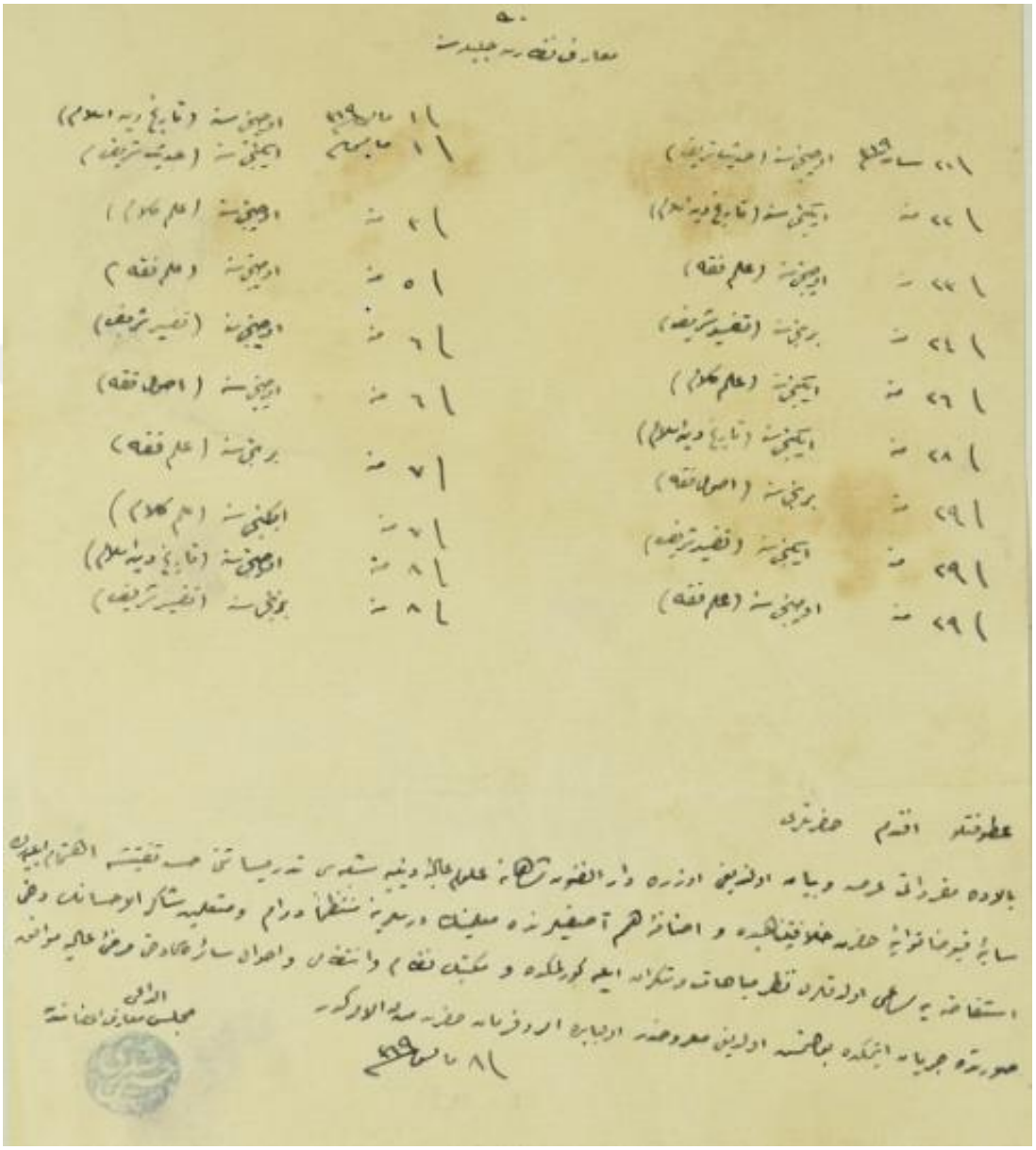
[12] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A. RES, 117/76, 9 Cemâziye'l-evvel 1320- 31 Temmuz 1318 (M.14 Ağustos 1902) s. 3, Dölen, bu düzenlemenin tarihini 22 Mayıs 1904 olarak aktarmıştır. (Bkz.: *Osmanlı Dönemin'de Darulfünun*, s. 284) Oysa belgedeki tarih, görüldüğü üzere H. 21 Cemadiyelevvel 1920, R. 31 Temmuz 1318 olup bunun miladi takvimdeki karşılığı ise 13 Ağustos 1902'dir.

Arşiv belgesindeki ders programında görüldüğü üzere Kelâm dersinin programdan çıkartıldığı göze çarpmaktadır. Tefsir dersi saatlerinde herhangi bir değişiklik söz konusu olmadığı ve en çok saate sahip ders olmayı sürdürdüğü görülmektedir.

1902-1903 öğretim yılının sonlarına doğru 21 Mayıs 1903 (23 Safer 1321/8 Mayıs 1319) tarihinde, Meclis-i Maârif âzâsı tarafından Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ne teftişte bulunulmuştur. Teftiş hakkında yazılan raporda müfettişin girmiş olduğu derslerin listesi de yer almaktadır. O zaman üçüncü sınıfa kadar eğitim-öğretim veren şûbenin tüm sınıflarında derslerin teftiş edildiği görülmektedir. Raporda teftiş edilen dersler ve teftiş saatleri belirtilmiştir. Aynı zamanda ders programının ve muallimlerin yeterliliği, şûbedeki nizam ve intizamın gayet iyi olduğu zikredilmiştir. Rapor şu şekildedir:[13]

[13] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.F. MKT, 706/44, 8 Mayıs 1319 (21 Mayıs 1903), s. 1.

Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 21 Mayıs 1903 Tarihli Teftiş Raporu

Tablo 4: Dârülfünûn-ı ŞâhâneUlûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 21 Mayıs 1903 Tarihli Teftiş Raporu

Maârif Nezâreti Celîlesine;

TARİH	DÖNEM	DERS
21 Nisan 1319	Üçünci sene	Hadis-i Şerif
22 Nisan 1319	İkinci sene	Târih-i Din-i İslam
23 Nisan 1319	Üçünci sene	İlm-i Fıkıh
24 Nisan 1319	Birinci sene	Tefsîr-i Şerîf
26 Nisan 1319	İkinci sene	İlm-i Kelâm
28 Nisan 1319	İkinci sene	Tarih-i Din-i İslâm
29 Nisan 1319	Birinci sene	Usül-ü Fıkıh
29 Nisan 1319	İkinci sene	Tefsîr-i Şerîf
29 Nisan 1319	Üçünci sene	İlm-i Fıkıh
1 Mayıs 1319	Üçünci sene	Târih-i Din-i İslam
1 Mayıs 1319	İkinci sene	Hadis-i Şerif
3 Mayıs 1319	Üçünci sene	İlm-i Fıkıh
5 Mayıs 1319	Üçünci sene	İlm-i Fıkıh
6 Mayıs 1319	Üçünci sene	Tefsîr-i Şerîf
6 Mayıs 1319	Üçünci sene	Usül-ü Fıkıh
7 Mayıs 1319	Birinci sene	İlm-i Fıkıh
7 Mayıs 1319	İkinci sene	İlm-i Kelâm
8 Mayıs 1319	Üçünci sene	Târih-i Din-i İslam
8 Mayıs 1319	Birinci sene	Tefsîr-i Şerîf

Atûfetlû Efendim Hazretleri;Bâlâda müfredâtı arz ve beyân olunduğu üzre Dârü'l-Fünûn-i Şahâne-i Ulûm-ı Aliye-i Diniyye Şu'besi tedrisâtını hüsn-i teftîşe ihtimâm eyleyerek sâye-i füyûzayvâye-i hazret-i hilafet penâhide ve izâfeten mübâhât himem-i âsafelerinde muallimîn derslerine muntazamen devam ve mütealimîn-i şâkiru'l-ihsânın dahî istifâzeye sâî oldukları nazarı mübâhât ve şükran ile görülmekte ve mektebin nizâm ve intizâmı ve ahvâl-i sâiresi dahi merdâ-ı âliyeye muvâfık sûrette cereyân etmekde bulunmuş olduğu ma'rûzdur. Olbâbda emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir. 8 Mayıs [1]319.

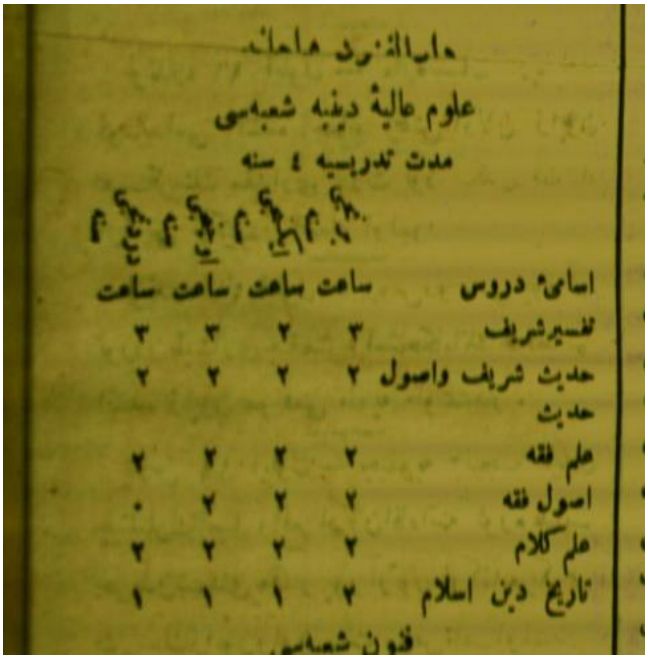
14 Ağustos 1902 tarihli belgede, düzenlemeler neticesinde oluşturulan yeni programda Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Kelâm dersleri yer almamaktaydı. 21 Mayıs 1903 tarihli teftiş raporunda ise İlm-i Kelâm dersinin var olduğunu görmekteyiz. Anlaşıldığı

üzere 1902-1903 eğitim-öğretim yılında yeni düzenleme uygulanmamış, İlm-i Kelâm dersi okutulmaya devam etmiştir.

Medreseler, mektepler, idâdîler gibi ilk ve orta öğretim kurumlarında var olan teftişin, yüksek öğretim kurumu olan Dârulfünûn'da da devam ettiği görülmektedir. Maârif Nezâreti müfettişlerinin derslere katılıp, ders içeriklerini, muallimleri ve talebeleri yakından gözlemlemesi, muallim ve talebelerin hal ve duruşlarını incelemesi, Dârülfünûn'un bağımsız bir kurum olmadığı algısını oluşturmuştur. Osman Ergin, bu kabilden teftişleri eleştirmekte, bu durumun Abdulhamit döneminde, Dârülfünûn-i Şâhâne'de bilimsel ve fikirsel anlamda muvaffak olamamanın başlıca nedenlerinden kabul etmektedir.[14] Zira bu teftişlerin eğitim standartlarını yoklama amacıyla değil ders ortamındaki siyasi diyaloglara şahit olmak amacıyla yapıldığı kanaati hâkimdir.[15]

4. 1904-1905 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

1903-1904 eğitim-öğretim yılı ders programı hakkında elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ancak 1904-1905 eğitim-öğretim yılı ders programı, 12 Eylül 1904 tarihinde *İkdam* gazetesinde yayımlanmıştır.[16]

علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سی

مدت تدریسیه ٤ سنه

اسامی دروس	ساعت	ساعت	ساعت	ساعت
تفسیر شریف	۳	۲	۳	۳
حدیث شریف واصول حدیث	۲	۲	۲	۲
علم فقه	۲	۲	۲	۲
اصول فقه	۲	۲	۲	۰
علم کلام	۲	۲	۲	۲
تاریخ دین اسلام	۲	۱	۱	۱

فنون شعبه‌سی

[14] Ergin, *Maarif Tarihi*, c. III, s. 1221
[15] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 291.
[16] *İkdam,* 30 Ağustos 1320 (12 Eylül 1904), s. 2.

Tablo 5: Dârülfünûn-ı ŞâhâneUlûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1904-1905 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

Dâru'l-fünûn-i Şahâne				
Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şu'besi				
Müddet-i tedrisi dört sene				
	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene	Dördüncü sene
Esâmi-i dürûs	Sâ'at	Sâ'at	Sâ'at	Sâ'at
Tefsîr-i Şerîf	3	2	3	3
Hadis-i Serîf ve Usûl-i Hadîs	2	2	2	2
Ilm-i Fıkıh	2	2	2	2
Usûl-i Fıkıh	2	2	2	.
İlm-i Kelâm	2	2	2	2
Târih-i Din-i İslâm	2	1	1	1

Görüldüğü üzere 1904-1905 eğitim-öğretim yılı ders programı, bir önceki senelere ait programlarla neredeyse aynıdır. Sadece ikinci sınıf Tefsir derslerinin, bir önceki yıllarda haftalık ders saati üç iken bu programda iki olduğu görülmektedir. Tezimizin üçüncü bölümünde yer vereceğimiz 1908-1909 eğitim-öğretim yılına ait ders programında, tüm sınıfların haftalık Tefsir dersi saatinin üç olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu programdaki farklılığın bir basım hatasından kaynaklanmış olduğunu söylenebilir.

1900-1908 yılları arasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ne ait ders programlarından ulaşabildiklerimiz sadece bunlardır. 1908-1909 eğitim- öğretim yılı ders programı da göz önünde bulundurulduğunda, II. Abdulhamid döneminde Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programında bir değişikliğin söz konusu olmadığı saptanmaktadır.

C. TEFSİR DERSİ HOCALARI

1900-1908 yılları arasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsîr dersi hocalarının isimlerini, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden, Maârif Nezâreti Salnâmeleri ile dönemin gazetelerinde yayımlanan ilan ve haberlerden öğrenmekteyiz. Bu bölümde, 1900-1908 yılları arasında tayin olunan Tefsir dersi hocaları tespit edilecektir.

Hocaların hayatları ve ilmi faaliyetleri ise çalışmamızın dördüncü bölümünde yer alacaktır.

1. 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları

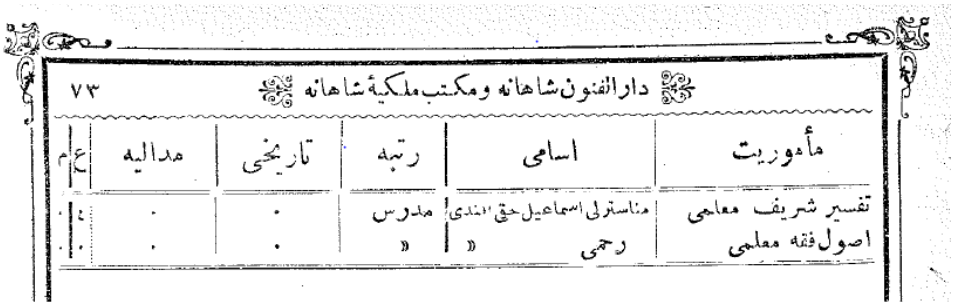
Dördüncü Maârif Nezâreti Salnâmesi'nde, 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsîr-i Şerîf hocalarının isimlerine yer verilmiştir. Bu Şûbeye ilk atanan Tefsir dersi hocası Manastırlı İsmail Hakkı'dır.

Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene'de yer alan 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Hey'et-i Ta'limiyesi[17]

دارالفنون شاهانه هیئت تعلیمیه‌سی

علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سی

مأموریت	اسامی	رتبه	تاریخی	مدالیه	ع	م
تاریخ دین اسلام معلمی	محمود اسعد افندی	حرمین پایه‌سی	١٤ ن ٣١٦	آلتون لیاقت	٢	٢
علم فقه معلمی	سری »	مخرج مولویتی	غره ذ ٣١٥	کوش امتیاز	٤	٠
علم کلام معلمی	عبداللطیف »	بلاد خمسه	٢ ر ٣١٧	٠	٠	٠
حدیث شریف واصول حدیث معلمی	محمد اسعد »	کبار مدرسیندن	٠	٠	٤	٤

دارالفنون شاهانه ومکتب ملکیهٔ شاهانه ٧٣

مأموریت	اسامی	رتبه	تاریخی	مدالیه	ع	م
تفسیر شریف معلمی	مناسترلی اسماعیل حقی افندی	مدرس	٠	٠	٤	٠
اصول فقه معلمی	رحمی »	»	٠	٠	٠	٠

[17] *Salnâme-i Nazâreti Maârifi Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 72-73.

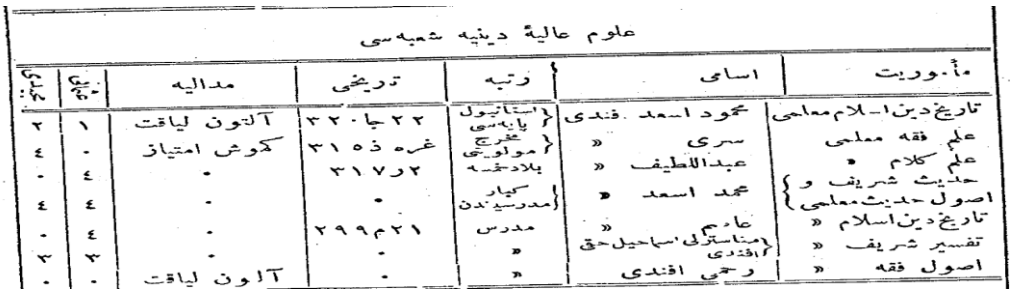
Tablo 6: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı Hocaları

Dârü'l-Fünûn-ı Şahâne Hey'et-i Ta'lîmîyesi		
Ulûm-ı Aliye-i Dîniye Şu'besi,		
Me'mûriyet	**Esâmi**	**Rütbe**
Târih-i Din-i İslâm Mu'allimi	**Mahmût Es'ad Efendi**	**Haremeyn Payesi**
İlm-i Fıkıh Mu'allimi	**Sırrı Efendi**	**Mahrec Mevleviyeti**
İlm-i Kelâm Mu'allimi	**Abdullatif Efendi**	**Bilâd-ı Hamse**
Hadîs-i Şerîf ve Usûl-i Hadîs Mu'allimi	**Mehmed Es'ad Efendi**	**Kibâr-ı müderrisinden**
Tefsîr-i Şerîf Mu'allimi, Manastırlı İsmail Hakkı	**Manastırlı İsmaîl Hakkı Efendi**	**Müderris**
Usûl-i Fıkıh Mu'allimi	**Rahmî Efendi**	**Müderris**

2. 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları

Maârif-i Umûmiye Nezâreti Salnâmesi'nde 1901-1902 yılı Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi muallimlerinin listesi yer almaktadır.[18]

Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Altıncı Sene'de yer alan 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Hey'et-i Ta'limiyesi

علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سی

مأموریت	اسامی	رتبه	تاریخی	مدالیه		
تاریخ دین اسلام معلمی	محمود اسعد افندی	استانبول پایه‌سی	۱۳۲۰ ج ۲۲	آلتون لیاقت	۱	۲
علم فقه معلمی	سری «	مخرج مولویتی	غره ذ ۱۳۱۵	گوش امتیاز	-	٤
علم کلام «	عبداللطیف «	بلادخشه	۱۳۱۷ ر ۲	-	٤	-
حدیث شریف و اصول حدیث معلمی	محمد اسعد «	کیار مدرسیدن	-	-	٤	٤
تاریخ دین اسلام «	عاصم «	مدرس	۲۹۹ م ۲۱	-	٤	-
تفسیر شریف «	مناستراللی اسماعیل حقی افندی	«	-	-	۳	۳
اصول فقه «	وحبی افندی	«	-	آلتون لیاقت	-	-

[18] *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü Sene*, s. 71.

Tablo 7: Dârülfünûn-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1901-1902 Eğitim-Öğretim Yılı Hocaları

Ulûm-i Aliye-i Dîniye Şû'besi		
Me'mûriyet	**Esâmi**	**Rütbe**
Târih-i Din-i İslâm Mu'allimi	**Mahmûd Es'ad Efendi**	**İstanbul Payesi**
İlm-i Fıkıh Mu'allimi	**Sırrı Efendi**	**Mahrec Mevleviyeti**
İlm-i Kelâm Mu'allimi	**Abdullatîf Efendi**	**Bilâd-ı Hamse**
Hadîs-i Şerîf ve Usûl-i Hadîs Mu'allimi	**Mehmed Es'ad Efendi**	**Kibâr-ı müderrisinden**
Tefsîr-i Şerîf Mu'allimi, Manastırlı İsmail Hakkı	**Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi**	**Müderris**
Usûl-i Fıkıh Mu'allimi	**Rahmî Efendi**	**Müderris**

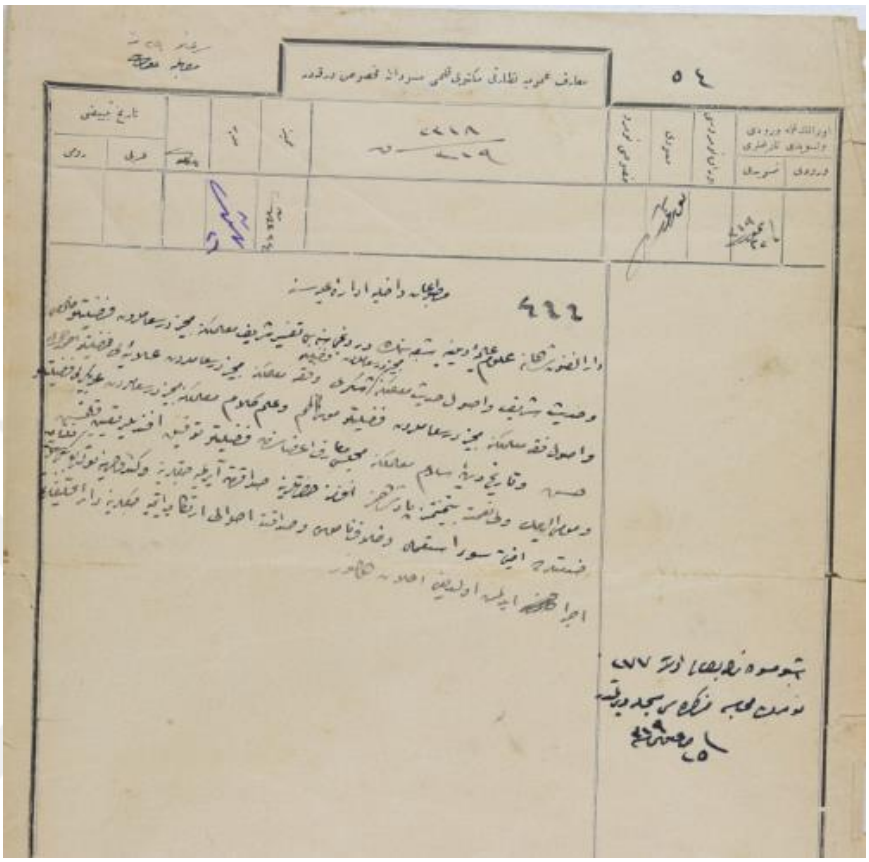
Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ndeki ilk eğitim-öğretim yılının hoca kadrosunda herhangi bir değişiklik görülmemektedir. İkinci eğitim-öğretim yılında, iki sınıfa sahip olan Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin Tefsir derslerine Manastırlı İsmail Hakkı girmektedir. Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin üçüncü yılı hoca kadrosu hakkında elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır. Ancak 1903-1904 ve daha sonraki eğitim-öğretim yılları akademik kadrosuna baktığımızda 1902-1903 yılında her üç sınıfın Tefsir derslerine Manastırlı İsmail Hakkı'nin girmiş olduğu anlaşılmaktadır.

3. 1903–1904 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin dördüncü yılında, sınıf sayısı dörde çıkmış ve tüm dersler için yeni bir hoca tayin edilmiştir. Tayin edilen hocalar dördüncü sınıflar için istihdam edilmiştir. Bu konuyla ilgili arşiv belgesi şudur:[19]

[19] Başbakanlık Osmanlı Arşivi: M.F. MKT, 733/48, (22 Temmuz 1913 /4 Ağustos 1903), s. 1.

Dördüncü Sınıf Tefsîr-i Şerîf Derslerine Halis Efendi'nin Tayini

Tesvid Tarihi; [R] 22 Temmuz [1]319

Matbuât-ı Dâhiliye İdâre-i Aliyyesine;

Dârü'l-Fünûn-i Şahâne Ulûm-i Aliye-i Dîniye Şu'besi'nin dördüncü senesi Tefsîr-i Şerîf mu'allimliğine mûcîz dersiamlardan fazîletlü Hâlis ve Hadîs-i Şerîf ve Usûl-ı Hadis mu'allimliğine mûcîz dersiamlardan fazîletlü Şükrî ve Fıkıh mu'allimliğine mûcîz dersiamlardan Alâ'iyeli fazîletlü Ahmed Hamdi ve Usûl-i Fıkıh mu'allimliğine mûcîz dersiamlardan fazîletlü Mûsa Kâzım ve İlm-i Kelâm mu'allimliğine mûcîz dersiamlardan Arapgirli fazîletlü Hasan ve Tarih-i Din-i İslâm mu'allimliğine Meclis-i Meârif azâlarından fazîletlü Tevfîk Efendinin ta'yin kılınmış ve mû'mâ ileyhin veliyyi ni'met .....pâdişâhımız efendi hazretlerine sadâkatten ayrılmayacaklarına ve kendilerine tevzî' kılınan hıdmetleri îfâ sû-i isti'mâl ve hilâf-ı nâmus ve sadâkat ahvâl-ı irtikâb etmeyeceklerine dâ'ir tahlîsleri icrâ edilmiş olduğu i'lan olunur.[20]

Belgede de görüldüğü üzere dördüncü sınıf Tefsir derslerine Halis Efendi tayin edilmiştir. Halis Efendi'nin kim olduğu hakkında elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. İhsanoğlu, Halis Efendi hakkında Fatih Askeri Rüştiyesi Arapça muallimi olduğu bilgisini paylaşmaktadır.[21] Ancak bu bilgi hakkında herhangi bir

[20] Başbakanlık Osmanlı Arşivi: M.F. MKT, 733/48, 22 Temmuz 1913/4 Ağustos 1903), s. 1.
[21] İhsanoğlu, *Dârülfünûn,* c. II, s. 623.

kaynak ya da referans sunmamaktadır. Halis Efendi, yeni görevine tayininden kısa bir süre sonra 10 Ekim 1903 tarihinde görevinden istifa etmiş yerine Batumlu Mehmed Said Efendi tayin edilmiştir.[22]

İhsanoğlu, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersleri hocası hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

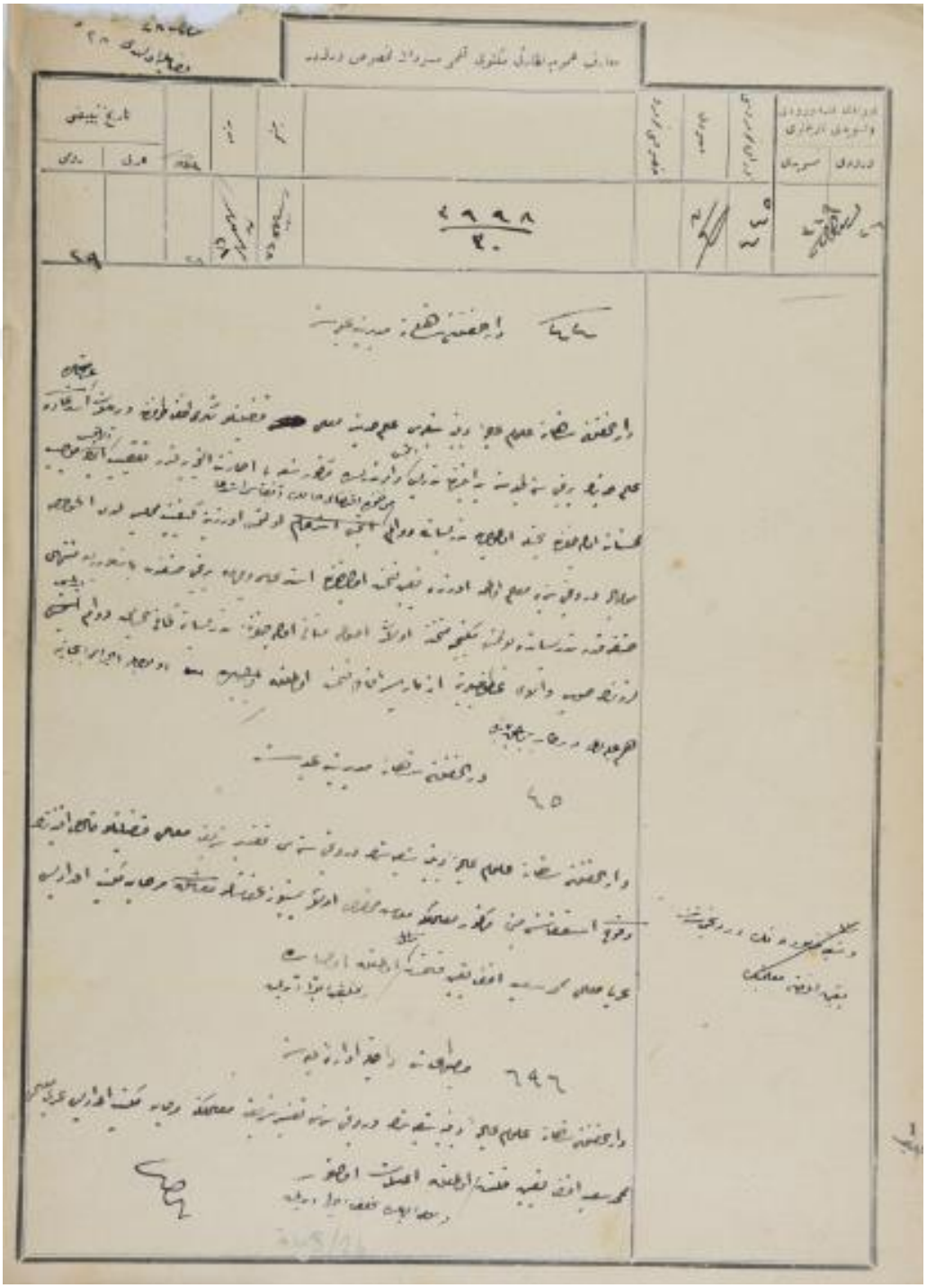
> İlk dönemde Fatih dersiamlarından ve Mekteb-i Mülkiye İlm-i Kelâm, Tefsir ve Hadis muallimi olan Manastırlı İsmail Hakkı tarafından verilen dersi 1903'ten itibaren Fatih Askeri Rüştiyesi Arapça Muallimi Halis Efendi vermiş, 1908'de ise birinci sınıflara Kereci Said Efendi, iki, üç ve dördüncü sınıflara Manastırlı İsmail Hakkı okutturmuştur.[23]

Bu paragrafta düzeltilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Tefsir derslerinin 1903 yılına kadar Manastırlı tarafından okutulup daha sonra tamamıyla Halis Efendi'ye bırakılması söz konusu değildir. Yukarıda paylaştığımız arşiv belgesinde beyan edildiği üzere Halis Efendi sadece dördüncü sınıf dersleri için istihdam edilmiştir.

Bir diğer nokta ise Halis Efendi'nin bu göreve getirilmesinden kısa bir süre sonra istifa etmesi ve yerine Batumlu Mehmet Said Efendi'nin getirilmesidir. Mehmed Said Efendi 1903 yılından itibaren Halis Efendi'den boşalan dördüncü sınıf Tefsîr-i Şerîf muallimliğine getirilmiştir. Mehmet Said Efendi'nin atanmasıyla ilgili arşiv belgesi şudur:

[22] Başbakanlık Osmanlı Arşivi**,** M.F. MKT., 748/26, 27 Eylül 1319 (10 Ekim 1903) , s. 4.
[23] Bkz.: İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. II, s. 62; *DârülfünûnİlâhiyatSempozyumu Tebliğleri: 18-19 Kasım 2009*, s. 13.

Dördüncü Sınıf Tefsîr-i Şerîf Dersi Muallimi Halis Efendi'nin İstifası ve Yerine Mehmed Said Efendi'nin Tayini[24]

[24] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.F.MKT, 748/26, 27 Eylül 1319 (10 Ekim 1903), s. 1.

27 Eylül [1]319 [R] /10 Ekim [1]903 [M]

[2. paragraftan itibaren]

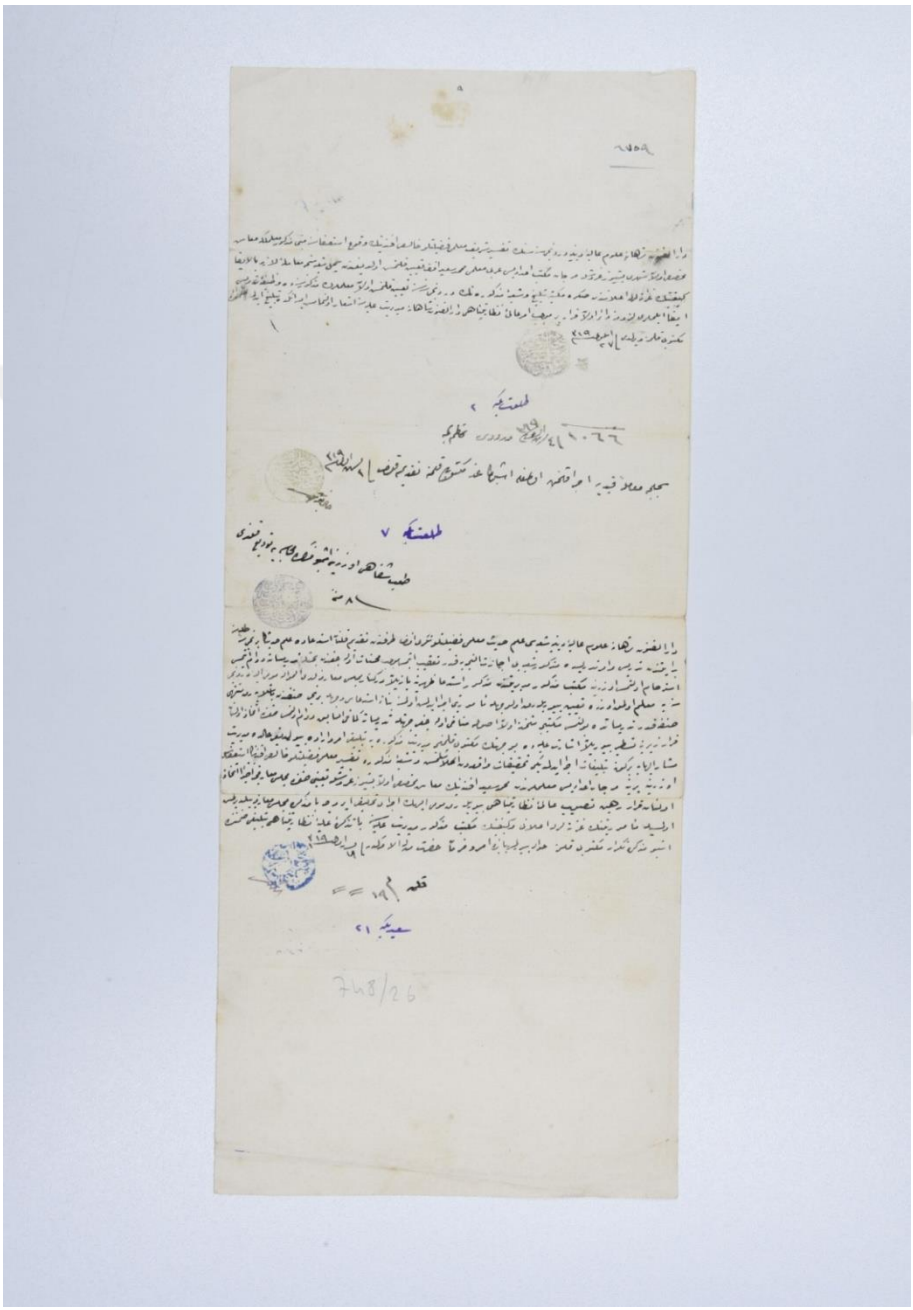
Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne Ulûm-i Aliye-i Dîniye Şu'besi dördüncü senesi Tefsîr-i Şerîf mu'allimi faziletlü Hâlis Efendi'nin vuku' istifasına mebnî mezkûr mu'allimliğine me'aşı mahsûs olan beşyüz kuruşla …. Mercân Mekteb-i İ'dâdisi Arabi muallimi Mehmed Saîd Efendi ta'yin kılınmış ve tahlis-i icrâ edilmiş olmakla...

[3. paragraftan itibaren]

Matbû'ât-ı Dâhiliyye İdâre-i Aliyyesine

Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne Ulûm-i Aliye-i Dîniye Şu'besi dördüncü senesi Tefsir-i Şerîf mu'allimliğine Mercan Mekteb-i İ'dâdisi Arabî mu'allimi Mehmed Saîd Efendi ta'yin kılınmış ve mûma ileyhin tahlîsi icrâ edilmiş olmakla i'lan olunur.

Dördüncü Sınıf Tefsîr-i Şerîf Dersi Muallimi Halis Efendi'nin İstifası ve Yerine Mehmed Said Efendi'nin Tayini[25]

(Birinci paragraftan itibaren)

Dârü'l-Fünûn-i Şahâne Ulûm-i Aliye-i Dîniye Şu'besinin dördüncü senesi Tefsîr-i Şerîf mu'allimi faziletlü Hâlis Efendi'nin vuku-ı isti'fasına mebnî mezkûr mu'allimliğe meâş-ı mahsûs olan şehri beşyüz guruşla Mercan Mekteb-i İ'dâdisi Arabî mu'allimi Mehmed Saîd Efendi ta'yin kılınmış olduğundan sicili şu'besince mu'âmele-i lâzime bi'l-ifâ keyfiyetin gazetelerle ilânından sonra

[25] Başbakanlık Osmanlı Arşivi**,** M.F. MKT., 748/26, 27 Eylül 1319 (10 Ekim 1903), s. 4.

mektebe tebliğ ve şu'be-i mezkûrenin dördüncü sene ta'yîn kılınmış olan mu'allimlerin mezkûr senede vazife-i tedrîs ifâ eylemeleri lüzûmuna dâir olan karârı bermûcîb emr-i âlî nizaperâhi Dârü'l-Fünûn-i Şahâne Müdiriyyeti Aliyyesine iş'âr olunmasına ise teblîğ edilmesi....mektûbu kalemine verildi.

27 Eylül [1]319

(İkinci paragraftan itibaren)

Dârülfünûn-ı Şahâne Ulûm-ı Aliye-i Dîniye Şûbesi İlm-i Hadîs mu'allimi faziletlü Şükrü Efendi tarafından takdîm kılınan istid'ada İlm-i Hadîsin birinci şu'be talebelerine bidâyetinden tedrîs ve o tedrîsde mezkûr şu'beyi icâzet alıncaya kadar ta'kîp etmesi mucib-i muhassenât olacağından bahisle tedrisâta devâm etmesi istirhâm olunması üzerine mekteb-i mezkûr müdüriyetinden mezkûr istid'a zahrına yazılan derkenar Meclis-i Ma'arif lede'l-havâle mûmâ ileyh dördüncü seneye mu'allim olmak üzere ta'yîn buyrularak ol vecihle.... Müdüriyeti icrâ edilmiş olmasına binâen istid'a birvecihle birinci sınıftan başlayarak müntehî sınıfa kadar tedrisâtta bulunması mektepçe müttehiz olan usûle münafi olacağı cihetle tedrisâta kema fi's-sabık devâm olunması hakkında ittihâz olunan karar-ı zirine tastîr buyrulan işâret-i aliyyede bu cihetin mektûbi kalemince müdüriyet-i mezkûreye tebliği emr-u irade buyurulacağı halde müdüriyet-i müşârün ileyh ya bir güne teblîgât icrâ edilmediği tahkikât-ı vâkı'adan anlaşılmış ve şu'be-i mezkûrede Tefsir muallimi faziletlü Hâlis Efendi'nin me'âş-ı muhassas olan beşyüz kuruşla ta'yîni hakkında Meclis-i Maârifce icrâ ittihâz olunan karar rehin-i tasvip ali nezâretpenâhi buyrularak mûmâ ileyhin icrâyı tahkiki... Ba müzekkere Meclis-i Maârif'e bildirilmiş olmasıyla... Müdüriyetinin gazetelere ilânı ve keyfiyetin Mekteb-i mezkûr müdüriyeti aliyyesine ba tezkire-i aliyye-i nezâretpenâhi tebliği zımnında iş bu müzekkire tekrâr mektûbi kalemine buyrulması bâbında emr-i ferman hazreti men lehü'l-emrindir…

Yukarıda paylaştığımız belgelerde görüldüğü üzere Batumlu Mehmed Said Efendi, Mercan İdâdisi Arapça muallimidir. Tezimizin dördüncü bölümünde Mehmed Said Efendi'nin hayatını incelerken de göreceğimiz üzere Sarf, Nahv ve Akaid gibi farklı derslerde hocalık yapmışsa da Dârülfünûn'daki görevinden önce ya da sonra farklı bir kurumda Tefsir dersi tecrübesi olmamıştır.[26] Buna rağmen Dârülfünûn Tefsir dersi hocalığına tayin edilmiştir. Manastırlı İsmail Hakkı döneminin önemli müfessirlerinden biriyken diğer Tefsir dersi hocası Mehmed Said Efendi'nin bu nitelikte olmaması göze çarpmaktadır. Bu durum, Tanzimat sonrası eğitim-öğretim alanındaki branşlaşma çabalarının İslâmi İlimler açısından henüz tam olarak söz konusu olmadığına işaret etmektedir.

Mehmed Said Efendi'nin Arapça muallimi olmasından bazı çıkarımlarda bulunulabiliriz. Arap dili ve kavâidi, Tefsir ilminin en önemli alet ilimlerindendir. Ders kitaplarını ele alacağımız bölümlerde de görüleceği üzere, derslerde Beyzâvî Tefsiri

[26] Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, Millî Gazete Yayınları, 1981, c. IV-V, s. 82.

okutulmaktaydı. Dil ağırlıklı Tefsir kitabı olmakla bilinen bu eserin tedrisinde, Arapça ihtisaslı bir hocanın görevlendirilmesini bu şekilde yorumlayabiliriz.

Bu belgenin son kısmında Hadis dersi muallimi Şükrü Bey'in birinci sınıftan son sınıfa kadar her sene derslere girmesi talebinin kabul edilmediği belirtilmektedir. Yönetmelik gereği aynı hocanın dört sınıfa girmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bu, talebelerin aynı ihtisasda farklı hocaları tanıyabilmeleri açısından önemli bir karardır. Mehmed Said Efendi'nin tayin belgesinde, dördüncü sınıfa hoca olarak atandığı belirtilmekteydi. O halde, Halis Bey'den boşalan dördüncü sınıf Tefsir hocalığına Mehmed Said Efendi getirilmiştir.

Mehmed Efendi ile ilgili düzeltilmesi gereken bir duruma burada yer vermek faydalı olacaktır. Düzeltilmesi gereken İhsanoğlu'nun şu ifadeleridir;

"1908'de ise birinci sınıflara Kereci Said Efendi, iki, üç ve dördüncü sınıflara Manastırlı İsmail Hakkı okutturmuştur ."[27]

Mehmed Said Efendinin lakabının Kereci değil Gürci (Gürcü)'dir. 1908 yılı Tefsir dersi müderrislerini incelerken yer vereceğimiz bir belgede, Tefsir dersi muallimi Gürcü Said Efendi'nin ismi Kereci şeklinde yanlış transkripsiyon edilmiştir.[28] Kendisi Batumlu olan Said Efendi muhtemelen Gürcü'dür ya da *Gürcü* onun ikinci lakabıdır.

Yine aynı belgeden[29] Said Efendi'nin dördüncü sınıf değil birinci sınıf Tefsir dersi müderrisi olduğu görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, dördüncü sınıf Tefsîr dersi müderrissi Halis Efendi'nin istifasından sonra Said Efendi görevlendirildiğinde boşalan dördüncü sınıf müderrisliğine değil, birinci sınıf müderrisliğine getirilmiştir. Manastırlı ise diğer sınıfların Tefsîr-i Şerîf müderrisi olmuştur.

Tablo 8: 1900-1908 yılları Arası Ulûm-ı Âliye Dîniye Şûbesi Tefsîr-i Şerîf Dersi Hocaları

[27] Bkz.: İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. II, s. 62; *Dârülfünûn İlâhiyat Sempozyumu Tebliğleri: 18-19 Kasım 2009*, s. 13.
[28] Bkz.: *İkdam,* 8 Teşrinisani 1324 (21 Kasım 1908), S. 5205, s. 3.
[29] Bkz.: *İkdam,* 8 Teşrinisani 1324 (21 Kasım 1908), S. 5205, s. 3.

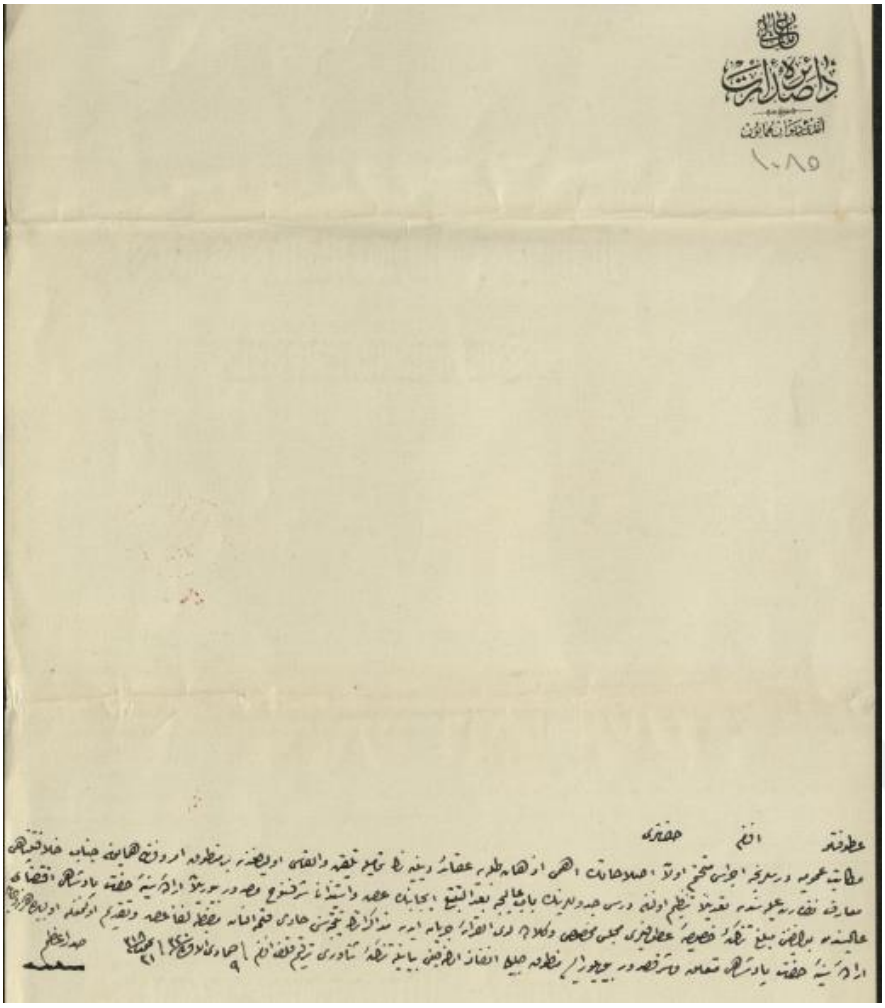
	1. Sınıf	2.Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
1900-1901	**Manastırlı İsmail Hakkı**	-	-	-
1901-1902	**Manastırlı İsmail Hakkı**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	-	-
1902-1903	**Manastırlı İsmail Hakkı**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	-
1903-1904	**MehmetSaid Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**[30]
1904-1905	**Mehmet Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**
1905-1906	**Mehmet Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**
1906-1907	**Mehmet Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**
1907-1908	**Mehmet Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**

D. DÜZENLEMELER

Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersleri hakkında 1900-1908 yılları arasında yapılan düzenlemeler hakkında karşımıza 13 Ağustos 1902 tarihli arşiv belgesi çıkmaktadır. Belgede köy ve kasabalardaki ibtidâi mektepler, Rüştiye Mektebi, İdâdîye, Dârülmuallimîn, Mekteb-i Mülkiye ve Dârülfünûn'da eğitim alan öğrencilere İslam akidesinin yeterli ve gerekli ölçüde verilmesi amacıyla ders programlarında düzeltmeye gidilmesi talebi yer almaktadır. Farklı eğitim-öğretim seviyeleri göz önünde bulundurularak Tefsir, Hadis ve Kelâm derslerinin haftalık ders saatleri hususunda düzenlemeye gidilmiştir. İlgili belge şudur:[31]

[30] 1903-1904 eğitim-öğretim yılının başında dördüncü sınıf Tefsir dersi hocalağını kısa süreliğine Halis Efendi yapmış, istifasından sonra Manastırlı İsmail Hakkı dördüncü sınıf derslerine girmiştir.
[31] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A. RES., 117/76 /1/1, 21 Temmuz 1318/9 Cemadiyelevvel 1320 (13 Ağustos 1902), s. 1.

Haftalık Ders Saatlerinde Düzenleme Yapılması Talebi

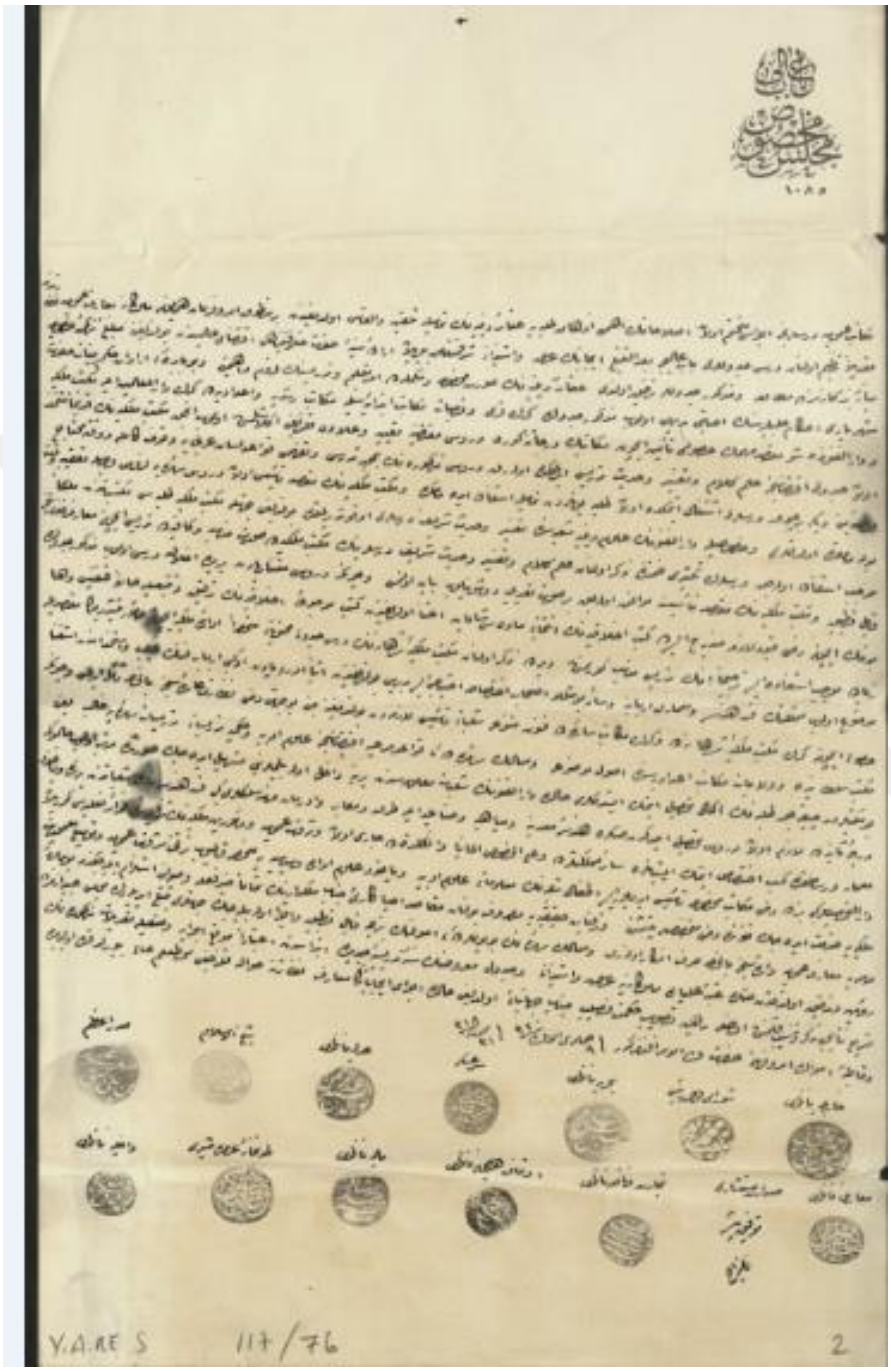
Atûfetlü Efendim Hazretleri

Mekâtib-i Umûmiye derslerince icrâsı mütehattım olan ıslâhatın ehemm-i ezhân-ı talebeye Akâ'id-i Diniyyenin tamâmıyla telkîn ve ilkâsı olduğundan bir mantûk emr ve fenn-i humâyuna cenâb-ı hilafet-ı penâyı Meârif-i Nezâriye-i Âliyesinden ta'dîlen tanzîm olunan ders cedvellerinin Bâb-ı Âlice ba'de tetebbu' icâbında arz ve isti'zânı şerefsunûh mesdûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâh-i iktizâ-ı âliyesinden bulunduğu meblağ ve husûsi atûfiyetleri meclîs-i mâhsûs vükelâ-ı lede'l-karâr cereyân eden müzâkerâtın neticesini hâvi kalem olunan munzabıt leffen arz ve takdîm olmakla ol bâbda... irâdesine hazret-i pâdişâha müte'allık ve şerefsudûr buyurulur ise mântûk-i celîli infâz olunacağı beyânı ile tazâkür-i senâveri-i terkîm kılındı efendim.

9 Cemadiyelevvel [1]320 [H], 21 Temmuz [1]318[32]

[32] Emre Dölen *Osmanlı Dönemin'de Darulfünun* kitabında bu düzenlemenin tarihini 22 Mayıs 1904 olarak aktarmıştır. Oysa belgedeki tarih görüldüğü üzere 21 Cemadiyelevvel 1920 h., 31 Temmuz 1318 R.'dir. Miladi takvimdeki karşılığı ise 13 Ağustos 1902'dir. Bkz.; Emre Dölen, *Osmanlı Döneminde Dârülfünûn*, s. 283.

Haftalık Ders Saatlerinde Düzenlemelere Gidilmesi Talebi[33]

[33] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A. RES., 117/76/2, 21 Temmuz 1318/6 Cemadiyelevvel 1320 (13 Ağustos 1902).

Mekâtib-i Umûmiye derslerince icrâsı mütehattim olan ıslahâtın ehemmi ezhânı talebeye akâid-i Diniyyenin tamamıyla telkîn ve ilkâsı olduğundan ber mentûk-i emr-i fermân-u hümâyun-mülükân-ı Meârif-i Umûmiye nezâretinden ta'dilen tanzîm olunan ders cedvelleri Bâb-i âliyece ba'de't-tetebbu' icâbının arz ve isti'zanı şeref müte'allik buyurulan irâde-seniyye--yi hazreti hilâfet penâhi iktizâ-yı âliyesinden bulunduğu meblâğ tezâküre-i husâsiye mübâriz.....mütelâ'a ve mezkûr cedveller tadkîk olundu. Akâid-i Dîniyenin sûret-i mahsûsa ve mükemmel emr-i ta'lîm ve tedrîsinin lüzûm ve ehemmiyeti ve bu babtaki irâdan-ı hükm-i beyyinât hazreti şehriyârı ahkâm-ı celîliyesinin isâbeti bedîhi olup mezkûr cedvelde gerek karye ve kasabât Mekatib-i İbtidai ile Mekâtib-i Rüşdiyye ve İ'dâdiyeden, mekâtibin derecâtına göre gerek Dâr'ulmüallimin ile Mekteb-i Mülkiyye ve Darulfünun'da şu maksad-ı mühimmin husûl-i te'mîn için makâtibin derecâtına göre durûs-i ta'yîn ilâve kılındığı anlaşılmış ancak Mekteb-i Mülkiye'nin kadîmen müttehız olan cedvel-i iktizâsınca İlm-i Kelâm ve Tefsir ve Hadis-i tedrîs-i ... olarak durûs-ı mezkûrenin bi-hakk-ı tedrîsi ve tafâhum-i kavâidi lisân-ı arabiyyeye vukûf-i kâmile ve vakte muhtâc olmasına mebnî diğer bir çok derslerle iştigâl etmekte olan talebe bunlardan tamâmıyla istifâde edememekte ve Mekteb-i Mülkiyenin makâsıd-ı te'sisi olan talebe bunlardan tamâmıyla istifâde edememekte ve Mekteb-i Mülkiye'nin makâsıdı te'sîsi olan durûs-ı sâire-i lüzûmu hâsıla-ı ta'kîbe vakit bulamamakta oldukları ve hususuyla Dâru'l-fünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye şu'besinde Tefsir ve Hâdis-i Şerîf dersleri okutturulmakta bulunduğu cihedle Mekteb-i Mülkiye talebesi müktesebâtından milken mûcîb-i istifâde olacak derslerin teksir-i zımnînda zikrolunan İlm-i Kelâm ve Tefsir ve Hadis-i Şerif derslerinin Mekteb-i Mülkiye'de sûreti münâsibe ve kâfiye tedrîsi içinMaârif Nezâretince kâbil-i tatbîk mekteb-i mülkiyenin mekâsıd-ı te'sîsine muvâfık olacak bir sûret-i ta'dîle düşünüşüp beyân olunması ve çünki durûs-i .... bir yerde Ahlak dersi olup mezkûr cedvelde bunun içun dâhi kuyûd-ı lâzıme münderic ise de kütüb-i ahlakiyenin intihâbı meddesi şayanı i'tina olacağından kütüb-i mevcûde-i ahlâkiyenin tedkîk ve tetebbu'uyla hâlen ...daha ziyâde mûcib-i istifâde ise tercihen onun tedrisi münasib görünmüş ve bir de zikrolunan Mekteb-i Mülkiye'nin ders cedveli muhteviyâta münhasıran idâre-i mülkiyye içün...me'mûr yetiştirmek maksadıyla mevzû' olup memleketin fen hendese ve mimari erbâbına ve sâir bu misilli ashab-ı ihtisasas ihtiyacı ise bedihi bulunacağından.....Avrupadan o gibi erbab-fennin celb ve istihdâmından istiğna husûlü için gerek Mekteb-i Mülkiye-i Şahâneden ve gerek mekâtib-i sâirede funûn-ı mütenevvi'a şuabâta te'sîsi lâzım eden bulunduğuna mebnî bu cihetle dâhi nezârât-i âidesince bilhassa nâil edilmiş ve çünki Mekteb-i Sultânîye'de ve velâyet-i mekâtib-i i'dâdiyesinde usûl-i mevzûa ve memâliki sâiredeki kavâid-i mer'iyye iktizâsınca Ulûm-ı Edebiye ve Hikemiyye tedrisâtı sâireye gâlip yâ'ni bu mekteplerden çıkacak talebenin ikmâl tahsîl etmek istedikleri halde Dâru'l-fünûn şu'abât-ı ma'lûmesinden yerine dâhil olabilmelerini teshîl edecek sûretten mürettep olup halbuki derece-i sâniyyede lâzım olan durûs-u tahsîl eyledikten sonra Hendese-i Ma'deniyye ve Miyâhiyye ve Sına'iyye ile turûk-ı ma'âbir ve orman mühendislikleri gibi fenn-i hendesiyenin şu'âbatından birinde ve yahut mimâr ve ressamlıkta kesb-i ihtisâs etmek isteyenlere sâir memleketlerde ve ala'l-husûs Almanya ve İngiltere'de câri olan ve servet-i umûmiyye ve me'mûrîn-i mülkiyyenin...fevâid-i fiiliyyesi görülen Dâru'l..... gibi bizde dâhi mekâtib-i mahsûsa te'sîsi ediyor ise de etfâl-i teb'anın ma'lûmatı ulûm-ı edebiyye veyâhut ulûm-ı idârede ve siyâsiyyede munhasır kalmayıp terakkıye-i servet-i umûmiyye ve tevdî'-i memûriyyet-i mülkiyyeye hizmet edecek fünûnda dâhi mütehasssılar yetişmesini ve terakkıya-ı hakîkıyyeye mesrûf bulunan makâsıd-ı ihyâ kârî cenâb-ı mülkidârının tamamen hayr fiile vusûlüni istilzâm eyleyeceğinden bu bâbda mühimme-i maârif-i umûmiyye dâiresince bi'l-hassa sarf-ı efkâr olabilecek cihetleri tatabbu' edilerek meclis-i abidânemizde.. ve tedkîk olunduktan sonra atabe-i ulyâyı mulûkâneye arz ve isti'zânı ve cetvel-i ma'rûzun sene-i tedrisiyye-i cedîde de ibtidâsından i'tibâren mevki-i icrâya vaz'ıyla ta'dilât-ı mezkûrenin teşri-i netâyici tezekkür ve tensîb kılınmış olmakla rehîn... tavsîb-i hikmeti nasıb cenâb-ı cihanbani olduğu halde icrâyı icâbâtının meârif-i nezâretine havâle kılınacağı ... ali buyruldukta olbabda ve kâtıbe-i ahvâlde emr-u fermân hazret-i vala emr efendimizindir.

Fi 9 Cemâziye'l Ûlâ Sene[1]320 [H] / Fi 31 Temmuz [1]138[R]

Gerekli düzenlemelerin yapıldığını, arşiv belgesinin ilerleyen sayfalarında yer alan yeni ders programlarından öğrenmekteyiz. Ûlûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programında düzenlemeler sonucunda Kelâm dersinin kaldırıldığını, Tefsir dersiyle alakalı bir değişimin olmadığını görmekteyiz.[34]

Çalışmamız sırasında bu belge dışında, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsîr dersleri hakkında yapılan başka düzenlemelerle karşılaşılmamıştır.

E. DÂRÜLFÜNÛN-I ŞÂHÂNE ULÛM-I ÂLİYE-İ DÎNİYE ŞÛBESİ'NDE DİN EĞİTİMİ VE TEFSİR DERSLERİNİN KONUMU

Osmanlı'da Tanzimatla başlayan ve zamanla ivme kazanan modernleşme hareketi, hayatın her alanında olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da etkili olmuştur. Osmanlı eğitim sisteminin bel kemiğini oluşturan din eğitimi-öğretiminin modernizimle karşılaşması ve bu durumdan etkileşimi, çalışmamızı ilgilendiren bir konudur. Zira din eğitim-öğretiminin önemli bir ayağını oluşturan Tefsir ilminin modernizimden etkileşimi, din eğitiminin durumuyla paralellik arzetmektedir.

Modern dönem öncesinde, hayatın tümüne hakim olan din, bütün bilimleri kapsayan bir konumdaydı. Ancak çağdaş dönemde dinin arka plana atılıp, insan merkezli bir anlayışın ön plana çıkmasıyla, din ve dini ilimler otoritelerini yitirip, sıradanlaşmışlardır. Batıda başlayan bu değişim daha sonra tüm dünyayı etkisi altına almış, din eğitim-öğretiminin sıradanlaşması dini ilimlerin amaç ve yöntemlerinde değişikliklere neden olmuştur.[35]

Yukarıdaki bilgilere paralel olarak Osmanlı'da da Tanzimat öncesinde din eğitim-öğretiminin, tüm ilmi disiplinlerin merkezinde olduğunu söyleyebiliriz. *Tertib-i ulûm* olarak adlandırılan ve seviyelere göre farklılık gösteren ders müfredatlarında İslâmi ilimlerin başı çektiği, diğer ilimlerin ise İslâmi ilimlerin yanında okutulduğu

[34] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A.RES., 117/76/3 , 21 Temmuz 1318 (13 Ağustos 1902), s. 7.
[35] Paçacı "Osmanlı Medreselerinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsir'in Çağdaşlıkla Karşılaşması", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I*, s. 63-64.

gözlenmektedir. Osmanlı'da İslâmi ilimler, bilimler kategorisinde en üst sırada yer alırken, Tefsir ilmi de İslâmi ilimler kategorisinin en üst basamağındadır.

Osmanlı'da İslâmi ilimler içinde gâye ilmi olarak kabul edilen Tefsir derslerinin medrese ders programlarındaki durumunu, medrese ders müfredatlarını ele alan kaynaklardan öğrenmek mümkündür.

1742 yılında kaleme alınan Kevâkib-i Seb'a, 18. yüzyılda Osmanlı medreselerindeki ders programlarını ihtivâ etmektedir. Bu eserdeki bilgilere göre ilim tahsiline Kur'an tilaveti eğitimiyle başlanılırdı. Bunun akabinde sırasıyla Sarf, Nahiv, Fıkıh, Mantık, Âdâb, Belâgât, Nazâri Hikmet, Kelâm, Fıkıh Usûlü, Hadis Usûlü ve Hadis tahsilinden sonra en nihayet Tefsir ilmine geçilirdi. Kevâkib-i Seb'a'da Tefsir dersi için şu ifadeler yer almaktadır:[36]

> Ondan sonra en üstün dilek ve en yüce istek olan Tefsir ilmine başlayıp tefsirde iktisar rütbesi, Kur'an'ın iki katı kadar tefsire derler. Vâhidî'nin Vecîz isimli tefsiri gibi. İktisâd rütbesi, üç katına ulaşan tefsire derler. Yine Vâhidî'nin Vasît isimli tefsiri gibi. Fazlası istiksâdır. Meselâ yine Vâhidî'nin Vâsit'i gibi. Risâlenin burasını yazarken yine hâşiyelerden başka, üçyüzaltmış tefsir saydım. İstanbul'da çoklukla üstaddan ders ders alınan Kadı Beyzâvî'nin tefsiridir. Çünkü tefsir ilminin mebnileri Lügat, Sarf, Nahiv, İştikak, Meâni, Beyân, Bedî, Kırâat, Din Usûlü, Fıkıh, Nüzûl Sebepleri, Kıssalar, Nâsih- Mensûh, Kur'an'daki mübhem ve mücmeli açıklayan hadisler olup, öğrenciler bu ilimlerin hepsini birer birer almıştı. Şimdi tefsiri üstaddan almaya başlayıp her bir ilmin kâideleriyle amel ederek Kur'an'ın mânâsına intisâb yoluna üstaddan gördüğünde Mevhibe ilmi derler bir husus var ki Allah'ın feyzidir. Üstadı, her ilmi hangi üstaddan, üstadı da kimden aldıysa tâ sonuna varıncaya kadar kendisinde zabtedebilmiş olduğu şekilde bütün geçmiş üstadları bir risaleye yazılır, o mecliste kendisine söylenir. Ondan sonra kendisi de meclis kurup okutmağa başlar.

Görüldüğü üzere Tefsir, tüm alet ilimlerinin tahsilinden sonra, icazetten önce son aşamada ders olarak talebeye verilmektedir. Yani Tefsir, yıllarca süren eğitimin son aşamasında okutulan bir derstir. İstanbul medreselerinde o dönemde yaygın olarak Beyzâvî Tefsiri'nin Tefsir ders kitabı olduğu açıklaması önemlidir.1780 yılında vefat eden Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kaleme aldığı, *Tertib-i Ulûm* adlı kitabı da döneminin medrese ders müfredatına ışık tutmaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkı manzume şeklinde ilimleri on iki bâba ayırmıştır:[37]

---

[36] İzgi, *Osmanlı Medreslerinde İlim; Riyazî İlimler*, c.1, s. 69-74., bkz.: *Kevâkib-i Seb'a Risâlesi: XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye'de İlim ve İlmiyeye Dâir Bir Eser*, çev.: Nasûhi Ünal Karaaslan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 81-82.

[37] Bkz.: Şükran Fazlıoğlu,"Ta'lîm İle İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı" *Dîvân İlmî Araştırmalar,* sy. 18 (2005/1), s. 115-173; İzgi, *Osmanlı Medreslerinde İlim; Riyazî İlimler*, c. 1, s. 85-92.

Evvelki bâbı ilme delâlet

İkinci bâbı icmâl-i âlet

Üçüncü bâbı Kur'ân ve hattır

Dördüncü bâbı fıkh u lügattır

Hem bâb-ı hâmis tasrîfi şâmil

Altıncı bâbı nahv u âvâmil

Hoç bâb-ı sâbi' mantık değil mi?

Hem bâb-ı sâmin âdâb değil mi?

Bil bâb-ı tâsi' ilm-i me'âni

Onuncu bâbı hikmet ve beyân

Hoş cüz'iyyata onbir vüsûldür

Hem onikinci bâb-ı usûldür

Çün bu kitâbı kıldı müretteb

Erzurumlu İbrahim Hakkı, ilerleyen on iki ilmin hangi ders kitaplarıyla işlendiğini ele almıştır. Bu bâblar içinde Tefsir ilminin olmaması dikkat çekmektedir. Erzurumlu İsmail Hakkı, ilimlerin tasnifini tamamladıktan sonra Tefsir ilmine geçmektedir:

Tefsir ilmin bil bul hidâyet

Beyzâvî olsun derse nihâyet

Çün bu ulûmu tahsil idersin

Mezun olursan okur ulûmu

Görüldüğü üzere tüm âlet ilimlerinin tahsilinden sonra Tefsir dersleri alınmakta ve mezun olunmaktadır. Tefsiri ilimler kategorisinden saymaması, Tefsiri diğer ilimler olarak görmemesinden kaynaklanıyor olabilir.

Taşköprüzâde *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyesi'nde* Sahn-ı Semân medreselerinde Zemahşeri'nin *Keşşaf* tefsirinin okutulduğu görülmektedir.[38] Yine medrese ders

[38] Bkz.: Taşköprüzade, eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniye: Osmanlı Bilginleri, çev.: Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007, s. 377-380; İzgi, Osmanlı Medreslerinde İlim; Riyazî İlimler, c. 1, s. 97-99; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medresleri*, İstanbul, Marmara Üniersitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, c. 1, s. 88.

müfredatları ve otobiyografilerde yer alan bilgilerden *Keşşaf* ve *Beyzâvî Tefsiri*'nin okutulduğu anlaşılmaktadır.

Hüseyin Atay ise Osmanlı'da Tefsir ilminin mahiyeti ve din eğitimi-öğretimindeki konumunu şu şekilde açıklamaktadır:[39]

> Eskiden beri Tefsir ilmi en yüksek ilimdir diye bir inanç sürüp gelmektedir. Bunun yanlış ve doğru tarafını açıklamakta fayda vardır. Tefsir ilmi demek her ne kadar meşhur olmuşsa da aslında ilmi disiplin anlamında Tefsir ilmi diye müstakil başlı başına kanunları, kaideleri belli, diğer ilimlerden ayrı niteliği olan bir ilim demek değildir. Bunun için "Tefsir ilmi" ünvanı takma ve yakıştırma yani mecazi bir addır. Böyle olunca onu yüksek ilim saymak da yanlıştır. Doğrusu ilim dedikten sonra yüksek sayılmak zorunluluğu vardır. Diğer bir deyimle Tefsir, Allah'ın Kelâmı'ını anlamak olması bakımından bütün İslâmi ilimlerin amacıdır. İşte bütün İslâmi ilimlerin gayesi, Kur'an'ı Tefsir etmek, anlamak ve ondan hüküm çıkarmak, onu hayata tatbik etmek olmasından ötürü yüksek ilimlerden sonra okunması en yüksek bir amaçtır. Bütün ilimler önce bilinir sonra Kur'an'a tatbik edilir. Onun için Tefsir ilmi deyince bütün ilimleri anlamak gerekir. Böyle bütün ilimleri cemeden bir ilim olamaz, ilimlerce cihet-i vahdetin bulunması gerekir. Mesela, Kelâm bir ilimdir, Usûlu'l-Fıkıh bir ilimdir. Belağat bir ilimdir. Müfessir olabilmek için, daha önce yazılmış Tefsirleri okumakla değil, bu üç ana disiplin ve onların yardımcılarını iyi okuyup hazmetmek şarttır. Tefsir okumak demek, daha önce yapılanları okumak anlamını taşır ki, bu nakilcilikten öteye geçmez. Ve bu yüksek bir ilim sayılmaz. Tefsir okumak diyecek yerde Tefsir yapmak veya Kur'an'ı açıklamak ve anlamak denirse, yapılmış olan Tefsirleri okumanın dışında bir şey yapılmış olur. İslâmi ilimler bunu yapmak için okunur. Hiçbir Tefsiri okumamış kimse, yukarıdaki ana ilim disiplinlerini bilirse en iyi müfessir olur ve önceki müfessirlerin yanıldıkları yerleri bile ortaya çıkarabilir. Eski medrese zamanında olduğu gibi şimdi de Tefsir ilmi diye anlaşılan bir ilim ve disiplin yoktur. Sarf, Nahiv, Belagat ve Arap edebiyatını ve etimolojisini iyi bilen, Mantık, Kelâm ve Usûlu'l-Fıkıhı iyi bilen bir kimse iyi bir müfessirdir. Bunun dışında Kur'an-ı Kerim'in temas ettiği, ilimlere ait ayetleri en iyi anlayan ve Tefsir edebilen o ilimlerde mütehassıs olanlardır.

Tefsir ilminin mahiyeti hakkında bilgi veren Atay, Tefsir derslerinin din öğretimindeki konumu hakkında şunları söylemektedir:[40]

> İşte bütün bunlardan dolayı en yüksek bir ilim diye Tefsir ilmini programlarına almadılar diye medreseyi yermek yeterli değildir. Dediğim gibi ilim disiplini olmadığı için bir ayetin başkası tarafından Tefsirini okumak sadece o ayeti anlamakta faydası vardır. Onu bilmekle başka bir ayetin manası bilinmez, onu da ayrıca Tefsirden okumak şarttır. Eğer bir ayetin Tefsirini okuduktan sonra başka bir ayetin Tefsirini anlamak mümkün ise, bu birinci ayetin Tefsirini yaparken bir kaide ve ilmi bir kanun ve ilke kullanışmışsa- elbetteki kullanılır- o başka bir ilme aittir, Tefsirin kendisinin özel kaidesi yoktur. Tefsir ilmi diye bir ilim olmamasının sebebi budur. Buna rağmen Tefsir okumak gene de gerekli ve faydalıdır. Bütün bu anlattıklarımız dirayet (anlayış) yolu ile yapılan Tefsire aittir. Bunun dışında Hz. Peygamber'in Tefsiri denilen rivayet (nakli) Tefsiri vardır, o ise daha çok hadis ve sünneti ilgilendirir. Dirayet yollu Tefsire yetenekli olan rivayet yollu Tefsiri anlamakta güçlük çekmez. Tefsir ilminin ait olduğu ilimle ilgili olduğunun en iyi delili muhtelif ilimlerde mütehassis olanların kendi ihtisas dallarını ilgilendiren ayetleri Tefsir ederek çeşitli Tefsirlerin ortaya çıkmasıdır.

Yukarıda yer verdiğimiz ders programları ve Tefsir ilmine yaklaşımlar, Atay'ın iddialarını haklı çıkarmaktadır. Mustafa Öztürk'ün de belirttiği gibi, Atay'ın

[39] Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Öğretimi*, s. 192-193.
[40] Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Öğretimi*, s. 192-194.

savunduğu Osmanlı'da Tefsir'in bir ilim olarak kabul edilmediği iddiası, Tefsir'in dini ilimler içerisinde, ilimler üstü bir hüviyete sahip olmasından dolayı haklı bir iddiadır.[41]

Yukarıda ele aldığımız medrese ders programlarında görüldüğü üzere o dönemde medreselerde Beyzâvî ve Keşşâf tefsirleri okutulmaktaydı. Arapça ve diğer âlet ilimleri son aşamada bu kitaplarda pratik edilirdi.

Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Tefsir dersinin Osmanlı medrese ders müfredatında son sınıflarda okutulan bir ders olmasına rağmen, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde ilk seneden itibaren ders programında yer alması dikkat çekicidir.

Lügat, Kavâid, Belâgat ve Mantık gibi ikinci derecede alet ilimleri sayacağımız dersler müfredata konulmamış, Hadis, Kelâm, Fıkıh ve Usûl gibi birinci dereceden ilişkili İslâmi ilimlere yer verilmiştir.[42] Mehmet Paçacı, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programında medreselerin aksine, Kavâid, Lügat, Belâgat ve Mantık gibi teknik bilgileri içeren alet ilimlerini bırakıp, Tefsir'in yanı sıra Usûl ve Hadis derslerinin birinci sınıftan itibaren verilmesinin nedenini, İslâmi ilimlerle dolaysız bir şekilde muhatap olma gayesi olduğunu belirtmektedir. Bir başka iddiası ise Arapça'dan soyutluyarak İslâmi ilimleri millileştirme amacıyla böyle bir programın hazırlandığı yönündedir.[43]

Bize göre Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Arapça derslerinin bulunmamasının nedeni, bu kurumun yüksek öğretim kurumu olmasındandır. Bu şûbelere başvuran öğrenciler, talebe-i ulûm olup medrese eğitimlerini tamamlamışlardır. Tekrar Arapça öğretimi almalarına gerek yoktur.

Tefsir derslerinin dört yıl boyunca okutulması ve her sınıfta Tefsir ders saatlerinin diğer derslere göre fazla olması önem arz etmektedir. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Tefsir dersleri medreselerden daha fazladır. Gökkır ve Asri'ye göre bu durum; Oryantalizm ayağıyla Protestan bakış açısının Osmanlı Dârülfünunu'na

[41] Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2012, s. 44.
[42] Paçacı "Osmanlı Medreselerinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsir'in Çağdaşlıkla Karşılaşması", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I*, s. 87.
[43] Paçacı "Osmanlı Medreselerinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsir'in Çağdaşlıkla Karşılaşması", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I*, s. 84.

yansımasıdır. Protestanlık anlayışında kutsal metinle direk muhatap olma anlayışı vardır. Kur'an'a yöneliş ve dinin kaynağına saf katıksız bir şekilde ulaşmak amacıyla[44] Dârülfünûn'da merkeze çekilmiştir.

Araştırmamızda, 1900-1908 yılları arasında Ulûm-ı Aliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir derslerinde hangi kitaplardan ders işlendiği hakkında, 1913 senesinde bu şûbeye müderris olarak tayin edilen Kastamonulu Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi'nin öğrencileri için hazırladığı *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* ders kitabının mukaddimesinde zikrettiği bir malumat dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ahmed Mâhir Efendi tayin olunduğunda Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi talebelerine Beyzâvî Tefsiri okuduklarını şöyle ifade etmektedir;[45]

> 1329 senesi Mart içinde idi. Dârülfünûn-i Osmâni Tefsir muallimliğine tayin buyurulduğumdan o medrese-i irfânın birinci sınıf talebe-i ulûmuna Kadı Beyzâvî'nin edakku't-tefâsir olan Envâru't-Tenzil'ini tâkiben ve sûre-i kudsiye-yi mezkûreden ibtidâen bi-lutfihî Teâla tedrîse ibtidâr ve âcizâne okuttuğum derslerin düçârziya' olmaması mülâhazasıyla tanzîm-i silk-i sütûr edilmesini ve bu derslere istidrâd, izâh fâide kabilinden bazı beyânâtın da ilâvesini emel ve ihtiyâr ettim.

Görüldüğü üzere Ahmed Mahir, birinci sınıfta Beyzâvî'nin ders kitabı olarak takip edildiğini ve bu eserden Fatiha Sûresi tefsirini okuduklarını, kendisinin derste aktardığı malumatların kaybolmaması için ders notlarını bu kitapta topladığını ve bunun Dârülfünûn muallimleri encümenlerinin kararıyla gerçekleştiğini aktarmaktadır.

Bu bilgi önemli olsa da tam olarak bu dönemdeki Tefsir derslerinin içeriği hakkında bize net bir bilgi sunmamaktadır. *Beyzâvî Tefsiri* sadece birinci sınıfta mı okutulmaktadır? Yoksa dört sınıfta da mı Beyzâvî ders kitabı olarak takip edilmektedir?

Bu dönem içinde Tefsir derslerinin mahiyetleri hakkında şu ihtimaller söz konusudur;

[44] Gökkır, Medrese programlarına Meani'l-Kur'an derslerinin konulması hakkında benzer yaklışımda bulunmaktadır. Bkz.: Gökkır, Asri, "Kur'an ve Tefsir Öğretiminde Gelenek ve Batılılaşma İzleri: Osmanlı Medrese ve Dârülfünûnları", s. 140.
[45] Kastamonulu Ahmed Mahir, *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha*, Dersaadet, Hukuk Matbaası, H. 1331, s. 3.

Bunlardan **birincisi** klasik dönemde medreselerde olduğu gibi, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde de birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar Beyzâvî veya Keşşaf okutulmaya devam edilmiştir.

İkincisi, farklı sınıflarda *Beyzâvî Tefsiri*'nin yanı sıra Kastamonulu Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi'nin öğrencileri için hazırladığı Tefsir ders kitabı mahiyetinde yardımcı ders kitaplarının olmasıdır. Zira 1900-1912 yılları arasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir muallimliği yapmış olan Manastırlı İsmail Hakkı, *Fusûl-i Teysîr fi Usûli't-Tefsir* adlı Tefsir Usûlü kitabını Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne öğrencileri için 1317-1318 eğitim-öğretim yılında ders kitabı olarak hazırlamıştır.[46] Yine Mekteb-i Mülkiye Şâhâne öğrencileri için *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn* adlı ders kitabını hazırladığı bilinmektedir.[47] Dârülfünûn'un Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ve diğer şûbelerinde ders kitapları ve notlarının müderrisler tarafından hazırlandığı bilinmektedir. Bunlardan yola çıkarak Manastırlı İsmail Hakkı'nın da ders kitabı hazırladığını düşünebiliriz.

Üçüncü ihtimal ise *Beyzâvî Tefsiri*'nin yanı sıra *Celâleyn Tefsiri*'nin de okutulmuş olmasıdır. Zira 1914 yılında kurulan Darü'l-Hilafeti'l-Âliye Medreseleri'nde 12 yıl süren eğitim-öğretimin sekizinci yılından itibaren Tefsir derslerine başlanılması ve ders kitabı olarak Celaleyn Tefsiri'nin okutulmasına karar verilmiştir. *Keşşaf* ile *Beyzâvî Tefsiri* olarak bilinen *Envaru't Tenzîl ve Esraru't Te'vil* eserlerinin okutulduğu Osmanlı medreselerinde Lügavî, Fıkhî, Kelâmî tartışma ve tafsilatların yer almadığı, Kur'an metninin kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlayan *Celâleyn Tefsiri*'ne geçiş de oldukça önemli bir gelişmedir. Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi ders programlarında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin 14 yıllık tecrübesinin etkileri görülmektedir. Celaleyn Tefsiri de bu etkilerden birisi olabilir.[48]

İlk defa medrese dışında yüksek din eğitim-öğretiminin verildiği kurum olma özelliğini taşıyan Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde 1900-1908 yılları arasında verilen dersler, medreselerdeki derslerden yöntem olarak farklılık sergilemektedir. Kavâid,

[46] Maşalı, "Osmanlı Dönemi TefsirUsûlü Çalışmaları", *Başlangıçtan GünümüzeTürklerin Kur'an Tefsirine Hizmetler: Tebliğler ve Müzakereler 21-22 Ekim 2011*, s. 260.
[47] İsmail Hakkı Efendi, *Tefsîr-i Sûret-i Yâsîn*, Mekteb-i Şâhâne Destegâhı, H. 1314.
[48] Bkz.: *Dâru'l-Hilafeti'l-Âliye Medresesi Medrestü'l-Kuzat Nizâmnâmesi: Ders Programları, Müderrisin Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizâmnâmesi*, Şehzadebaşı Evkaf İslâmiye Matbaası, 1338-1340.

Lügat, Belâgat ve Mantık gibi teknik derslerin olmadığı ve Tefsir derslerinin ilk yıldan itibaren verildiği görülmektedir. Beyzâvi Tefsiri'nin okutulmaya devam edildiği göz önünde bulundurulduğunda derslerin içerik açısından medresedeki derslerden çok da farklı olmadığı söylenebilir. Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin medreseden ayıran bir diğer önemli nokta ise İslâmi ilimler eğitim-öğretiminde hoca-öğrenci arasında silsile halinde asırlarca devam eden icâzet geleneğinin yerini Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde modern bir olgu olan diplomanın almasıdır.

Bu bölümümüzde 1900-1908 yılları arasında, II. Abdulhamid dönemi Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Tefsir derslerine yer vermeye çalıştık. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile farklı bir siyasi sürece girilmiş, bu süreç doğrultusunda genelde Dârülfünûn, özelde Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi eğitim politikalasında birtakım değişikliklere gidilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN ULÛM-I ÂLİYE-İ DÎNİYE ŞÛBESİ'NİNİN KAPATILMASINA KADAR TEFSİR DERSLERİ (1908-1914)

V. Murad'ın tahttan indirilmesinin ardından II. Abdulhamid 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkmıştır. II. Abdulhamid'in 23 Aralık 1876'da Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanûn-i Esâsi'yi ilan etmesiyle, yeni anayasa gereği seçimlere gidilmiş ve 19 Mart 1877'de meclisin açılışı gerçekleşmiştir.

Ruslarla yapılacak barış hususunda anlaşmazlık ve ihtilafların önüne geçmek ve parlamenter sistemin yarattığı siyasi kaosu engellemek için II. Abdulhamid, 13 Şubat 1878'de Meclis-i Meb'ûsânı süresiz tatil etmiştir.[1] Meclis'in açılmasından II. Abdulhamid tarafından kapatılmasına kadar süren bu zaman dilimine I. Meşrutiyet Dönemi denilmektedir.

24 Temmuz 1908'de II. Abdulhamid, siyasi ve askeri baskılar sonucunda, askıya aldığı Kanûn-i Esâsi'yi yürürlüğe koymuş ve böylece II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır.[2] Kısa bir süre sonra seçimlere gidilmiş ve yeni meclis oluşturulmuştur. Yeni meclisle İttihat ve Terakki dönemi başlamış ve 1918 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. 31 Mart 1325/13 Nisan 1909 tarihinde İttihat ve Terakki yönetimine karşı başlatılan ve 31 Mart Vakıası olarak bilinen isyandan II. Abdulhamid sorumlu tutulmasıyla İttihat ve Terakki yönetimi 27 Nisan 1909 tarihinde II. Abdulhamid'in saltanattan ve hilafetten hal'i (görevden alınması) kararını almıştır.[3]

Adalet, meşveret, müsâvât, hürriyet ve kardeşlik gibi sloganlarla ortaya çıkan İttihat ve Terakki yönetimi, söylemlerine paralel olarak farklı alanlarda ıslahatlara gitmeye çalışmıştır. Eğitim alanında da birtakım ıslahatlara giden bu yönetim, birçok alanda

[1] Cevdet Küçük, "II. Abdulhamid", *DİA,* c. I, s. 217-218.
[2] İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, c. I, s. 213.
[3] Küçük, "II. Abdulhamid", *DİA,* c. I, s. 222-223.

olduğu gibi bu alanda da muvaffak olamadığı görülmektedir.[4] Bunun başlıca nedeni II. Meşrutiyet'ten sonra ideal parlamenter sisteme geçilememesidir. Zira bu süreçte meclis dört defa feshedilmiş, sıkı yönetime gidilmiş ve siyasi istikrar sağlanamamıştır.[5]Meşrutiyet yönetiminin öğretim anlayışının Tanzimatçıların öğretim anlayışından çok da farklı olmadığı, Tanzimatçıların hedefledikleri sisteme ulaşmak ve yenilikleri sisteme dahil etmek için çalıştıkları gözlemlenmektedir.[6]

Meşrutiyet döneminde Dârülfünûn'la alakalı önemli gelişmeler olmuştur. *Dârülfünûn-ı Şâhâne* adının *Dârülfünûn-i Osmânî* olarak değiştirilmesi, öğrenci kontenjanı sınırının kaldırılması, yeni kürsülerin ihdas edilmesi, Tıp ve Hukuk Mekteplerinin Dârülfünûn şûbelerine dönüştürülmesi, yurt dışından yabancı öğretim elemanları getirilmesi, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, fakülte dergileri ve ders kitaplarının yayınlatılması, yönetmeliklerde tedricen değişikliğe gidilmesi, ders programları ve teşkilatlanmada yeni düzenlemeler yapılması, öğrenci cemiyet ve derneklerinin açılmasına izin verilmesi, Dârülfünûn'un müstakil bir binaya; Zeynep Paşa konağına taşınması ve en önemlisi Meclis-i Muallimîn adı verilen, Dârülfünûn şûbelerinin idari ve öğretimle alakalı kararlarını alacak heyetin kurulması bu döneme ait icraatlardandır. Bu dönemde Dârülfünûn'da şûbe kelimesi yerine fakülte, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye yerine Şer'iye ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.[7]

Şüphesiz bu dönemde, Dârülfünûn üzerindeki etkili isimlerin başında Maârif Nâzırı Emrullah Efendi gelmektedir. Emrullah Efendi 10.01.1910 - 18.02.1911 ve 01.01.1912 - 21.07.1912 tarihleri arasında iki kez Maârif Nâzırlığı görevine getirilmiştir.[8] Kendisi de Dârülfünûn'da İlm-i Hikmet ve Usûl-i Tedrîs müderrisliği yapmış olan Emrullah Efendi, devletin ıslahının eğitim-öğretim alanının ıslahından geçtiğini, eğitim-öğretim alanındaki ıslahata ise Dârülfünûn'dan başlanması gerektiğini savunmaktadır. Emrullah Efendi zihnindeki ideal eğitim sistemine *Tûba Ağacı* ismini vermektedir. Dârülfünûn'u, cennette olduğu kabul edilen Tûba ağacına

[4] İhsanoğlu, Darülfünun, c. I, s. 213.
[5] İhsanoğlu, Darülfünun, c. I, s. 213.
[6] İhsanoğlu, Darülfünun, c. I, s. 213.
[7] Bkz.: Ayni, *Dârülfünûn Tarihi*, s. 35-37; Dölen, *Osmanlı Dönemi'nde Dârülfünûn*, s. 295-300 ; İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, c. I, s. 213-221.
[8] Dölen, *Osmanlı Dönemi'nde Dârülfünûn*, s. 297.

benzetir. Zira Tûba ağacının kökleri sabit, dalları tüm cennetin köşelerindedir. Dârülfünûn'un da Tûba ağacı gibi kökleri sağlam olmalıdır. Eğer Dârülfünûn ideal bir yapıda olursa bu kurumdan mezun olan talebeler, birer muallim olacak ve bu muallimler yetiştirdikleri talebelerle Osmanlı devletini ihya edeceklerdir.[9]

Birçok kişi tarafından eleştirilse de Emrullah Efendi, bu nazariyesine karşı çıkanları ikna etmek ve hedeflerini uygulamak için mücadele etmeyi sürdürmüştür. Dârülfünûn'un disiplin, idare ve teşkilat-ı ilmiyesi hususunda Tâlimâtlar hazırlamış, bunları peyderpey yasalaştırmayı başarabilmiştir. Meclis-i Muallimîn'i açarak her şûbenin kendi hoca kadrosunun karar vereceği düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Mesela Edebiyat ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi meclis-i muallimînlerinden ortak bir heyet oluşturup yeni bir ders programının oluşturulmasını talep etmiştir. Bu bölümümüzde yer vereceğimiz yönetmelikler, ders programları ve düzenlemeler kısmındaki birçok yenilik Emrullah Efendi'nin maârif nâzırlığı süresince alınan kararların birer neticesidir. Meşrutiyet döneminde eğitim-öğretim alanında atılan en büyük adımlardan biri de medreselerin ıslahı ve Medresetu'l Kudât, Medresetu'l-Vâizîn, Daru'l-Hilâfeti'l-Âliye medreselerinin açılmasıdır. 1914 yılında Daru'l-Hilafeti'l-Âliye medresesinin açılmasıyla, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ne gerek kalmadığına kanaat getirilmiş ve bu şûbe kapatılmıştır.[10]

Üçüncü bölümümüzde Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin kapatıldığı 1914 yılına kadar süren zaman dilimindeki Tefsir dersleri ele alınacaktır. Yönetmelikler, ders programları, müderrisler, Tefsir dersi kitapları ve programlarındaki düzenlemelere yer verilecektir.

A. YÖNETMELİKLER

1900 yılında yürürlüğe giren Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi'nin ardından Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin kapatıldığı tarihe kadar başka bir Dârülfünûn nizâmnâmesiyle (tüzük) karşılaşılmamaktadır. Emrullah Efendi'nin hazırladığı

[9] İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 221.
[10] Bkz.: İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. I, s. 221-224; Dölen, *Osmanlı Dönemi'nde Dârülfünûn*, s. 313-321.

Dârülfünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme sadece disiplinle ilgili maddeleri kapsamaktadır. Teşkilât-ı ilmiye ve idareyle alakalı düzenlemeler için hazırladığı taslak, nizâmnâme olamadan Emrullah Efendi'nin görev süresi dolmuştur. Halefi olan Maârif Nâzırı Ahmed Şükri tarafından bu düzenlemeler tâlimâtnâme (yönetmelik) olarak yürürlüğe koyulmuştur.[11] Bu bölümümüzde 1908-1914 yılları arasında yürürlüğe giren *Dârülfünûn Şûbelerinde Mecâlis-i Muallimîn Vezâifini Mübeyyin Tâlimât* ile içinde *Dârülfünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme, Dârülfünûn Sûret-i Teşkil ve İdaresine Dâir Kaleme Alınan Nizâmnâmenin Esbâb-ı Mûcibesi ve Nizâmnâme Lâyihası* ile *Teşkilât-ı İlmiye'yi* içinde bulunduran *Osmanlı Dârülfünûnu; Tâlimât* ele alınmaktadır.

1. Dârülfünûn Şuabâtlarında Mecalis-i Muallimin Vezaifini Mübeyyin Tâlimât (21 Aralık 1911)

21 Aralık 1911/8 Kânûn-i Evvel 1327 tarihli *Dârülfünûn Şûbelerinde Mecâlis-i Muallimîn Vezâifini Mübeyyin Tâlimât* başlığıyla üç maddelik bir tâlimâtnâme karşımıza çıkmaktadır.[12]

Dârülfünûnun Meclis-i Umûmîsi'nin teşekkülü, II. Meşrutiyet dönemi Dârülfünûn'daki en önemli gelişmelerden birisidir.[13]*Dârülfünûn Şuabâtı'nın Mecâlis-i Muallimînin Vezâifini Mübeyyin Tâlimâtnâme* başlığıyla yayınlanan talimatın içeriğinde Meclis-i Muallimîn reis ve kâtibinin seçimle belirlenmesi, seçilen reis ve kâtibin Maârif Nezâretince onaylanması gerektiği ve her birinin görevlendirilmesinin bir yıl olacağı belirtilmiştir. Meclislerde alınan kararlar nihaî olarak Nezâret'de görüşülecek, son karar burada verilecektir. Bu meclisin teşekkülüyle, hocalara mutlak

[11] Bkz.: *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât*, İstanbul, Matbâa-i Âmire, R. 1329/1913. [EK 2]

[12] Gencer ve Arslan'ın, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları* kitabından, bu tâlimâtın, meclis zabıt defterinin ilk sayfasında yer aldığını öğrenmekteyiz. Dölen de *Osmanlı Döneminde Dârülfünûn* kitabında bu tâlimâtnâmeye tarihiyle beraber yer vermektedir. (Bu tâlimât için bkz.: Gencer, Arslan, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, s. 113; Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 645.)

[13] Bkz.: Gencer, Arslan, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, s. 113; Arslan,"Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)".

bir yetki verilmese de kendilerine görüş beyan etmeleri hakkı tanınmış ve taleplerini Nezârete ulaştıracak imkan oluşmuştur.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da bu meclisin adının 1911 İstanbul Tâlimâtı'nda *Meclis-i Müderrisîn* iken 1912 yılındaki nizâmnâmede *Meclis-i Muallimîn* olmasıdır. Meclis-i Muallimîn daha sonraları Fakülte Meclisi olarak anılmaya başlanmıştır. Fakülte meclisi reisi, fakülte muallimleri tarafından seçilirken, fakülte müdürleri ise Maârif Nezâretince tayin edilmekteydi.[14]

Dârülfünûn Şûbelerinde Mecalis-i Muallimin Vezaifini Mübeyyin Tâlimât şöyledir:[15]

8 Kanûn-ı Evvel [1]327 [21 Aralık 1911]

Dârü'l-Fünûn Şûbelerinde Mecâlis-i Mu'llimînin Vezâifini Mübeyyin Tâlimât

Birinci Madde- Dârü'l-Fünûn'un her şûbesinde o şûbenin mua'llimlerinden mürekkeb bir Meclis-i Mu'allimîn teşekkül eder. Şûbe muallimleri içlerinden birini re'y-i hafî ve ekseriyetle ve bir sene müddetle re'is ve birini dâhi yine aynı şerâitle kâtib intihâb ederler. Re'is ve kâtibin me'mûriyetleri Maârif Nezâreti'nin tasdîkine iktirân ettirilir. Re'is veya kâtip me'zûnen bir mahalle azîmet eylediği veyâhud lima'zûr bi ictima'da bulunamadığı takdirde muallimînin en kıdemlisi riyâsete ve en genci de kitâbete vekâlet eder.

İkinci Madde- Her şûbede Meclîs-i Muallimîn'in ayda bir kere ictimâ' etmeleri muktezîdir. Ancak lüzûm görüldüğü takdirde re'isin da'veti üzerine sûret-i fevkâladede dâhi ictimâ' eyler. Mecâlis-i mua'llimîn azânın nısfından bir ziyâdesi hâzır olmadıkça ittihâz-ı mukarrerât edemez. Müdîrler hey'et-i ta'lîmiyeye dâhil olmasalar bile bu meclisin azâsındandırlar.

Üçüncü Madde- Mecâlis-i mu'allimînin vezâifi bervech-i âtidir: Ders programlarının ıslâh ve ta'diline veyâhud yeniden bir ders ihdâsına lüzûm görüldüğü takdirde keyfiyeti ba-mazbata Maârif Nezâreti'ne beyân etmek, lede'l-icâb bir mu'allimin muvakkaten tedrîsden men'i veya bir sınıfda kezâlik muvakkaten tedrisâtın tâtili lâzım gelir ise bu bâbda karâr i'ta ile keyfiyeti esbâb-ı mucîbesi ile berâber derhal Maârif Nezâreti'ne bildirmek, münhâl olacak bir mu'allimlik için iki namzed intihâb ve Maârif Nezâreti'ne inhâ etmek ve mu'allim ta'yîn olununcaya kadar tedrisâtın teehhürden vikâyesi için münhâl muallimliğe bir vekil tâyin etmek, imtihân-ı umûmilerde hey'et-i mümeyyizeyi ta'yîn etmek, bütçede her sene muhassas olan mebâli'e göre kütübhane ve laboratuarlar vesâir için mübâyaa olunacak kitâb ve âlâtın ve edevât-ı fenniye vesâir levâzım-ı tedrîsiyenin defterini tertîb etmek, mu'allimîn ile talebe arasında sarf-ı tedrîsâta müte'allik tahaddüs edecek ihtilafâtı hall-ü fasl etmek, şehâdetnâme i'ta edilecek talebenin esâmîsini mübeyyin cedvelleri tasdîk eylemek, talebeden birinin mektebde bekâsı câiz olamayacak derecede büyük bir kabâhati görülür ise muvakkaten veya kat'iyyen terkin-i kaydına karâr vermek ve ıstılâhât-ı ilmiye ve fenniyenin ıslâh ve tevhidine i'tinâ' ve Maârif Nezâreti'nden tevdi' olunacak evrâk üzerine beyân-ı mütâlaa eylemek.

Bu tâlimâtnâmeyle beraber, Dârülfünûn hocalarının yetki ve sorumlulukları artmıştır. Müderrisler tarafından oluşturulacak meclisin başkanı, üyelerce seçilecektir. Her

[14] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 14.
[15] Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 645.

fakültenin, seçilmiş fakülte hocalarından müteşekkil bir meclisi olacak ve bu meclis her ay bir defa toplanacaktır. Toplantılarda, ders programlarında düzeltme ve değişiklikler yapılması ya da programlara yeni ders konulması gerek görüldüğünde bu karar mazbata halinde Maârif Nezâreti'ne sunulacaktır. Ders müderrisleri, yeni muallim tayini, sınav jürilerinin tespiti, şûbenin eksik ve ihtiyaçlarını tespit etmek, müderrisler ve öğrenciler arasında varsa sorunlara çözüm bulmak gibi görev ve yetkiler bu meclise ait olacaktır.

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi de bu tâlimâtnâmeye icâbet etmiş ve bir meclis-i muallimîn kurmuştur. Ders programlarında birtakım düzenlemelere giden şûbenin yapmış olduğu toplantılar ve almış oldukları kararlara *Düzenleme* kısmında yer verilecektir.

2. İstanbul Dârülfünûnü Tâlimâtı (1913)

*Tûba Ağacı Nazariyesi'*ni ortaya koyup savunan ve uygulamaya çalışan Emrullah Efendi, Dârülfünûn'la ilgili önemli kararlara imza atmıştır. *Tuba Ağacı Nazariyesi*, eğitim sisteminin ıslahının eğitim-öğretim kademelerinin en yükseği kabul edilen Dârülfünûn'un ıslahıyla mümkün olacağını kabul etmektedir. Bu nazariyeye göre; *"*Öğretimde çağdaşlaşma yenileşme ibtidâilerden değil Dârülfünûn'dan başlamalıdır."[16]

Emrullah Efendi, Dârülfünûn'daki değişimin hem idari hem de eğitim-öğretim yönüyle olması kanaatindedir. Dârülfünûn'un ıslahı için attığı bir diğer önemli adım da 5 Mart 1912 (21 Şubat 1327) tarihinde sadece disiplinle alakalı düzenlemeleri içeren on sekiz maddelik *Dârülfünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme* adıyla basılmış lâyihasıdır (kanun tasarısı).[17] Bu lâyiha 21 Nisan 1912 (8 Nisan 1328) tarihinde Sultan Mehmet Reşad tarafından kabul edilip yürürlüğe sokulmuştur.[18]

Emrullah Efendi disiplinle alakalı değişikliklerden hemen sonra teşkilat ve idareye yönelik düzenlemeler içeren bir lâyiha hazırlamıştır. 14 Mart 1912 (1 Mart 1328)

[16] Bkz.: Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun*, s. 313-315.
[17] *Dârülfünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme: Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, İstanbul, Mektebe-i Âmira, R. 1328(1912), Bu nizâmnâme daha sonra 1913 yılında *İstanbul Dârülfünûnu Tâlimât* içinde yer alacaktır.
[18] İhsanoğlu, *Darülfünun*, s. 230.

tarihinde idari yapılanmayla alakalı lâyiha ve esbâb-ı mûcibesi Şurây-ı Devlet-i Tanzimât Dâiresine gönderilmiş,[19] lâyihanın kanun olarak çıkarılmasının uygun görülmesiyle, düzenlemeler yapılarak nizâmnâme formatında 31 Temmuz 1912'de (18 Temmuz 1328) tekrar sunulması istenmiştir. Ancak bu tarihte Emrullah Efendinin görev süresi dolmuştur. Görev değişiminden dolayı Maârif Nezâreti bu lâyihayı 6 Aralık 1913 tarihinde gönderilebilmiştir. Layiha son haliyle Ahmet Şükrü Bey döneminde yürürlüğe girse de nizâmnâme olarak yayınlanmamıştır. Emrullah Efendi'nin ön gördüğü beş kısımlı düzenlemenin, disiplin kısmı padişah onayıyla nizâmnâme şeklinde yürürlüğe girmişken, idare ve teşkilât-ı ilmiye kısmı, Ahmet Şükrü Bey zamanında bakanlık onayıyla tâlimâtnâme şeklinde yürürlüğe girmiştir.[20] Ahmet Şükrü Bey zamanında bu düzenlemelerin hepsi 1913 yılında *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât* adı ile yayınlanmıştır.[21]

Nizâmnâme lâyihayaları ve esbâb-ı mûcibeler, *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât'*da yer aldığı için ekler kısmında sadece tâlimâtnâmeyi paylaşmakla yetinilecektir. Bu bölümde Emrullah Efendi'nin düzenlemelerinin tümünü içeren *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât* üzerinden önemli maddeler incelenmektedir.

Tâlimâtta bulunan *İstanbul Dârülfünûnu'nun Teşkilât-ı İlmiyesi,* altmış beş maddeden oluşmaktadır. İçinde *Tedrîsât, Kayıt ve Kabul, Ucûrat-ı Tedrîsiye, Nakl-i Kayd, Tedrisât ve İmtihanlar* olmak üzere beş kısım bulunmaktadır. Teşkilât-ı İlmiye'nin hemen akabinde Tâlimât'ta *Dârülfünûn Şuabâtının İnzibatı'na Dair Nizâmnâme*'ye yer verilmiştir. Tez konumuz eğitim-öğretim olduğu için Teşkilât-ı İlmiye'de, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi eğitim-öğretimi hakkındaki düzenlemelere dikkat çekilmektedir.[22]

[19] Bkz.: *Dârülfünûn Suret-i Teşkil ve İdaresine Dair Kaleme Alınan Nizâmnâmenin Esbab-ı Mucibesi ve Nizâmnâme Layihası,* İstanbul, Matbaa-i Amira, R. 1328 (1912).
[20] İhsanoğlu, Darülfünun, c. I, s. 230-231.
[21] Bkz.: *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât*, İstanbul, Matbaa-i Amire, R. 1329 1913. [EK 2]
[22] Bkz.: *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât,* s. 1-24. [EK 2]

Tâlimâtın birinci maddesinde *Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'*nin adı Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi olarak zikredilmiştir. İstanbul Dârülfünûn'unun beş şûbeden müteşekkil olduğu belirtilirken yine sıralamada ilk zikredilen *Ulûm-ı Şer'iyye Şûbesi* olmuştur.[23]

Madde 1: İstanbul Dârü'l-Fünûnu beş şûbeden teşekkül eder:

1- Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi,

2- Ulûm-ı Hukukiye Şûbesi,

3- Ulûm-ı Tıbbiye Şûbesi,

4- Fünûn Şûbesi,

5- Ulûm-ı Edebiye Şûbesi,

Eczacı Mekteb-i Âlîsi'yle Dişçilik Mekteb-i Âlîsi Ulûm-ı Tıbbiye Şûbesi'ne, vilâyat tıbbiye ve hukuk mektepleri İstanbul Dârülfünûnu'na merbûttur.

Tedrîsât kısmının ikinci maddesinde Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi derslerine yer verilmiştir.[24] *Kayıt ve Kabul* bölümünde Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi'ne giriş için İslâmi İlimler, Hesap ve Türkçe derslerinden sınavlarını geçme şartı koşulmuştur.[25]

Madde 3: Dârü'l-Fünûn şu'abâtına mülâzemet ru'ûsuna hâiz olanlar ve mülâzemet ru'ûsu imtihânı takarrur edinceye kadar sultânî ve yedi senelik i'dâdilerle mekâtib-i i'dadiye-i askeriye ve yedi senelik i'dâdî derecesinde oldukları hükümetce musaddâk mekâtib-i husûsiye ve ecnebiye şehadetnâmesini hâiz olup âtide muharrer derslerden imtihân verenler kabul olunur. Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi'ne girmek isteyen talebe-i ulûm şimdilik tahsil-i tâliyi ikmal etmiş olmak kaydından müstesnâ olup husûsi bir imtihâna tâbidir. Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi'ne duhûl için;

Ulûm-ı Dîniye ve Arabiye, Hesâb, Türkçe (Yalnız lisan-ı Arabî'ye vâkıf olanların ders anlayacak derecede Türkçe bilmeleri kâfidir).

"Anlayacak derecede Türkçe bilmeleri" şartından, eğitim-öğretim dilinin Türkçe olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun; II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki hükümetinin Türkçülük söylemlerinin bir uzantısı olarak **anlaşılabilir**.[26]

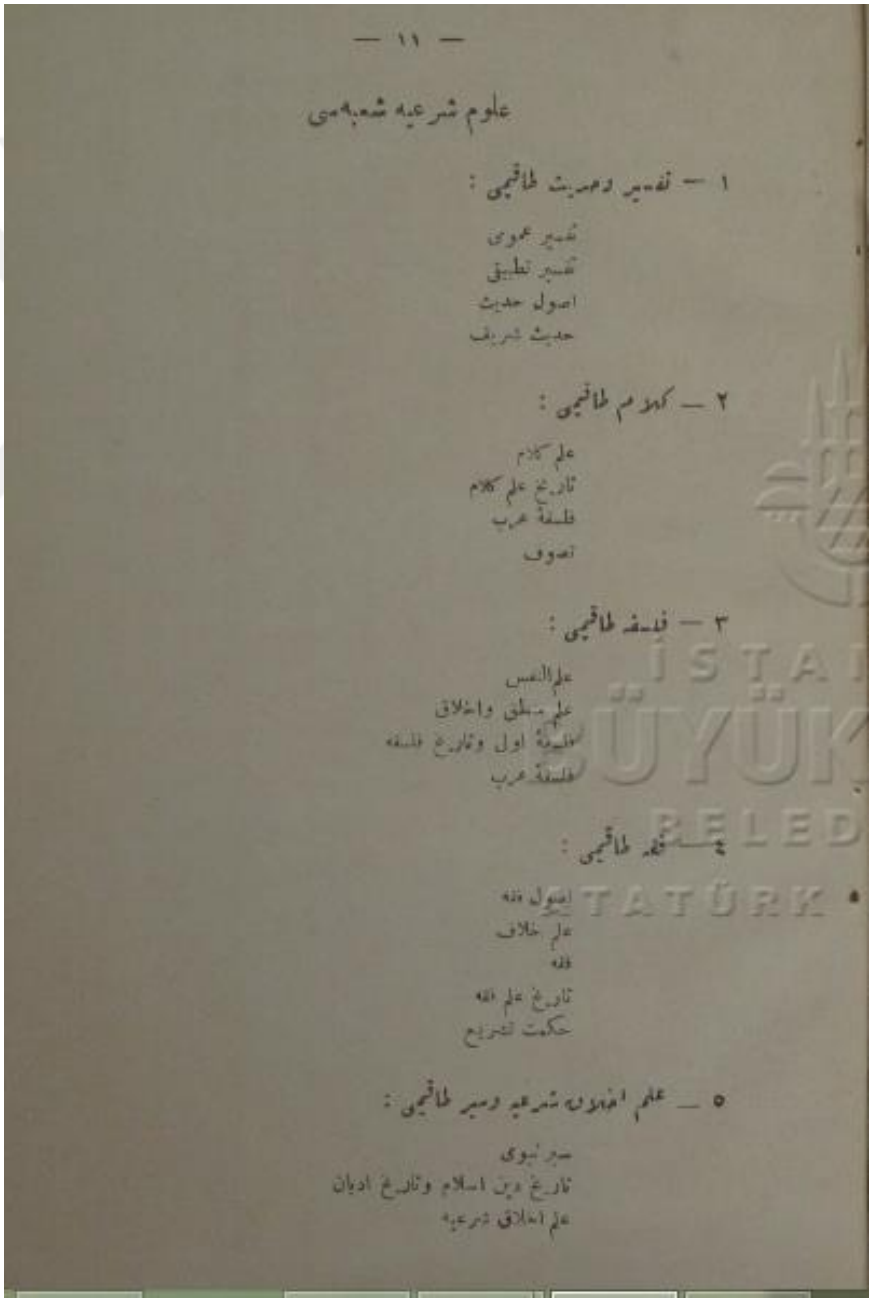
Tüm şûbelerde ders takımları oluşturulmuştur. *Ulûm-ı Şe'riyye Şûbesi'nde* Tefsir ve Hadis Takımı, Kelâm Takımı, Felsefe Takımı, Fıkıh Takımı, İlm-i Ahlâk-ı Şe'riye Takımı yer almaktadır. Bu İslâmi İlimlerde bıranşlaşmanın ilk nüveleri olarak kabul edilebilir. Tefsir, müstakil bir alan olmayıp Hadis İlmiyle bir sayılmışsa da bu tür bir sınıflandırmaya gitmek önemli bir gelişmedir. Tefsir ve Hadis'in beraber alınmasının, Kur'an ve Sünneti bir bütün

[23] *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât*, s. 1. [EK 2]
[24] Dersler, *Ders Programları* başlığı altında ele alınacağı için bu bölümde yer verilmemiştir.
[25] *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât,* s. 7. [EK 2]
[26] M.Şükrü Hanioğlu,"İttihat ve Terakki Cemiyeti", *DİA,* c. XXIII, s. 482.

olarak kabul eden bakış açısından kaynaklandığını düşünebiliriz. Oluşturulan ders takımları şu şekildedir:[27]

1913 Yılı İstanbul Dârülfünûnü Tâlimâtı'nda Yer Alan Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Takımları:

Madde 16: Tıp Şûbesi'nden ma'ada Dârü'l-Fünûn şuabâtında tedris olunan dersler vech-i âti üzere takımlara taksîm edilmiştir.

— ١١ —

علوم شرعیه شعبه‌سی

١ — تفسیر وحدیث طاقمی :

تفسیر عمومی
تفسیر تطبیقی
اصول حدیث
حدیث شریف

٢ — کلام طاقمی :

علم کلام
تاریخ علم کلام
فلسفهٔ عرب
تصوف

٣ — فلسفه طاقمی :

علم النفس
علم منطق واخلاق
فلسفهٔ اولی وتاریخ فلسفه
فلسفهٔ عرب

٤ — فقه طاقمی :

اصول فقه
علم خلاف
فقه
تاریخ علم فقه
حکمت تشریع

٥ — علم ادیان شرعیه وسیر طاقمی :

سیر نبوی
تاریخ دین اسلام وتاریخ ادیان
علم اخلاق شرعیه

[27] *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât,* s. 11. [EK 2]

Tablo 9: 1913 Yılı İstanbul Dârülfünûnu Tâlimâtında Yer Alan Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Takımları Listesi

Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi
1. Tefsir ve Hadis Takımı **Tefsîr-i Umûmî** **Tefsîr-i Tatbîkî** **Usûl-i Hadîs** **Hadîs-i Şerîf**
2. Kelâm Takımı **İlm-i Kelâm** **Tarih-i İlm-i Kelâm** **Felsefe-i Arap** **Tasavvûf**
3. Felsefe Takımı **İlmü'n-Nefs** **İlm-i Mantık ve Ahlak** **Felsefe-i Ûlâ ve Tarih-i Felsefe** **Felsefe-i Arap**
4. Fıkıh Takımı **Usûl-i Fıkıh** **İlm-i Hilâf** **Fıkıh** **Târih-i İlm-i Fıkıh** **Hikmet-i Teşrî**
5. İlm-i Ahlâk-ı Şer'iye ve Siyer Takımı **Siyer-i Nebevî** **Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyân** **İlm-i Ahlâk-ı Şer'iye**

Tefsir ve Hadis takımında Tefsir-i Umûmî ve Tatbîkî dersleri dikkat çekmektedir. Daha önceki programlarda Tefsir-i Umûmî ve Tatbîkî derslerinin mahiyeti hakkında bir veri sunulmamıştır.

Tefsir Takımı ismiyle yeni bir takım oluşturulmasa da Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde takım adı altında bölümlerin oluşturulması ihtisaslaşma anlayışının bir uzantısıdır. Bu durum olumlu bir sonuç olarak gözükse de Paçacı'nın İslâmi

İlimlerdeki bu bölünmelere eleştirel bir yaklaşımı olmuştur. Paçacı'ya göre; dinî ilimler ve dolayısıyla İslâmi ilimlerdeki bu bölünmenin temelinde modern dönemde dinin ve dini ilimlerin merkeziliğini yitirmesi bulunmaktadır. Paçacı şöyle söylemektedir:[28]

> Çağdaşlıkla başat hale gelen seküler dünya görüşünün giderek artan etkisiyle din bilimlerinin de bu yeni duruma göre bir konum alması kaçınılmaz olmuştur. Dinin hayatı belirlemesine giderek daha az izin verildiğinden hayata yön vermek için kullanılmaktan hızla çıkacaktır. Artık dinin kaynakları tarihin bir döneminde ortaya çıkmış dokümanlar, bunlara ilişkin disiplinlerin ürettikleri ise bir kültür mirası olarak ele alınacaktır. Bunun sonucunda, dini kaynakları yorumlayan disiplinler özgün anlamlarını yitirdiler ve aralarındaki bütünlük ilişkisi bozuldu; bunlar farklı kompartımanlar gibi görülerek her biri bir bölümün adı oldu.

Paçacı ihtisaslaşmayı, İslâmi İlimlerin arasındaki bütünlüğün bozulması ve bir bölünme olarak değerlendirmektedir. İslâmi İlimlerin aslında bir bütün olduğunu, seküler yaşam tarzının neticesinde bu tür ayrışmaların bulunduğunu savunan Paçacı Ûlûm-ı Âliye-i Diniye Şûbesi hakkında şunları belirtmektedir:[29]

> Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye programında öngörülen bölümler buna açık örneklik teşkil eder. İhtisaslaşma ve derinleşme adına bu bölümle bugüne kadar devam eden bir olgu olmuştur. Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye programına rakip olan Medresetü'l-Mütehassısîn'in programında da bölümleme eğilimi etkin olacaktır. Bu iki kurumdaki programların bölümleri bugün İlâhiyat Fakültelerine adeta miras olarak kalmıştır

Talebe eğer bu takımlardan bir tanesinde eğitim görürse sadece o bölümün tasdiknamesini alabilir.[30]

Madde 17: Bâlâda tâdât olunan ders takımlarından birine veya ikisine talebe-i asliye şerâiti dâiresinde talebe kabûl olunarak o takımlar için ayrı ayrı tasdiknâme itâ' olunur.

Şûbeden mezun olup diploma alabilmenin şartı, tüm takımların her birinden tasdikname almakla mümkündür. [31]

Madde 18: Talebe-i asliye şerâitini hâiz olunup Ulûm-ı Şer'iye, Ulûm-ı Hukûkiye, Fünûn ve Ulûm-ı Edebiye şûbeleri ders takımlarından ayrı ayrı zamanlarda bi'l-imtihân tasdiknâme alan ve bu suretle her takım tasdiknamelerini cem edenler veyâhut bir şûbe takımlarından bilâimtihân tasdiknâme alıp da o şûbe tasdiknâmelerini cem ettikten sonra mecmû'undan imtihân verenler o şûbenin mezûnu addolunurlar.

[28] Paçacı, "Osmanlı Medreselerinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsir'in Çağdaşlıkla Karşılaşması", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I,* s. 87.
[29] Paçacı, "Osmanlı Medreselerinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsir'in Çağdaşlıkla Karşılaşması", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I,* s. 87.
[30] *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât,* s. 14.
[31] *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât,* s. 14.

Sınavlar da takımlar halinde yapılmaktadır.

Madde 49: Dârü'l-Fünûn şuabâtında tedrîs olunan dersler imtihan itibariyle ver-vech-i âti takımlara taksim edilmiştir.

1.Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi İmtihân Takımları;

Tefsîr ve Hadîs-i Şerîf
İlm-i Kelâm, Tarih-i İlmi Kelâm, Tasavvuf
İlm-i Ahlak-i Şer'iyye, Siyer-i Nebevi, Târîh-i Dîn-i İslâm, Tarih-i Edyân
Usûl-ı Fıkıh, Hilâf
Fıkıh, Târîh-i Fıkıh, Hikmet-i Teşrî'
Felsefe, Târîh-i Felsefe, Arab Felsefesi

Son sınıfta ruus imtihanlarına katılıp başarılı olanlara ruus icazeti verilir. Ruus icazeti doktora diplomasına tekabül etmektedir.

Madde 57: Ulûm-ı Şer'iye, Ulûm-ı Hukûkiye ve Ulûm-ı Edebiye şûbelerinin son sınıf imtihanını veren efendilere icazetname ve âtide müfredatı muharrer olduğu üzere son sınıf imtihanı ile beraber ruus imtihanı verenlere ruus verilir.

1. Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi

İlm-i Kelâm ve Felsefe-i Ûlâ

Usûl-ı Fıkıh ve Hilâf

İlm-i Fıkıh

Ruûs imtihanında sınava girilecek dersler arasında Tefsir ve Hadis derslerinin bulunmadığı gözlemlenmektedir.

B. DERS PROGRAMLARI

1900-1908 yılları arasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programlarında ciddi bir değişiklikle karşılaşılmamakta iken II. Meşrutiyet sonrasında disiplin ve idare alanlarında olduğu gibi, ders programlarında da değişiklikler göze çarpmaktadır. Emrullah Efendi'nin Maârif Nazırlığı görevine geçmeden önce başlayan değişim, onun göreve gelmesiyle daha ileri boyutlara taşınmıştır. 1912 yılında Ulûm-i Âliye-i Dîniye ve Edebiyat Şûbelerinden ortak toplantılar tertip edip yeni ders programları oluşturmaları istenmiştir. Yapılan toplantılar neticesinde oluşturulan programlar Nezârete sunulmuş ancak farklı nedenlerle bu programlar kabul edilmemiştir. Meclis-i Muallimîn'in son toplantılarında oluşturdukları program, nihayet Maârif

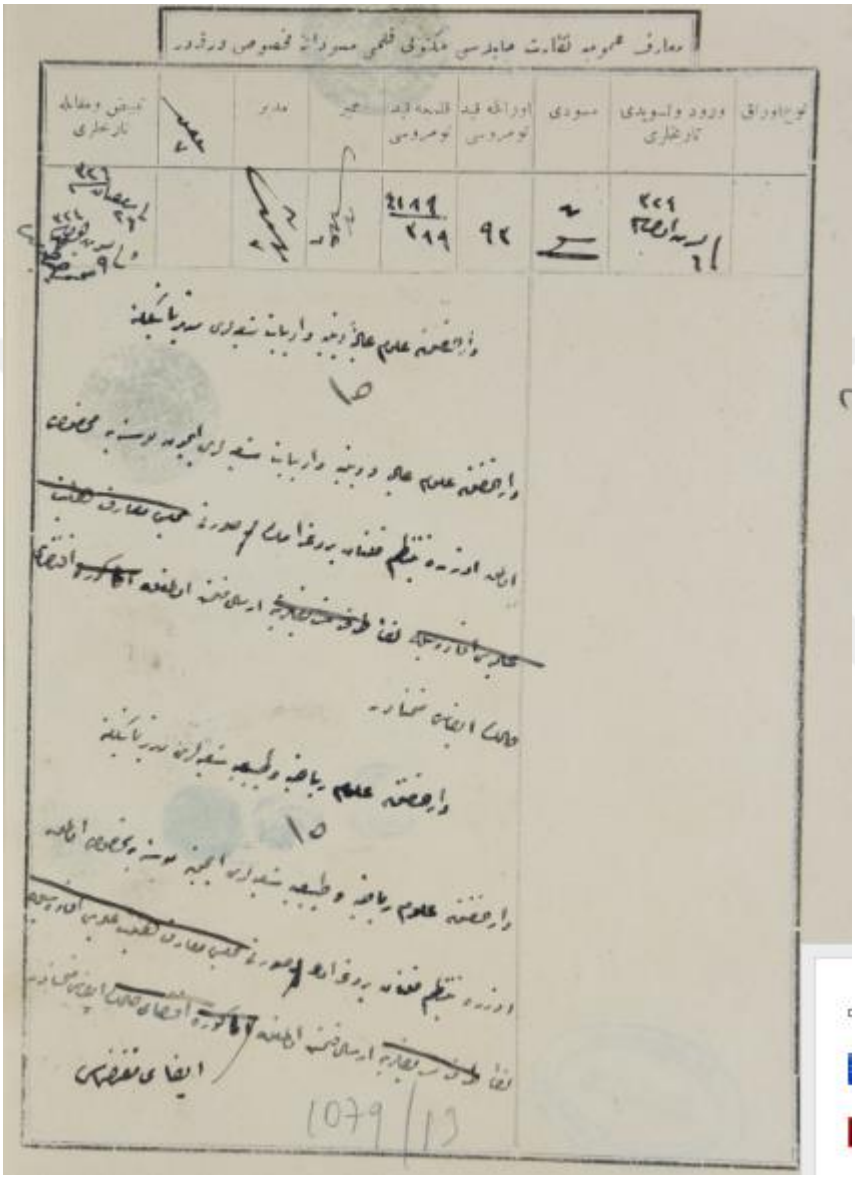
Nezâreti'nce kabul edilmiştir. Oluşturulan programın son şekli, *İstanbul Dârülfünûn'u: Tâlimât*'taki programın aynısıdır. Bu bölümümüzde 1908-1914 yılları arasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde uygulanan ders programlarına yer verilecektir. Meclis-i Muallimîn toplantılarında tasarlanan ancak Maârif Nezâreti'nce kabul edilmeyen ders programları ise *Düzenlemeler* kısmında paylaşılacaktır.

1.1908-1909 Eğitim- Öğretim Yılı Ders Programı

1908-1909 yıllarına ait Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz bir belgeden öğrenebilmekteyiz. Tebyîz ve mukâbele (Temize geçirme ve karşılaştırma) tarihi 26 Ramazan 1326/ 2 Teşrin-i Evvel 1326 (22 Ekim 1908) şeklinde kaydı bulunan bu belge şu şekildedir:[32]

[32] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.F. MKT., 1079/13/1, 26 Ramazan 1326/2 Teşrin-i Evvel 1326 (22 Ekim 1908).

1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

[Tebyîz ve Mukâbele Tarihleri:] 26 Ramazan [1]326/9 Teşrin-i Evvel [1]324,

[Birini Paragraf]

Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesi Mektûbi Kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır.

Dârulfünûn-i Ulûm-i Aliye-i Diniye ve Edebiyat Şûbeleri için bu seneye mahsus olmak üzere tanzîm kılınan programın sûreti leffen irsâl kılınmış olmağla iktizâ-i mülk-i ifâsı mütemennâdır.

1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)[33]

[33] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.F.MKT., 1079/13/3, 26 Şaban 1326/ 10 Eylül 1324 (23 Eylül 1908).

Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye Meclis-i Kebîri

Aded:80

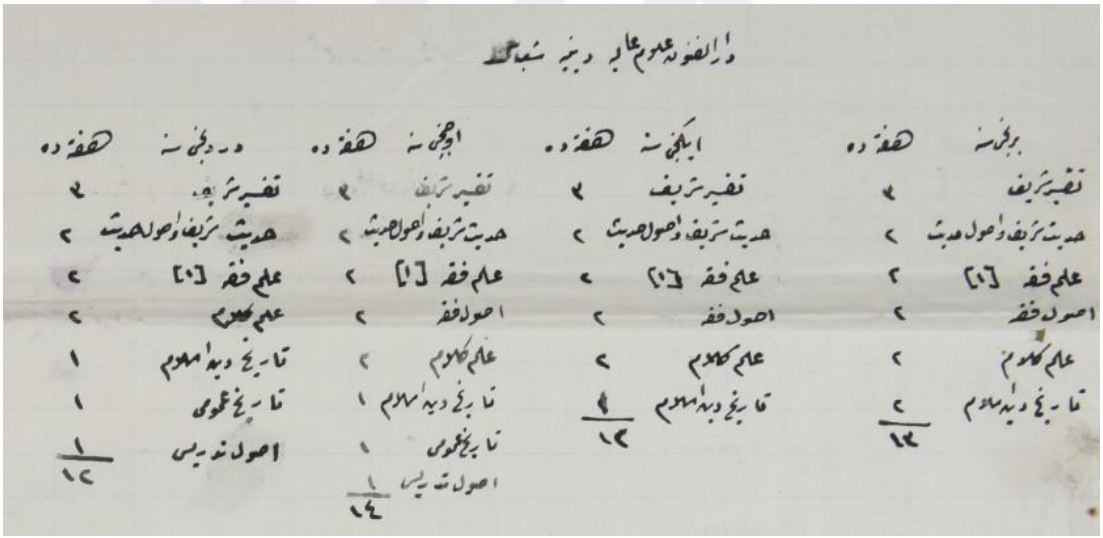
Dârü'l-Fünûn Şu'âbât-ı selâse muallimleriyle Ulûm-i Riyâziye Şûbesi müdürü Boyaciyan Efendinin re'yi alınarak, hey'et-i ilmiyece bi'l-müzâkere şu'âbât-i mezkûre içün bu seneye mahsûs olmak üzere tanzîm kılınan proğramda matviyyen takdîm kılınmış olmakla mevkı'-i tatbike vaz'ına ve muallimîn ile tedrîsâte tar-ı icrâsına tezekkür edilmesine müsâ'ade buyurulmak bâbında emr-u fermân hazret-i men lehû'l-emrindir.

fi 26 Şa'bân sene[1] 326 ve fi 10 Eylül sene [1]324

Dâire-i idâre ve mekâtib müfettişliğince görüldükten sonra mektebe teblîğ olunmak üzere mektûb kalemine tevdî' kılına. 14 Eylül [1] 324.

121 Müfettişlikçe defter-i mahsûsuna kaydı icrâ edilmiş olmakla bermûcibi iş'ârı aliyye kalemini tevzi' olundu. 29 Eylül [1]324 Sa'id Bey, 4 Teşrîni'l-Evvel.

1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) [34]

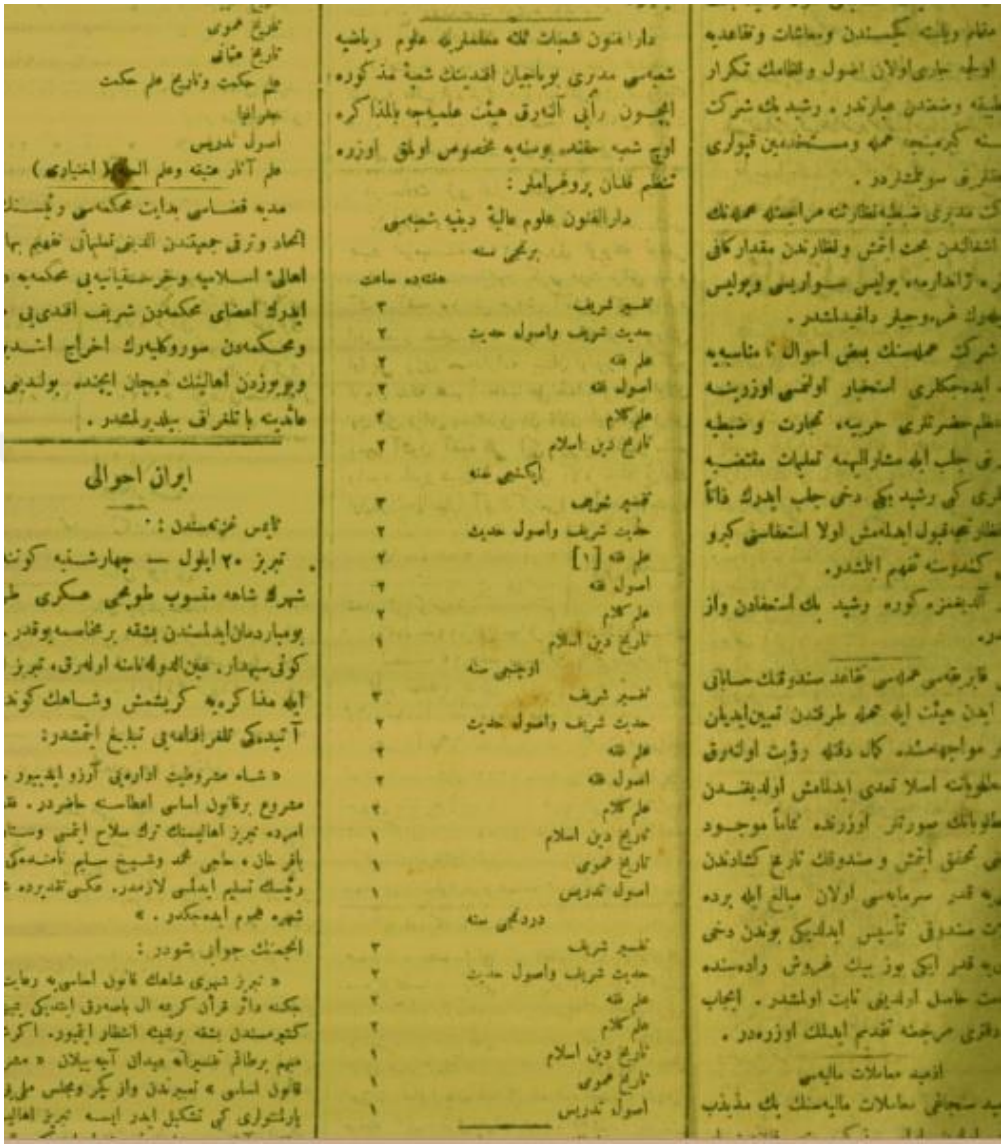
[34]Başbakanlık Osmanlı Arşivi*:* M.F.MKT., 1079/13/5, (t.y).

Tablo 10: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

DÂRULFÜNÛN-İ ULÛM-İ ALİYYE-İ DİNİYYE ŞÛBESİ				
	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada
Tefsîr-i Şerîf	3	3	3	3
Hadîs-i Şerîf ve Usûl-i Hadis	2	2	2	2
İlm-i Fıkıh	2	2	2	2
Usûl-i Fıkıh	2	2	2	2
İlm-i Kelâm	2	2	2	2
Tarih-i Dîn-i İslâm	2	1	1	1
Tarih-i Umûmi			1	1
Usûl-i Tedrîs			1	1
	13	12	14	12

1908 yılı Eylül ayında yayınlanan İkdam gazetesinde, 1908-1909 yılı ders programına yer verilmiştir. Gazetede yayınlanan liste yukarıda verdiğimiz arşiv belgesinde yer alan listeyle birebir aynıdır. Gazetede yayınlanan ders programı şu şekildedir:

1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (İkdam)[35]

تاریخ عمومی
تاریخ مثانی
علم حکمت وتاریخ علم حکمت
جغرافیا
اصول تدریس
علم آثار عتیقه وعلم الحکما (اخباری)

مدیه قضاسی بدایت محکمه‌سی ویسنه
اتحاد وترقی جمعیتندن الدیغی تعلیماتی خلیم بها
اعالی اسلامیه وخرستیانیه‌یی محکمه
ایدرك اعضای محکمه‌دن شریف افندی‌یی
ومحکمه‌دن موروکیه‌رك اخراج اتدیر
ویرموزدن اهالینك هیجان ایجنده بولندیغی
حادثه‌یه باتلغراق بلدیرلمشدر .

ایران احوالی

تاریخ غره‌سندن :

تبریز ۲۰ ایلول — چهارشنبه کونی
شهرك شاهه منسوب طوپچی عسکری طر
بومباردمان ایدلمسندن بشقه برخاصه یوقدر .
کوتی‌سپهدار ، عین‌الدوله‌نامنه اولان‌ده تبریز
اهالیسنه مذاکره کریشمش وشاهك کوندر
آتیدکی تلغرافنامه‌یی تبلیغ ایتمشدر :

« شاه مشروطیت اداره‌یی آرزو ایتمیور .
مشروع برقانون اساسی اعطاسنه حاضردر . فقط
امرده تبریز اهالیسنك ترك سلاح ایتمی وستار
باقر خان ، حاجی محمد وشیخ سلیم نامنده‌کی
رؤسانك تسلیم ایتملری لازمدر . عکسی تقدیرده
شهره هجوم ایده‌جکدر . »

انجمنك جوابی شودر :

« تبریز شهری شاهك قانون اساسی‌یه رعایت
جکنه دائر قرآن کریم اله یمین ایتمکی بیه
کتومسندن بشقه برشیئه انتظار ایتمیور . اکر
میهم برطاقم تعبیراته میدان آچه‌یلان « مشر
قانون اساسی » تعبیرندن واز کچر ومجلس ملی
پارلمنتوری کی تشکیل ایدر ایسه تبریز اهالیسی

دارالفنون شعبات ثلثه مظلمه‌رك علوم ریاضیه
شعبه‌سی مدیری بوراجیان افندینك شعبه مذکوره
ایچون رأی آتیده‌رق هیئت علمیه‌جه بالمذاکره
اوچ شعبه حقنده یوسنه مخصوص اولمق اوزره
تنظیم قلنان پروغراملر :

دارالفنون علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سی
برنجی سنه

هفته‌ده ساعت	
۲	تفسیر شریف
۲	حدیث شریف واصول حدیث
۲	علم فقه
۲	اصول فقه
۲	علم کلام
۲	تاریخ دین اسلام
	ایکنجی سنه
۲	تفسیر شریف
۲	حدیث شریف واصول حدیث
۲	علم فقه [۱]
۲	اصول فقه
۲	علم کلام
۱	تاریخ دین اسلام
	اوچنجی سنه
۲	تفسیر شریف
۲	حدیث شریف واصول حدیث
۲	علم فقه
۲	اصول فقه
۲	علم کلام
۱	تاریخ دین اسلام
۱	تاریخ عمومی
۱	اصول تدریس
	دردنجی سنه
۲	تفسیر شریف
۲	حدیث شریف واصول حدیث
۲	علم فقه
۲	علم کلام
۱	تاریخ دین اسلام
۱	تاریخ عمومی
۱	اصول تدریس

مقام ریاسته کیسندن ومعاشات وتقاعدیه
اولمق جاری اولان اصول ونظامك تکرار
عیسنه ومندن عبارتدر . رشید بك شرکت
سنه کیرمیه جك ومستخدمین قپولری
تفتیش سوقلمشدر .
شرکت مدیری ضبطیه نظارتنه مراجعتله محلدك
اشغالندن بحث ایتمش ونظارتدن مقدار کافی
ژاندارمه ، پولیس سواریسی وپولیس
قپولری خرجیله دائیه‌لمشدر .
شرکت محلدسك بعض احوال نامناسبه
ایده‌جکلری استحضار اولنمسی اوزرینه
نظم حضرتلری حربیه ، تجارت وضبطیه
نظارتلری جلب ایله مشارالیهه تعلیمات مقتضیه
ویرمکی رشید بکی دخی جلب ایدرك فاتاً
نظارتجه قبول ایدلمه‌مش اولا استعفاسنی کیرو
آلدیرمیوب کندوسنه تفهم ایلمشدر .
آلدیغمز کوره رشید بك استعفادن واز
کچمشدر .
قابرطه‌سی محله‌سی خائف سندوقلك سابقاً
ایدن هیئت ایله محله طرفندن تعیین ایدیلن
مواجهه‌مشده کال دقته رؤیت اولنه‌رق
حکومتجه اصلا تعدی ایدلمامش اولدیغندن
حکومتك صورتاً اوزرنده تماماً موجود
اولمق تحقیق ایتمش و سندوقك تاریخ کشادندن
بوکونه قدر سرمایه‌سی اولان مبالغ ایله برده
سندوق تأسیس ایدلدیکی یوندن دخی
بوکونه قدر ایکی یوز بیك غروش وادیه‌سنده
بر مبلغ حاصل اولدیغی ثابت اولمشدر . ایجاب
ایدن مرجعنه تقدیم ایدلك اوزره‌در .

اوغید معاملات مالیه‌سی

اوغید سنجاغی معاملات مالیه‌سنك مدیری

29 Şaban 1326/ 12Eylül 1324

Darulfünun şuâbat selâse muallimleri ile Ulûm-ı Riyaziye Şûbesi müdîri Boyaciyân Efendinin şûbe-i mezkûran için ra'yi alınarak hey'et ilmiyece bi'l-müzâkere üç hakkında bu seneye mahsûs olmak üzere tanzîm kılınan programlar;

[35] *İkdam,* 12 Eylül 1324 (25 Eylül 1908), s. 3.

Tablo 11: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Ders 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı (İkdam Gazetesi)

Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi				
	Birinci Sene	**İkinci Sene**	**Üçüncü Sene**	**Dördüncü Sene**
Tefsîr-i Şerif	**3**	**3**	**3**	**3**
Hadîs-i Şerif ve Usûl-i Hadîs	**2**	**2**	**2**	**2**
İlm-i Fıkıh	**2**	**2**	**2**	**2**
Usûl-i Fıkıh	**2**	**2**	**2**	**2**
İlm-i Kelâm	**2**	**2**	**2**	**2**
Tarih-i Dîn-i İslâm	**2**	**1**	**1**	**1**
Tarih-i Umûmi			**1**	**1**
Usûl-i Tedrîs			**1**	**1**

Tarih-i Umûmî ve Usûl-i Tedrîs derslerinin ders programına eklenmiş olduğunu görmekteyiz. Genel Tarih dersinin interdisipliner bir anlayış oluşturması açısından, Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi ders müfredatına eklenmiş olması önem arz etmektedir. Formasyon dersi olan Usûl-i Tedrîs'in din eğitimcileri yetiştiren bir kurumda ders programına eklenmiş olması önemli bir gelişmedir.

Arşiv belgesi ve gazetede yer alan haberde, ders programlarının "Ulûm-ı Riyaziye Şûbesi müdiri Boyaciyan Efendi'nin re'yi alınarak" hazırlanmış olduğu belirtilmektedir. Bu önemli bir noktadır. Sekiz yıllık eğitim-öğretim süresince aynı derslerin okutulduğu bir şûbede, genel kültür ve formasyon içerikli iki dersin konulması dikkat çekmektedir. Bu yeni düzenlemede İslâmi İlimler'in dışında bir alandan olan Boyaciyan'ın etkisi olduğu düşünülebilir. İnterdisipliner bakış açısının bilim dallarına katkısı inkar edilemez bir durumdur. Ayrıca kendisi Hristiyan bir Ermeni olan Boyaciyan Efendi'nin Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi programı hazırlanırken görüşünün alınması şaşırtıcı bir durumdur.

Dârülfünûn-i Osmânî Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi İmtihan Defteri II ‘de 1908-1909 yılına ait daha farklı bir programla karşılaşılmaktadır.[36] Program şu şekildedir:[37]

Tablo 12: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1908 - 1909 Öğretim Yılı Ders Programı

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
Tefsîr	Tefsîr	Tefsîr	Tefsîr
Hadîs	Hadîs	Hadîs	Hadîs
İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh
Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh
İlm-i Kelâm	İlm-i Kelâm	İlm-i Kelâm	İlm-i Kelâm
Siyer-i Nebî	Siyer-i Nebî	Siyer-i Nebî	Siyer-i Nebî
Tarih-i Din-i İslam	Tarih-i Din-i İslam	Tarih-i Din-i İslam	Tarih-i Din-i İslam
	İlm-i Hikmet	İlm-i Hikmet	İlm-i Hikmet
	Kitâbet-i Arabiye	Kitâbet-i Arabiye	Kitâbet-i Arabiye
	Kitâbet-i Türkiye	Kitâbet-i Türkiye	Kitâbet-i Türkiye
		Usûl-i Tedrîs	Usûl-i Tedrîs
		Tarih-i Umûmi	Tarih-i Umûmi
			Tarih-i Edyân
			İmtihân-ı Tahrîri

Yukarıda paylaştığımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesi ve İkdam gazetesinde yer alan 1908-1909 yıllarına ait ders programı ile *Dârülfünûn-i Osmânî Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi İmtihan Defteri II*'de yer alan ders listesi arasındaki fark şu şekilde açıklanabilir; Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesi ve *İkdam* Gazetesi'nde yer alan ders programları Eylül - Ekim aylarına yani eğitim-öğretim yılının ilk aylarına ait bir programdır. Ancak *Dârülfünûn-i Osmânî Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi İmtihan Defteri II*'de yer alan program, imtihanların bitmiş, notlarının yazılmış olduğu, yani eğitim-öğretim yılının son zamanlarına ait bir programdır. Muhtemelen ders programı eğitim-öğretim yılının ortasında ya da derslerin başlamasından sonraki bir tarihte değişikliğe uğramıştır. İmtihan defteri de bu değişime uygun olarak şekillenmiştir. Zengin,

[36] Zeki Salih Zengin, *Medrese'den Dârülfünûn'a Yüksek Din Eğitimi* kitabında *Dârülfünûn-i Osmânî Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi İmtihan Defteri II*'deki kayıtları kitabında paylaşmıştır. Bu kayıtlar yukarıda verdiğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesi ve İkdam'da yer alan ders listesinden oldukça farklıdır. İmtihana giren talebelerin notlarının kayıt altında tutulduğu defterden sadece ders isimlerine ulaşabilmekte, haftalık ders saatlerini öğrenememekteyiz. Zengin, kitabının sonunda yer alan ekler kısmında üçüncü ve dördüncü sınıf listelerinin hem transkripsiyonuna hem de aslına yer vermektedir. (Bkz.: Zengin, *Medreselerden Dârülfünûn'a Yüksek Din Eğitimi*, s. 215-216.)

[37] Zengin, *Medreseden Darülfününa*, s. 73.

imtihan defterindeki bilgilerden yola çıkarak, 1909-1910 yılları eğitim-öğretim yılı ders programının 1908-1909 yıllarıyla aynı olduğunu belirtmektedir.[38]

Bir felsefe ve ahlak dersi olan İlm-i Hikmet dersinin programa eklenmesi, Felsefe dersinin Ulûm-i Âliye-i Dîniye Şûbesi programına ilk defa dahil olması açısından önem arz etmektedir. Bu programda göze çarpan diğer iki ders ise Kitâbet-i Arabiye ve Kitâbet-i Türkiye dersleridir. İnşa dersi olduğunu düşündüğümüz bu dersler, yazma kabiliyetine katkı sağlamak amacıyla hazırlanmış olmalıdır. Bilginin önemli bir aşaması olan yazmanın, ders programına dahil edilmesi önemlidir.

Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi açıldığı andan itibaren Arapça dersleri müfredata konulmamıştı. Kitabet-i Arabiye dersi bu şûbenin Arapça ile ilgili ilk dersidir. Yabancı dil öğreniminin en zor aşaması olarak kabul edilen yazma aşamasının, bir yüksek öğretim kurumunda olması şaşılacak bir durum değildir.

2. 1910-1911 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

Zengin'in yine aynı defterden, sınava girilen derslerden yola çıkarak oluşturduğu 1910-1911 yılı ders listesi şu şekildedir:[39]

Tablo 13: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1910-1911 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
Tefsîr	Tefsîr	Tefsîr	Tefsîr
Hadîs	Hadîs	Hadîs	Hadîs
İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh
Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh
İlm-i Kelâm	İlm-i Kelâm	İlm-i Kelâm	İlm-i Kelâm
Siyer-i Nebi	Siyer-i Nebi	Siyer-i Nebi	Siyer-i Nebi
Tarih-i Edyân	Tarih-i Din-i İslam	Tarih-i Din-i İslam	Tarih-i Din-i İslam
Tarih-i Umûmi	Tarih-i Umûmi	Tarih-i Umûmi	İlm-i Hikmet
Hikmet-i Teşri'	İlm-i Hikmet	İlm-i Hikmet	Tarih-i Hikmet
	Hikmet-i Teşri		Târih-i Asrı Hâzır

[38] Zengin, *Medreseden Darülfünuna*, s. 73.
[39] Zengin, *Medreseden Darülfünuna*, s. 74.

Hikmet-i Teşri gibi Makâsıd-ı Şeria içerikli bir ders programa eklenmiştir. Tarih-i Hikmet (Felsefe Tarihi) dersi ile programda felsefe ile alakalı yeni bir ders daha yerini almıştır. Tarih-i Edyân (Dinler Tarihi), Tarih-i Asr-ı Hâzır (Modern Tarih) da yeni eklenen derslerdendir. Kitâbet-i Arabiye, Kitâbet-i Türkiye ve Usûl-i Tedrîs derslerinin müfredattan çıkarıldığı görülmektedir.[40]

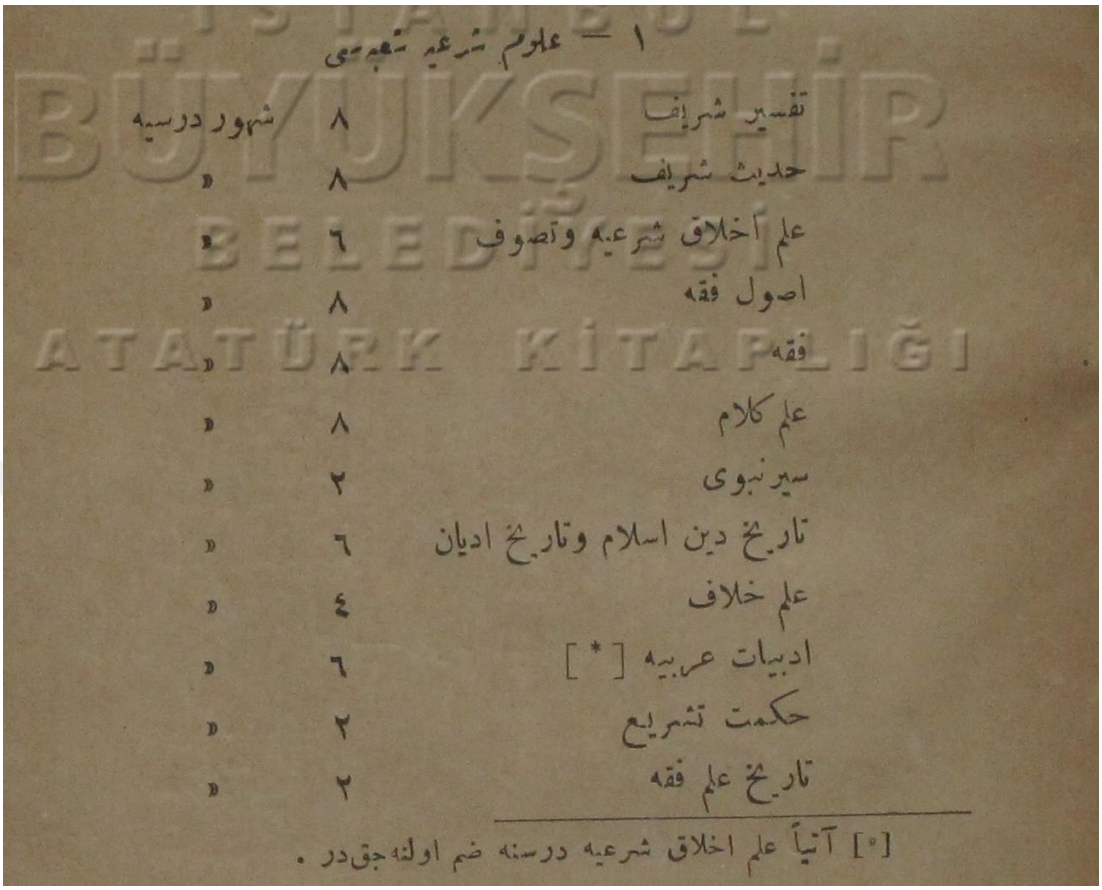
3. 1912-1913 Eğitim-Öğretim Yılı Ders Programı

21 Aralık 1911 tarihinde *Dârülfünûn Şûbelerinde Mecâlis-i Muallimînin Vezâifini Mübeyyin Tâlimât* gereği Şer'iye Şûbesi için meclisi muallimîn oluşturulmuştur. Bu meclis, 24 Aralık 1911'den 6 Mayıs 1912 tarihine kadar toplam 6 toplantı gerçekleştirmiş ve şûbe için yeni kararlar almıştır. Maârif Nezâreti, 23 Nisan 1912 tarihinde Edebiyat ve Şer'iye şûbelerinden müşterek toplantılar gerçekleştirerek her iki şûbe için yeni bir program oluşturmasını talep etmiştir. Bunun üzerine her iki şûbe hocalarından müteşekkil bir meclis oluşturulmuş ve bu meclis 5 Mayıs 1912 ile 22 Eylül 1912 tarihleri arasında yedi toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantılar sırasında oluşturulan ders programları defaatle Maârif Nezâreti tarafından farklı gerekçelerle reddedilmiştir. Son olarak 22 Eylül 1912 tarihinde Nezâretin istediği kabilden bir ders programı İsmail Hakkı Bey tarafından hazırlanmıştır. Bu programın da kabul edilip edilmediği hakkında elimizde belge bulunmamaktadır. Ancak 1913 yılında yayınlanan Tâlimât'tan bu programın kabul edildiğini, *Meclis Zabıtları Defterinin* son toplantı kayıtlarında yer alan programla örtüştüğü görülmektedir. Meclis Zabıtları'nda yer alan programların kabul edilmemeleri ve dolayısıyla uygulamaya geçmemeleri hasebiyle ders programları bölümünde ele alınmamıştır. Oldukça önem arz eden bu tasarı formatındaki ders programlarına *Düzenlemeler* kısmında yer verilecektir.

22 Eylül 1912 tarihindeki toplantıda hocalarca onaylanan program ile 1913 yılında yayınlan Tâlimât'taki programın aynı olmasından yola çıkarak Tâlimât'taki programın 1912-1913 yılında uygulandığını söyleyebiliriz. Tâlimât'taki Ulûm-ı Şeri'ye Şûbesi ders programı şu şekildedir:[41]

[40] Zengin, *Medreseden Darülfünuna,* s. 74.
[41] *İstanbul Dârülfünûnu: Tâlimât*, s. 1-2. [EK 2]

Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Şûbesi 1912-1913 Öğretim Yılı Ders Programı

١ — علوم شرعیه شعبه‌سی

تفسیر شریف	٨	شهور درسیه
حدیث شریف	٨	»
علم اخلاق شرعیه وتصوف	٦	»
اصول فقه	٨	»
فقه	٨	»
علم کلام	٨	»
سیر نبوی	٢	»
تاریخ دین اسلام وتاریخ ادیان	٦	»
علم خلاف	٤	»
ادبیات عربیه [*]	٦	»
حکمت تشریع	٢	»
تاریخ علم فقه	٢	»

[*] آتیاً علم اخلاق شرعیه درسنه ضم اولنه‌جقدر .

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

Tablo 14: Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi 1912-1913 Öğretim Yılı Ders Programı

1. Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi		
Tefsîr-i Şerîf	**8**	**Şuhûr-ı dersiye**
Hadîs-i Şerif	**8**	**"**
İlm-i Ahlâk-ı Şer'iye Ve Tasavvuf	**6**	**"**
Usûl-i Fıkıh	**8**	**"**
Fıkıh	**8**	**"**
İlm-i Kelâm	**8**	**"**
Siyer-i Nebevi	**2**	**"**
Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyân	**6**	**"**
İlm-i Hilâf	**4**	**"**
Edebiyât-ı Arabiye (Âtiyen ilm-i ahlak-ı Şer'iye dersine zamm olunacaktır)	**6**	**"**
Hikmet-i Teşri'	**2**	**"**
Tarih-i İlm-i Fıkıh	**2**	**"**
Tarih-i İlm-i Kelâm	**2**	**"**
Arap Felsefesi	**2**	**"**
Felsefe ve Tarih-i Felsefe	**6**	**"**

İlm-i Ahlak-i Şer'iye, Tasavvuf, Edebiyat-ı Arabiye, Tarih-i İlm-i Fıkıh, Tarih-i İlm-i Kelâm, Arap Felsefesi, Felsefe ve Felsefe Tarihi dersleri listede yerini alan yeni derslerdir. 1910-1912 eğitim-öğretim yılında İlm-i Hikmet ve Tarih-i Hikmet derslerinin adı Felsefe ve Felsefe Tarihi olmuştur. Yabancı dil dersleri bulunmamaktadır. Ders programında ders saatleri aylık bir şekilde verilmiştir. Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Tarih-i İlm-i Fıkıh derslerinin her biri aylık sekiz saattir. Fıkıh'ın bu anlamda fazla ders saatine sahip olduğunu görmekteyiz. Programda Usûl-i Fıkıh dersi varken Usûl-i Tefsir yoktur. Ayrıca programda Tarih-i İlm-i Kelâm ve Tarih-i İlm-i Fıkıh dersi varken Tarih-i İlm-i Tefsir dersinin olmadığı görülmektedir. Ayda sekiz saat olan Tefsir dersinin haftalık ders saati ikidir. Daha önceki programlarda üç olan ders saatinde azalma görülmektedir.

C. KİTAPLAR

1912-1914 yılları arasında Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Tefsir dersi hocalığı yapmış olan Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi ders kitabı olarak hazırladığı *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* kitabının girişinde, birinci sınıflarda Beyzâvi Tefsiri'nden Fâtiha Suresinin okutulduğu bilgisini bize aktarmaktadır. Tezimizin ikinci bölümünde de değindiğimiz üzere Beyzâvi Tefsiri Osmanlı medreselerinde ve özellikle İstanbul'daki medreselerde yoğun olarak tercih edilen bir ders kitabıdır. Diğer seviyelerdeki sınıflarda ne okutulduğuna dair elimizde net bir bilgi olmamasına rağmen medreselerde olduğu gibi Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi'nde de Beyzâvi Tefsiri'nin okutulmaya devam etmiş olması muhtemeldir. Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi'nin derslerdeki anlatımlarından derlediği *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* adlı eseri tam olarak bir ders kitabı olmayıp, yardımcı kitap ya da not mahiyetindedir. Gerçek bir ders kitabı olmamasına rağmen böyle bir kitabın basılmış olması önemli bir gelişmedir. Bu bölümde *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* isimli eser kısaca tanıtılacaktır.

1. Ahmet Mahir Efendi'nin el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha Kitabı

Ahmed Mahir Efendi, kitabının önsözünde hamdale ve salvaleyle başladıktan sonra, kitabı yazma nedenini zikretmiştir.[42] Fâtiha Suresi tefsirine başlamadan, Tefsir ilmi ile alakalı bazı bilgileri paylaştığı sekiz sayfalık *Fâtiha-ı Beyân-ı Tefsir* başlığıyla bir mukaddimeye yer vermiştir. Mukaddimesi özet bir Ulumu'l-Kur'an niteliğindedir. Mukaddimesinde şu konulara yer verdiğini görmekteyiz:[43]

1. Kuran'ın tarifi,
2. Kuran'ın mahluktur,
3. Yedi harfin anlamını,
4. Kur'an'ın ayet, kelime ve sure sayısı ile bu hususstaki ihtilaflar,
5. İlk ve son inen sure,
6. Vahyin müddeti,
7. Mekkî-Medenî,
8. Nâsih -Mensûh,
9. Kur'an'ın cemi,
10. Kur'an'ın korunmuşluğu,
11. Esbâb-ı nüzûl,
12. Tefsir ve Te'vil'in tarifi,
13. Tefsir ve Te'vil arasındaki fark,
14. Tefsir çeşitleri (rivayet-dirayet Tefsiri).
15. Tefsirin bir ilim olduğu,
16. Tefsir'in konusu, maksadı ve mebadi'leri (alet ilimleri)
17. Tefsir eserleri çeşitleri (vecîz, vesît ve basît) ve bazı Tefsir eserleri isimleri
18. Zâhiri ve Bâtini Tefsir

Mukaddimeden sonra *Sûre-i Fâtihatu'l-Kitâb* başlığıyla sure tefsirine başlamıştır. Surenin isimleri, Mekkî ya da Medenî olduğu yönündeki ihtilaflar, sebeb-i nüzûlü, Besmelenin Fâtiha'nın ayeti olup olmadığı konularını ele almıştır.[44]

[42] Ahmed Mahir Efendi, *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha*, s. 3.
[43] Bkz.: Ahmed Mahir Efendi, *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha*, s. 4-12.
[44] Bkz.: Ahmed Mahir Efendi, *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha*, s. 13-14.

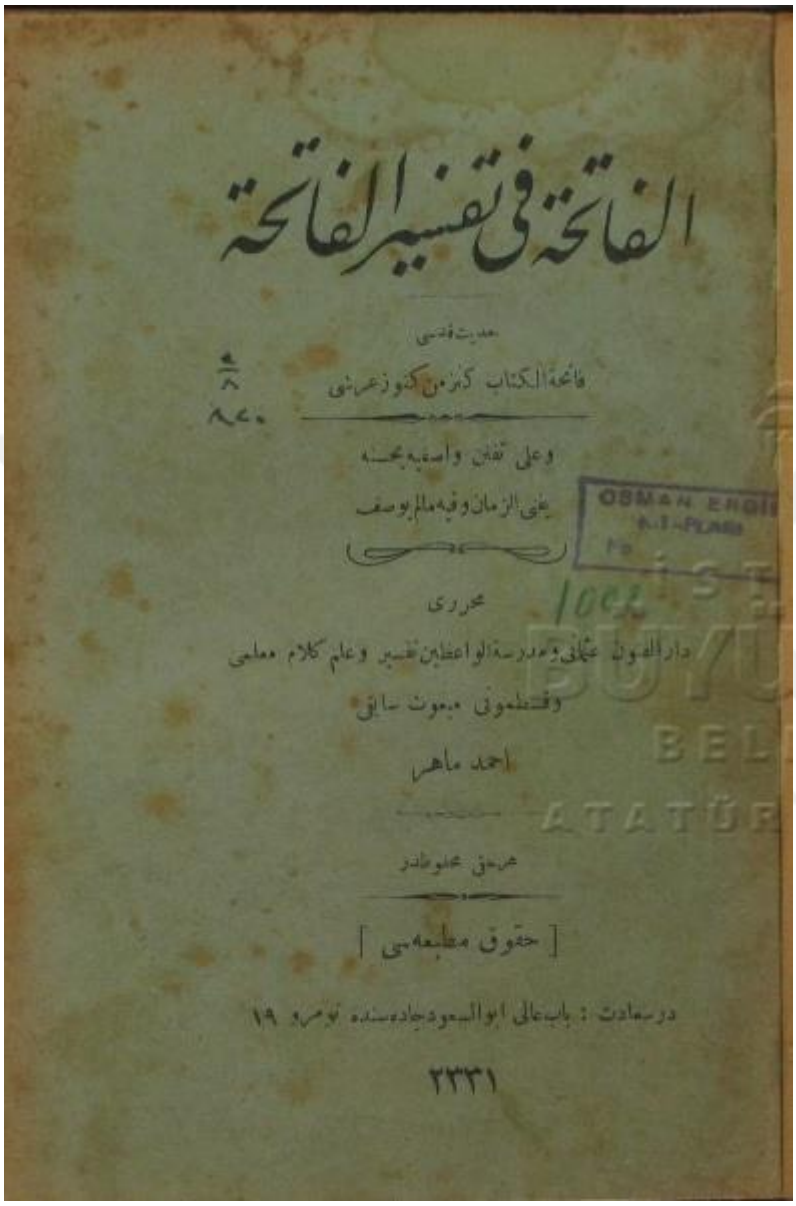
Sureyi tefsir ederken takip ettiği yöntem hakkında şu genellemelerde bulunabiliriz; Önce âyet yazılmakta, ardından âyetin tercümesi yapılmaktadır. Tefsirinde *İstidrad* başlığıyla, Tefsir dışında ancak muhtevanın anlaşılmasında faydalı olacak bilgilere yer vermektedir. *Tahlil* başlığı ile de Sarf, Nahiv, Lügat ve Belâgat tahlilleri yapmaktadır. Şiirlerle istişhatta bulunan Ahmed Mahir *İzah* başlığıyla açıklayıcı bilgiler paylaşmıştır. *Tetimme* kısmı bir sonuç niteliğinde olup, Fâtiha suresi hakkında genel değerlendirmeleri içermektedir.

Beyzâvî Tefsiri ve diğer lügavi tefsirlerde görülen Kavâid, Lügat ve Belâgat açıklamalarının yer aldığı bu Tefsir'in içeriğinden, Dârülfünûn öğrencilerinin daha önceki öğretimlerinde Arapça donanımlarını sağladıklarını söyleyebiliriz. Zira Tefsir yapılırken ileri seviyede Nahv ve Sarf meselelerinin ele alındığı gözlemlenmektedir.

Kitabın *Mukaddime* ve *Tetimme* bölümlerine ekler kısmında yer verilecektir. Bu bölümde sadece kapak, önsöz ve sonuç kısımları, örnek metinler olması amacıyla paylaşılmıştır.[45]

[45] Ahmed Mahir Efendi, *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha,* [EK 3]

Ahmet Mahir Efendi el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha Adlı Eseri

الفاتحة فی تفسیر الفاتحة

حدیث فتنی

فاتحة الکتاب کنز من کنوز عرشی

وعلی تفنن واصفیه بحسنه

یفنی الزمان وفیه ما لم یوصف

محرری

دار الفنون عثمانی ومدرسة الواعظین تفسیر وعلم کلام معلمی

وقسطمونی میموث سابقی

احمد ماهر

مرحمتی محفوظدر

[حقوق مطبعه سی]

درسعادت : باب عالی ابوالسعود جاده سنده نومرو ۱۹

۱۳۳۱

OSMAN ERGİN

D. TEFSİR DERSİ HOCALARI

1900-1908 yıllarında Tefsir dersleri müderrisliği yapan Manastırlı İsmail Hakkı ve Batumlu Mehmed Said Efendi'nin 1908'den sonra da görevlerine devam ettikleri, 1912 yılında ikisinin de aniden vefat etmesinin ardından yerlerine Kastamonulu Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi'nin atandığı görülmektedir. Bu bölümümüzde 1908-1914 yılları arasında Tefsir hocalarının kim olduğu hakkındaki bilgiler, belgeleriyle beraber sunulacaktır.

1. 1908-1909 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları

21 Kasım 1908 tarihinde İkdam gazetesinde yer alan haberden Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi hoca kadrosunu öğrenmekteyiz. Listenin başında ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfların Tefsir dersi hocasının Manastırlı İsmail Hakkı olduğu bilgisi bulunmaktadır. Birinci sınıf Tefsir dersi müderrisi ise Gürcü Said Efendi'dir.

1908-1900 Eğitim-Öğretim Yılı Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Ders Muallimleri (İkdam)[46]

دار الفنون معلملری

علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سی

ایکنجی اوچنجی ودردنجی سنه‌لر تفسیر شریف معلملکنه : اسماعیل حقی افندی، ایکنجی اوچنجی ودردنجی سنه‌لر حدیث واصول حدیث معلملکنه : قاضیعسکر اسعد افندی، برنجی سنه تفسیر شریف معلملکنه : کرجی سعید افندی، برنجی سنه حدیث واصول حدیث معلملکنه: الای مفتیسی شکری افندی، ایکنجی اوچنجی ودردنجی سنه‌لر علم فقه معلملکنه : سری افندی ، برنجی سنه علم فقه معلملکنه : توقادلی شاکر افندی ، ایکنجی اوچنجی دردنجی سنه‌لر اصول فقه معلملکنه: درسعاملردن رحمی افندی، برنجی سنه اصول فقه معلملکنه: موسی کاظم افندی ، ایکنجی اوچنجی دردنجی سنه‌لر علم کلام معلملکنه : عبداللطیف افندی ، برنجی سنه علم کلام معلملکنه : درسعاملردن مربکیرلی حسین افندی، ایکنجی اوچنجی ودردنجی سنه‌لر تاریخ دین اسلام معلملکنه : مستشار محمود اسعد افندی ، برنجی سنه تاریخ دین اسلام معلملکنه : کتبخانه‌لر مفتشی عاصم افندی ، اوچنجی ودردنجی سنه‌لر تاریخ عمومی معلملکنه : احمد مدحت افندی

دار الفنون ادبیات شعبه‌سی

[46] *İkdam*, Teşrin-i Sâni 1324 (21 Kasım 1908), S. 5205, s. 3.

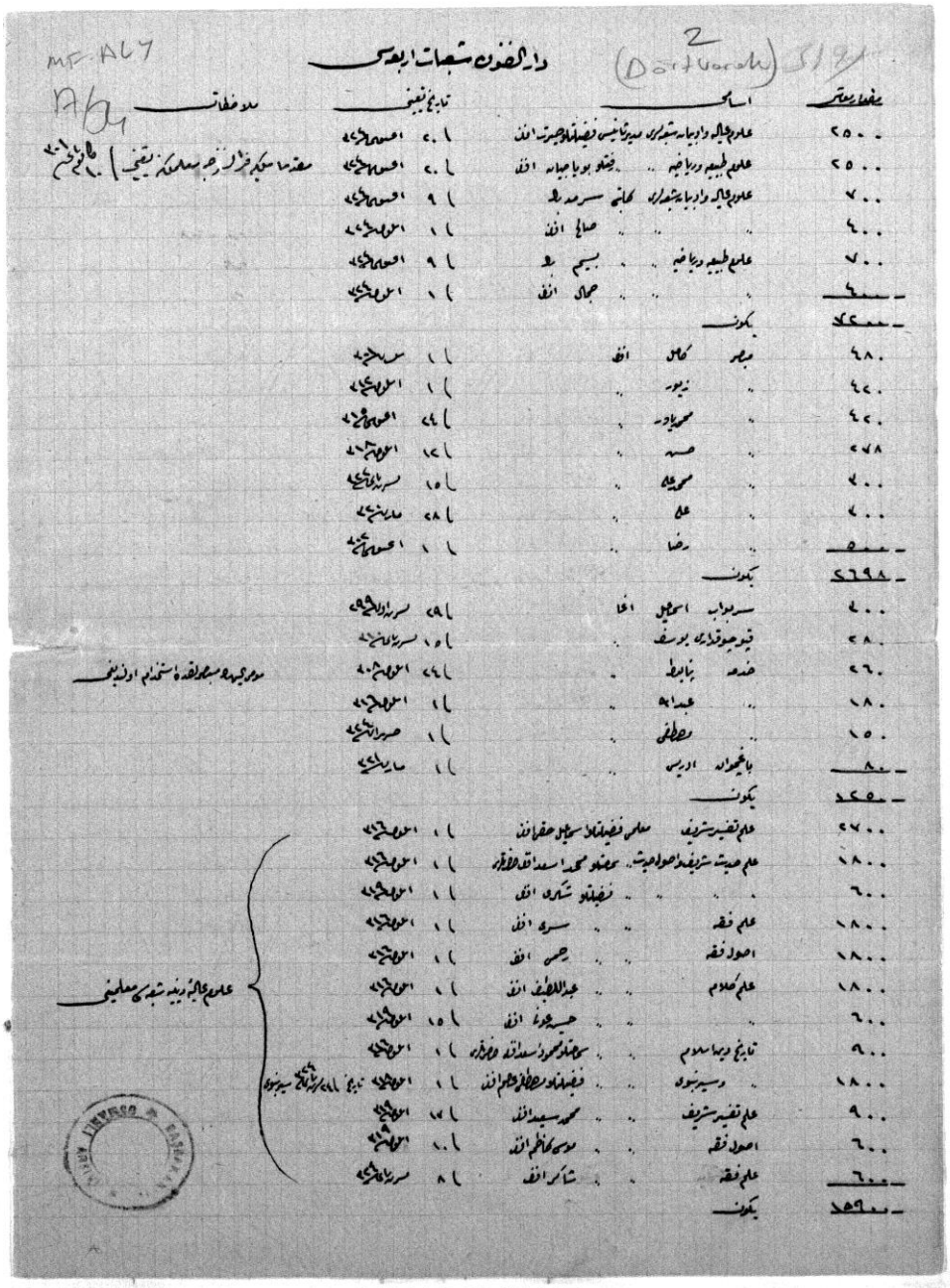
Tablo 15: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi 1908-1909 Öğretim Yılı Hocaları(İkdam)

Dârü'l-Fünûn Muallimleri ikinci, üçüncü ve dördüncü seneler Tefsîr-i Şerîf muallimliğine; İsmail Hakkı Efendi,
İkinci, üçüncü ve dördüncü seneler Hadîs ve Usûl-i Hadîs mu'allimliğine Kazasker Es'ad Efendi,
Birinci sınıf Tefsîr-i Şerîf mu'allimliğine; Gürcî Said Efendi
Birinci sene Hadîs-i Şerîf Hadîs ve Usûl-i Hadîs mu'allimliğine Alay Müftisi Şükri Efendi,
İkinci, üçüncü ve dördüncü seneler İlm-i Fıkıh mu'allimliğine Sırrı Efendi
Birinci sene İlm-i Fıkıh mu'allimliğine Tokatlı Şâkir Efendi
İkinci, üçüncü ve dördüncü seneler Usûl-i Fıkıh mu'allimliğine Dersiamlardan Rehmi Efendi
Birinci sene Usûl-i Fıkıh mu'allimliğine Musâ Kâzım Efendi
İkinci, üçüncü ve dördüncü seneler İlm-i Kelâm mu'allimliğine Abdullatif Efendi
Birinci sene İlm-i Kelâm mu'allimliğine Dersiamlardan Arapgirli Hüseyin Efendi
İkinci, üçüncü ve dördüncü seneler Tarih-i Din-i İslâm mu'allimliğine, Müsteşâr Mahmûd Es'âd Efendi
Birinci Tarih-i Dini İslam mu'allimliğine Kütüphaneler Müfettişi Âsım Efendi,
Üçüncü, dördüncü seneler Târih-i Umûmi mu'allimliğine; Ahmed Mithat Efendi

1908-1909 eğitim-öğretim yılına ait bir diğer belge de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan *Dârülfünûn-i Osmânî Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Mezunlarının Esamisini Mübeyyin Defter*'de yer almaktadır. Defterde *Dârülfünûn Şuabâtı Erbaa* muallimlerinin maaş miktarlarının, isimlerinin ve tayin tarihlerinin yer aldığı bir sayfa bulunmaktadır. 1909 yılında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi muallimlerinin isimleri, maaşları ve ne zaman tayin edildiklerini de bu belgede görebilmekteyiz:[47]

[47] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.F. ALY, 17/34/3/4, 22 Safar 1327/2 Mart 1325 (15 Mart 1909).

1908-1909 Öğretim Öğretim Yılı Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Ders Muallimleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

MF.ALY. 00017

Tablo 16: 1908-1909 Öğretim Yılı Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Hocaları (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)[48]

Miktâr-ı Ta'yin	Esami	Tarihî Ta'yîn
2700	**İlm-i Tefsîr-i Şerif Mu'allimi Faziletli İsmâil Hakkı Efendi**	**1 Ağustos 1316**
1800	**İlm-i Hadîs-i Usûl-i Hadîs Mu'allimi Faziletli Mehmed Es'âd Efendi Hazretleri**	**1 Ağustos 1316**
600	**İlm-i Hadîs-i Usûl-i Hadîs Mu'allimi Faziletli Şükrü Efendi**	**1 Ağustos 1316**
1800	**İlm-i Fıkıh Mu'allimi Faziletli Sırrı Efendi**	**1 Ağustos 1316**
1800	**Usûl-i Fıkıh Mu'allimi Faziletli Rahmi Efendi**	**1 Ağustos 1316**
1800	**İlm-i Kelâm Mu'allimi Faziletli Abdullatif Efendi**	**1 Ağustos 1316**
600	**İlm-i Kelâm Mu'allimi Faziletli Hüseyin Avni Efendi**	**15 Ağustos 1319**
900	**Târih-i Din-i İslâm Mu'allimi semahatli Mahmud Es'ad Efendi**	**1 Ağustos 1316**
1800	**Târih-i Din-i İslâm ve Siyer-i Nebeviye Mu'allimi Faziletli Mustafa Asım Efendi**	**1 Ağustos 1318 Tarih, 24 24 Teşrin-i Sani 1324 Siyer-i Nebevi**
900	**İlm-i Tefîr-i Şerîf Mu'allimi Faziletli Mehmed Said Efendi**	**17 Ağustos 1319**
600	**Usûl-i Fıkıh Mu'allimi Faziletli Musa Kazım Efendi**	**10 Ağustos 1319**
600	**İlm-i Fıkıh Mu'allimi Faziletli Şâkir Efendi**	**8 Teşrin-i Sani 1324**
15900	**Yekûn**	

2. 1912-1913 Eğitim-Öğretim Yılı Tefsir Dersi Hocaları

Batumlu Mehmed Said Efendi Dârülfünûnda'ki derslerine devam ederken 13 Kasım 1912 (31 Teşrin-i Evvel 1328/3 Zilhicce 1330) tarihinde aniden vefat etmiştir.[49] Manastırlı İsmail Hakkı'nın ise 5 Aralık 1912 (22 Teşrin-i Sani 1328/25 Zilhicce 1330) tarihinde vefat ettiğini görmekteyiz.[50] 1912-1913 eğitim-öğretim yılının dönem ortasında her iki Tefsir dersi hocasının ardı ardına vefatıyla bu ders hocasız kalmıştır.

Mustafa Selçuk "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları" adlı makalesinde 1912 Kasım ayından itibaren bütün yüksekokullar ve Dârülfünûn şûbelerinin Balkan savaşının şiddetlenmesi üzerine tatil edildiği ve öğrencilerin bir çoğunun silah altına

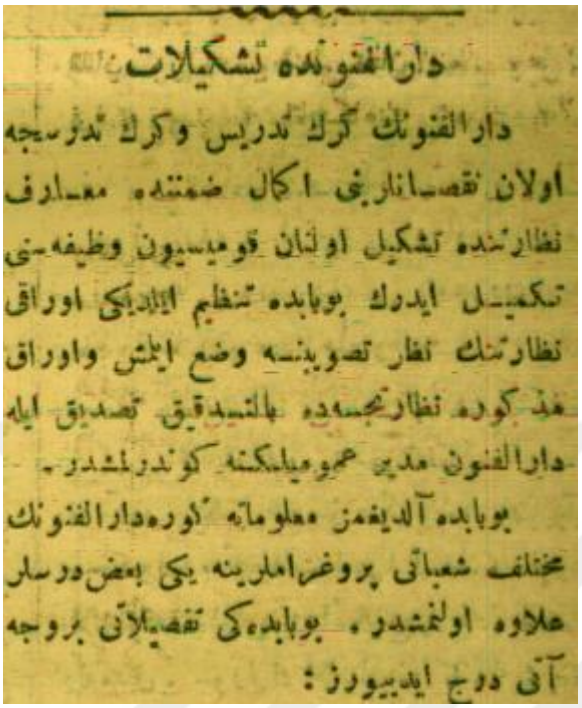
[48] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.F. ALY, 17/34/3/4, 22 Safar 1327/2 Mart 1325 (15 Mart 1909).
[49] Sadık Albayrak, *Son Dönem Osmanlı Uleması İlmiye Ricalinin Teracim-i Ehvali*, İstanbul, Medrese Yayınları, 1980, c. IV-V, s. 82.
[50] Sadık Albayrak, *Son Dönem Osmanlı Uleması*, c. II. s. 285-286.

alındığı bilgisini paylaşmaktadır.[51] Selçuk, Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi'nin 15 Mart 1913 yılında tekrar öğretime başladığı bilgisini arşiv belgelerine dayandırarak aktarmaktadır.[52] 13 Kasım'da vefat eden Mehmed Said Efendi ve 5 Aralıkta vefat eden Manastırlı'nın ardından Mart ayı ortasına kadar şûbenin savaş nedeniyle tatil olduğu ve herhangi bir atamanın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

Kastamonulu Ahmed Mahir Efendi'nin *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* kitabından, kendisinin 1319 yılı mart ayının ortalarında Tefsir dersi müderrisliğine tayin edildiğini öğrenmekteyiz.[53]*İkdam Gazetesi'nde* 20 Teşrin-i Sani 1329/ 3 Aralık 1913 tarihinde çıkan haberde Ahmed Mahir Efendi'nin Ulûm-ı Şer'iye Şûbesine Tefsir dersi hocası olarak atandığı belirtilmektedir.[54] Gazete yer alan tayin haberi şu şekildedir:[55]

[51] Selçuk, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları", s. 211.
[52] Selçuk, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları", s. 211.
[53] Ahmed Mahir Efendi, *el-Fatifa fi Tefsiri'l-Fâtiha*, s. 3.
[54] *İkdam*, S. 6026, 20 Teşrin-i Sâni 1329 (3 Aralık 1329), s.4.
[55] *İkdam*, 20 Teşrin-i Sâni 1329 (3 Aralık 1913), S. 6026, s. 4.

Ahmet Mahir Efendi'nin Tefsîr-i Şerîf Dersleri Muallimliğine Tayini

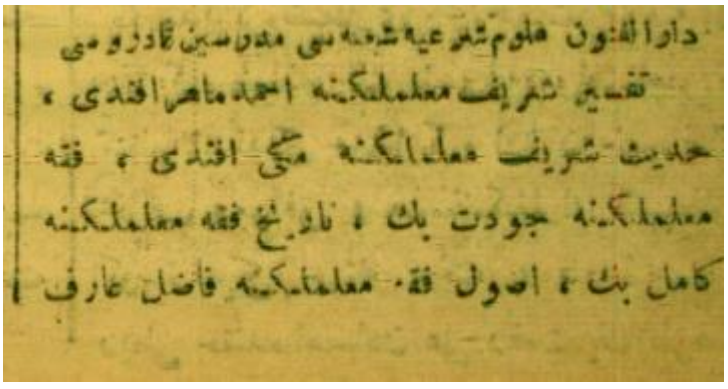

دارالفنونده تشکیلات

دارالفنونك كرك تدريس وكرك تدريسجه
اولان نقصانلرينى اكمال ضمننده معارف
نظارتنده تشكيل اولنان قوميسيون وظيفه‌سنى
تكميل ايدرك بوبابده تنظيم ايلديكى اوراق
نظارتنك نظر تصويبنه وضع ايلمش واوراق
مذكوره نظارتجه‌ده بالتصديق تصديق ايله
دارالفنون مدير عموميلكنه كوندرلمشدر .
بوبابده آلديغمز معلوماته كوره دارالفنونك
مختلف شعباتى پروغراملرينه يكى بعض درسلر
علاوه اولنمشدر . بوبابده‌كى تفصيلاتى بروجه
آتى درج ايدييورز :

Dârülfünûnun gerek tedrîs ve gerek tederrüsce olan noksanlarını ikmal zımnında maârif nezâretinde teşkil olunan komisyon vazifesini tekmil ederek bu babda tanzim eylediği evrâkı nezâretinin nazar tasvibine vaz eylemiş ve evrak-ı mezkûre nezâretce de bittedkik tasdik ile Dârülfünûn müdür umumiliğine gönderilmiştir.

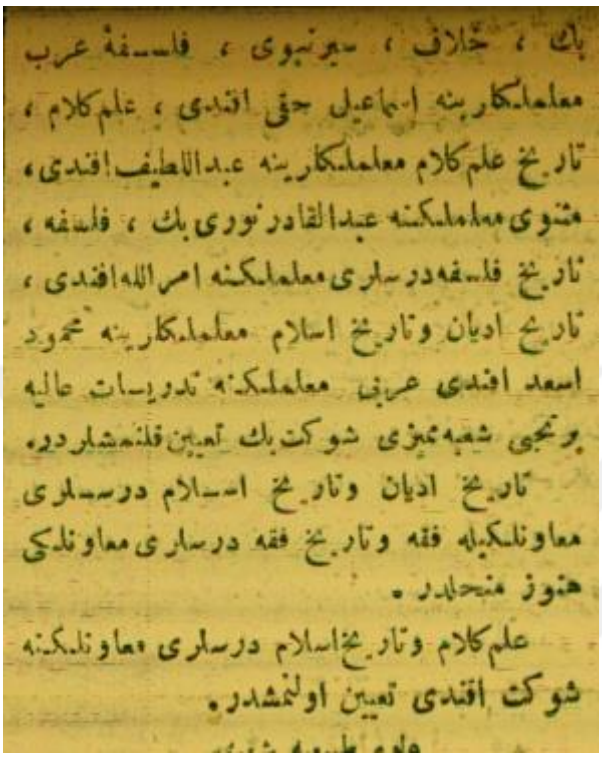
Ahmet Mahir Efendi'nin Tefsîr-i Şerîf Dersleri Muallimliğine Tayini[56]

دارالفنون علوم شرعيه شعبه‌سى مدرسين تدريسى
تفسير شريف معلمليكنه احمد ماهر افندى ،
حديث شريف معلمليكنه مكى افندى ، فقه
معلمليكنه جودت بك ، تاريخ فقه معلمليكنه
كامل بك ، اصول فقه معلمليكنه فاضل عارف

[56] *İkdam*, 20 Teşrin-i Sâni 1329 (3 Aralık 1913), S. 6026, s. 4.

Ahmet Mahir Efendi'nin Tefsîr-i Şerîf Dersleri Muallimliğine Tayini[57]

بك ، خلاف ، سیرنبوی ، فلسفهٔ عرب
معلملکارینه اسماعیل حقی افندی ، علم کلام ،
تاریخ علم کلام معلملکارینه عبداللطیف افندی ،
مثنوی معلملکنه عبدالقادر نوری بك ، فلسفه ،
تاریخ فلسفه درسلری معلملکنه امرالله افندی ،
تاریخ ادیان وتاریخ اسلام معلملکارینه محمود
اسعد افندی عربی معلملکنه تدریسات عالیه
برنجی شعبه ممیزی شوکت بك تعیین قلنمشلردر .
تاریخ ادیان وتاریخ اسلام درسلری
معاونلکیله فقه وتاریخ فقه درسلری معاونلکی
هنوز منحلدر .
علم کلام وتاریخ اسلام درسلری معاونلکنه
شوکت افندی تعیین اولنمشدر .

Dârü'l-Fünûn Ulûm-i Şer'iye şûbesi müderrisîn kadrosu Tefsîr-i Şerîf mu'allimliğine Ahmed Mahir Efendi, Fıkıh mu'allimliğine Cevdet Bey, Târih-i Fıkıh mu'alllimliğine Kâmil Bey, Usûl-i Fıkıh mu'allimliğine Fâdıl Arif Bey, Hilâf, Siyer-i Nebi, Felsefe-i Arap mu'allimliklerine İsmâil Hakkı Efendi, İlmi Kelâm, Tarih-i İlmi Kelâm mu'allimliklerine Abdullatif Efendi, Mesnevi mu'allimliğine Abdulkâdir Nûri Bey, Felsefe, Târih-i Felsefe dersleri muallimliğine Emrullah Efendi, Târih-i Edyan, Târih-i İslâm derslerine mu'allimliklerine Mahmûd Es'âd Efendi, Arabi mu'allimliğine Tedrisât-ı Âliye birinci şûbe mümeyyizi Şevket Bey, Târih-i İslâm dersleri muâvinliğine Fıkıh ve Tarihi Fıkıh dersleri muâvinliği henüz münhâldir. İlm-i Kelâm ve Târih-i İslâm dersleri muâvinliğine Şevket Efendi ta'yîn olmuştur.

Tayin ilanında Ahmed Mahir dışında başka bir ismin Tefsir müderrisi olarak atanmamasından yola çıkarak Ahmed Mahir'in tüm sınıflara Tefsir müderrisi olarak tayin edildiğini söyleyebiliriz. Zira belli bir sınıfa tayin edilmiş olsaydı, diğer belgelerde olduğu gibi bu durum özellikle belirtilmiş olurdu.

14 Ekim 1914'de Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin birinci sınıfları kapatılmıştır. 26 Ekim 1915'de ise şûbenin diğer sınıfları kapatılmış ve bu sürece kadar Ahmed Mahir,

[57] *İkdam*, 20 Teşrin-i Sâni 1329 (3 Aralık 1913), S. 6026, s. 4.

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersi hocalığına devam etmiştir.[58] Zengin'e göre ise Dârülfünûn'un tüm şûbelerinin kapatılma tarihi 1914-1915 eğitim-öğretim yılının ortası olan 1915 yılının ilk aylarıdır.[59]

Bu bölümde yer alan verilerden yola çıkarak 1908-1914 yılları arasında Tefsir dersleri müderrisleri hakkında şöyle bir tablo oluşturabiliriz:

Tablo 17: 1908-1914 yılları Arası Ulûm-ı Aliye Dîniye Şûbesi Tefsîr Dersi Hocaları

	1. Sınıf	2.Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
1908-1909	**Mehmed Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**
1909-1910	**Mehmed Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**
1910-1911	**Mehmed Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**
1911-1912	**Mehmed Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**
1912-1913	**Mehmed Said Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**
	Ahmed Mahir Efendi	**Ahmed Mahir Efendi**	**Ahmed Mahir Efendi**	**Ahmed Mahir Efendi**
1913-1914	**Ahmed Mahir Efendi**	**Ahmed Mahir Efendi**	**Ahmed Mahir Efendi**	**Ahmed Mahir Efendi**
1914-1915	**Ahmed Mahir Efendi**	**Ahmed Mahir Efendi**	**Ahmed Mahir Efendi**	**Ahmed Mahir Efendi**

E. DÜZENLEMELER

1908-1914 yılları arasında Tefsir dersleri hakkında birçok düzenlemeye gidildiği görülmektedir. Özellikle meclis-i muallimînin ihdâsının ardından yapılan toplantılarda yeni programlar hazırlanmıştır. Bu bölümümüzde Tefsir dersleri bağlamında ders programlarında yapılan düzenlemelere yer verilecektir.

[58] Lamia Levent, "Ahmet Mahir Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", (d.t), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2012, s. 45.
[59] Zengin, *Medrese'den Dârülfünûn'a Yüksek Din Öğretimi,* s. 100.

1. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Meclis-i Muallimîn Toplantıları Kararları (1911-1912)

21 Aralık 1911 (8 Kanun-i Evvel 1327) tarihli *Dârülfünûn Şûbelerinde* Mecâlis-i *Muallimîn Vezâifini Mübeyyin Tâlimât* gereğince Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde de meclis-i muallimîn oluşturulmuştur. 24 Aralık 1911 ile 6 Mayıs 1912 tarihleri arasında altı kez toplanan meclisin zabıtları bugün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi arşivinde yer almaktadır. Ali İhsan Gencer ve Ali Arslan tarafından Edebiyat Fakültesi Meclis Zabıt Defteri yayına hazırlanırken, defterin diğer tarafında *Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin Meclis-i Muallimin Mukarraratına Mahsus Defter* adında bir kısım olduğu tespit edilmiştir. Ali Arslan, bu defterin aslına ve transkripsiyonuna, 2007 yılında "**Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911- 1912)"**[60] isimli makalesinde yer vermiştir.

*Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin Meclis-i Muallimîn Mukerrarâtına Mahsûs Defter'*ini incelediğimizde şu tarihlerde, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesinde toplantılar gerçekleştirildiğini görmekteyiz:[61]

Tablo 18: Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Meclis-i Muallimîn Toplantı Tarihleri

	Toplantı Tarihi
Birinci Toplantı	**11 Kanun-i Evvel 1327/24 Aralık 1911**
İkinci Toplantı	**8 Kanun-i Sani 1327/21 Ocak 1912**
Üçüncü Toplantı	**29 Kanun-i Sani 1327/11 Şubat 1912**
Dördüncü Toplantı	**5 Şubat 1327/18 Şubat 1912**
Beşinci Toplantı	**4 Mart 1328/17 Mart 1912**
Altıncı Toplantı	**23 Nisan 1328/6 Mayıs 1912**

Bu toplantılarda, öğrenci işleri, idare, disiplin, ders içerikleri, müderrisler, imtihanlar ve şûbeyle alakalı kararlar alınmıştır. Konumuz olan Tefsir dersleri hususunda sadece

[60] Arslan, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)" , s. 9 -36; bkz.: Mustafa Selçuk, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları*", Dârülfünûn İlâhiyat Sempozyumu: 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri,* s. 206-214.

[61] Bkz.: Arslan, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", *Değerler Öğretimi Dergisi,* s. 9-36.

son toplantıda şu kararın alındığını görmekteyiz. 6 Mayıs 1912 (23 Nisan 1328) tarihli toplantıda alınan kararların ikinci maddesi şu şekildedir;[62]

2. Tefsîr-i Şerîf, Hadîs-i Şerîf, Şifâ-i Şerîf dersleri imtihânı ba'demâ o sene zarfında kaç sahîfe tedrîs olundu ise sahîfe numaraları birer pusûlaya vaz' olunarak o pusûlalar bir zarf derûnuna konulup her efendinin imtihânı kendisine isâbet eden sahîfeden icrâ kılınması ittifâk-i âra ile karârgir olunur.

Tefsîr-i Şerîf dersi kitabından ders yılı boyunca okutulan sayfalardan kura çekilecek, sınava giren öğrenci kurada hangi sayfa çıkarsa o sayfadan imtihana tabi tutulacaktır. Bu madde dışında Tefsîr-i Şerîf dersi ile ilgili başka bir kararla karşılaşılmamaktadır.

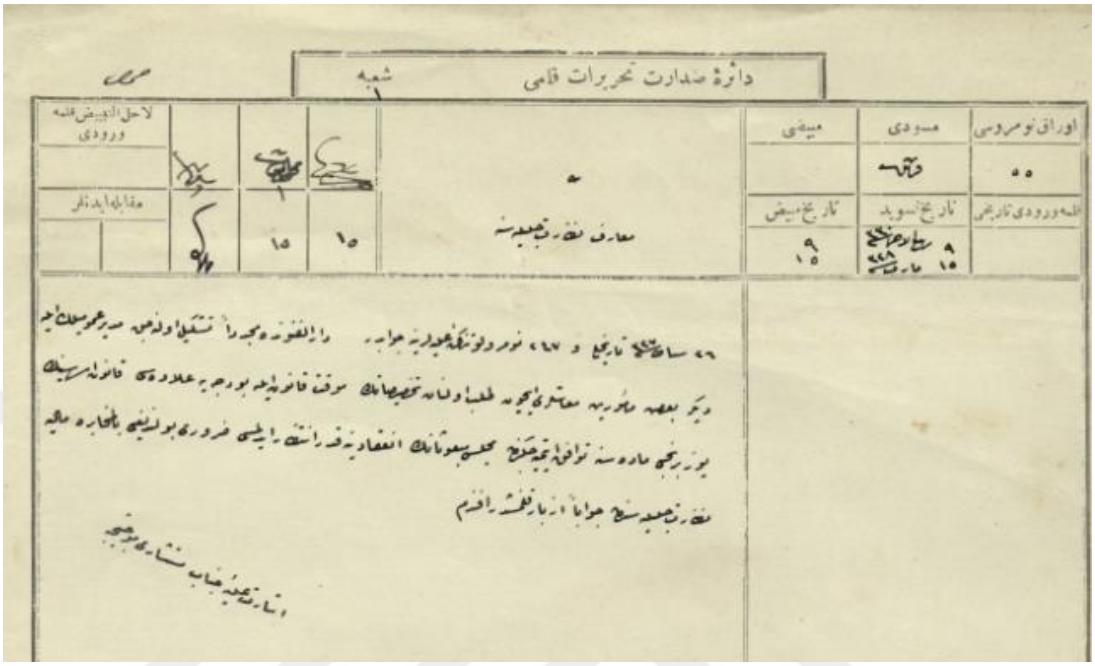
Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Meclisi Muallimîn komisyonu bağımsız şekilde ilk altı toplantısını gerçekleştirmiştir. Daha sonra Maârif Nezâreti'nin Edebiyat Fakültesi ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin müşterek yeni ders programı oluşturma talebinin ardından, Edebiyat Şûbesi Meclisi Muallimi ile beraber bu amaç doğrultusunda toplantılara devam etmişlerdir.

2. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Tefsir Kürsüsünün İhdası Talebi (1912)

28 Mart 1912 tarihinde Emrullah Efendi, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Usûl, Tefsir ve Hadis derslerinin ikmâli, yani bu derslerin eğitim-öğretiminin daha ileri bir seviyeye taşınabilmesi için kürsü oluşturulması talebinde bulunmuştur.

[62] Arslan, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", s. 27.

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Usûl, Tefsir ve Hadis Dersleri Kürsülerinin İhdası Talebi[63]

Maârif Nezâret-i Celilerine;

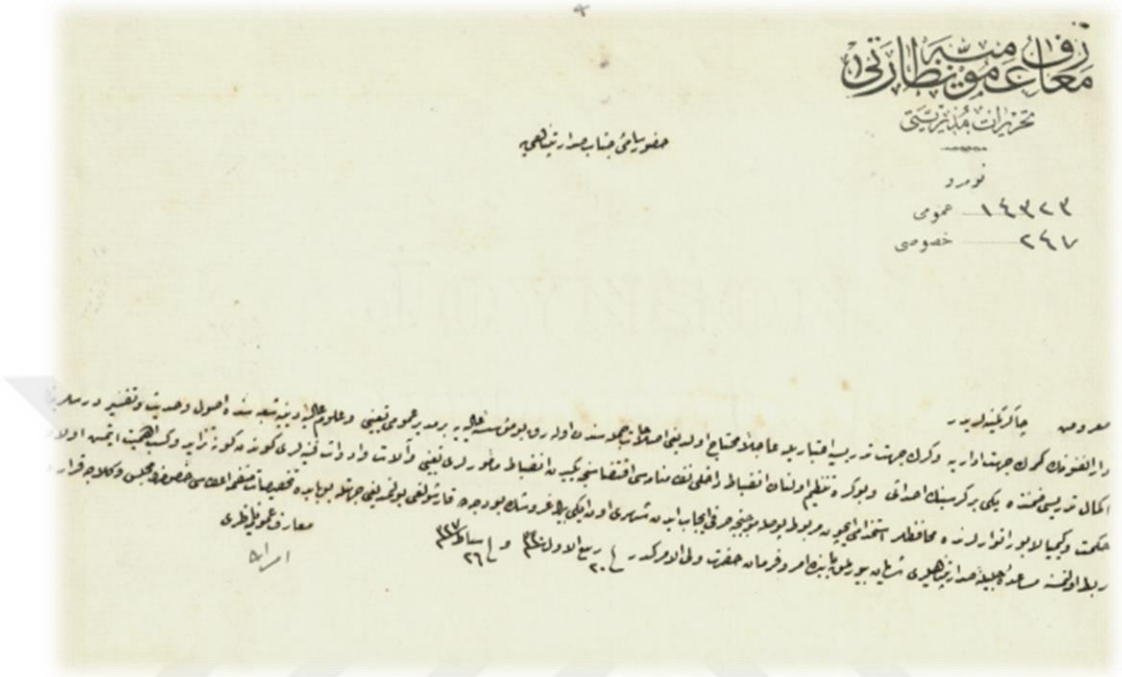
26 Şubat sene [1]327 tarihli ve 247 numaralı tezkire-i aliyyelerine cevâbtır.

Dârü'l-Fünûn'da müceddeden teşkîl olunacak Müdîr-i Umûmilik diğer ba'zı me'mûrin me'aşları içün taleb olunan tahsisâtın muvakkat Kânûn-i Esâsinin yüzbirinci maddesine tevâfuk itmeyeceğine Meclis-i Meb'ûsânın inkiâdına kadar intizâr edilmesi zarûri bulunduğu bi'l-muhabere Mâliye Nezâreti celîlesinde cenâben izbâr kılınmıştır efendim.

İşâret-i aliyye-i cenâb-ı müsteşâri mûcebince

[63] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO, 4021/3015/29/1/1, 8 Rebiu'l-ahîr 1330/15 Mart 1328 (28 Mart 1912).

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Usûl, Tefsir ve Hadis Dersleri Kürsülerinin İhdâsı Talebi[64]

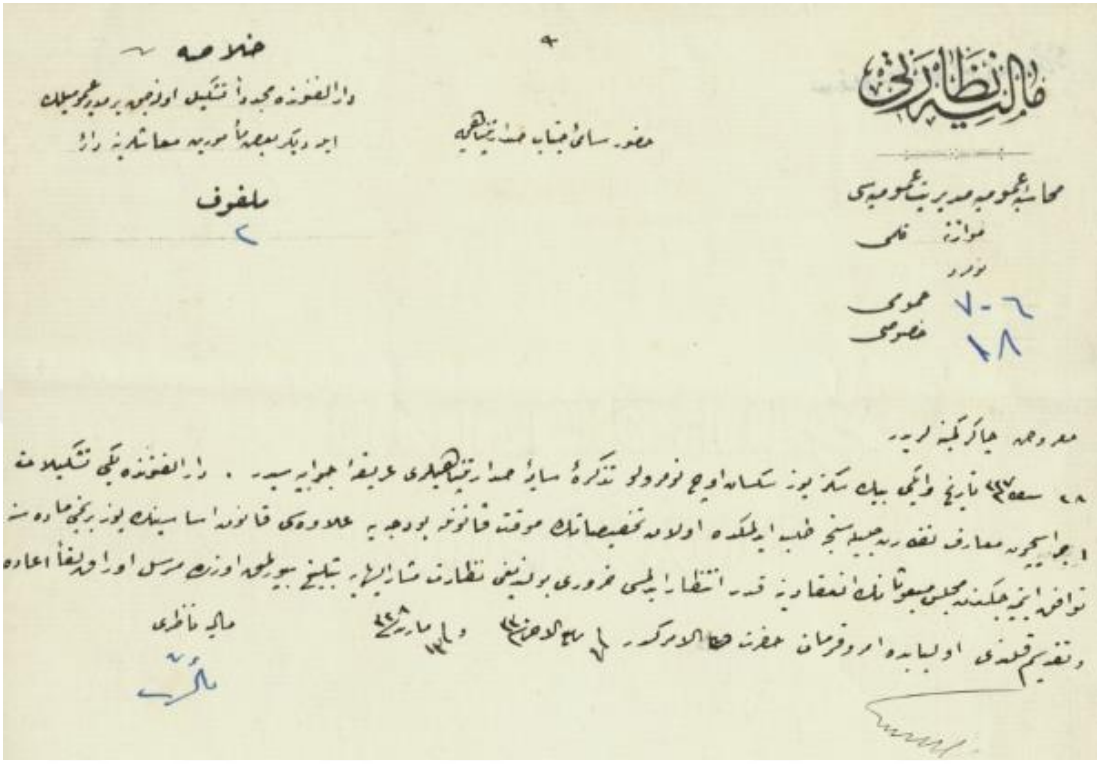
Mârûz-ı câker-i kemineleridir;

Dârûlfünûn'un gerek ciheti idâriye ve gerek cihet-i tedrîsiye i'tibârı ile âcilen muhtâc olduğu ıslâhât-ı cümlesinden olarak bu müessese-i âliyeye bir müdîr-i umûmi ta'yîni ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesinde Usûl ve Hadîs ve Tefsîr derslerinin ikmâli tedrîsi zımnında yeni bir kürsinin ihdâsı ve bu kere tanzîm olunan inzibât-ı dahîli nizâmnâmesi iktizâsınca yeniden inzibât me'mûrları ta'yîni ve âlât ve edevâtı fenniyeleri günden güne tezâyüd ve kesb-i ehemmiyet etmiş olan hikmet ve kimya labaratuvarlarında muhâfızlar istihdâmı içün merbûd pusûla mûcibince sarf-ı icâb eden şehr-i on iki bin kuruşun bütçeden karşılığı bulunmadı cihetle bu babta tahsîsât-ı mütezammın i'tâsı husûsuna meclis-i vükelâca karâra rabd olunmasına müsâde-i celile-i sadâret penâhileri şâyân buyurulmak babında emr u fermân hazret-i veliyyu'l-emrindir.

20 Rabiulevvel sene [1]330/26 Şubat sene [1]327 [9 Mart 1912]

[64] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO, 4021/3015/29/2/1, 20 Rebiu'l-evvel 1320/26 Şubat 1328 (9 Mart 1912).

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Usûl, Tefsir ve Hadis Dersleri Kürsülerinin İhdâsı Talebi[65]

Mâliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiye Müdiriyet Umûmiyeti, Muvazene Kalemi

Numara Umûmi:706 Husûsi: 18

Dârü'l-Fünûn'da müceddeden teşkil olacak bir müdir-i umûmilik ile diğer ba'zı me'mûrîn me'aşlarına dâir melfûf;

Huzûr-i Sâmi-ı Cenâb-ı Sadâret Penâhiye Ma'rûzi caker-i kemîneleridir;

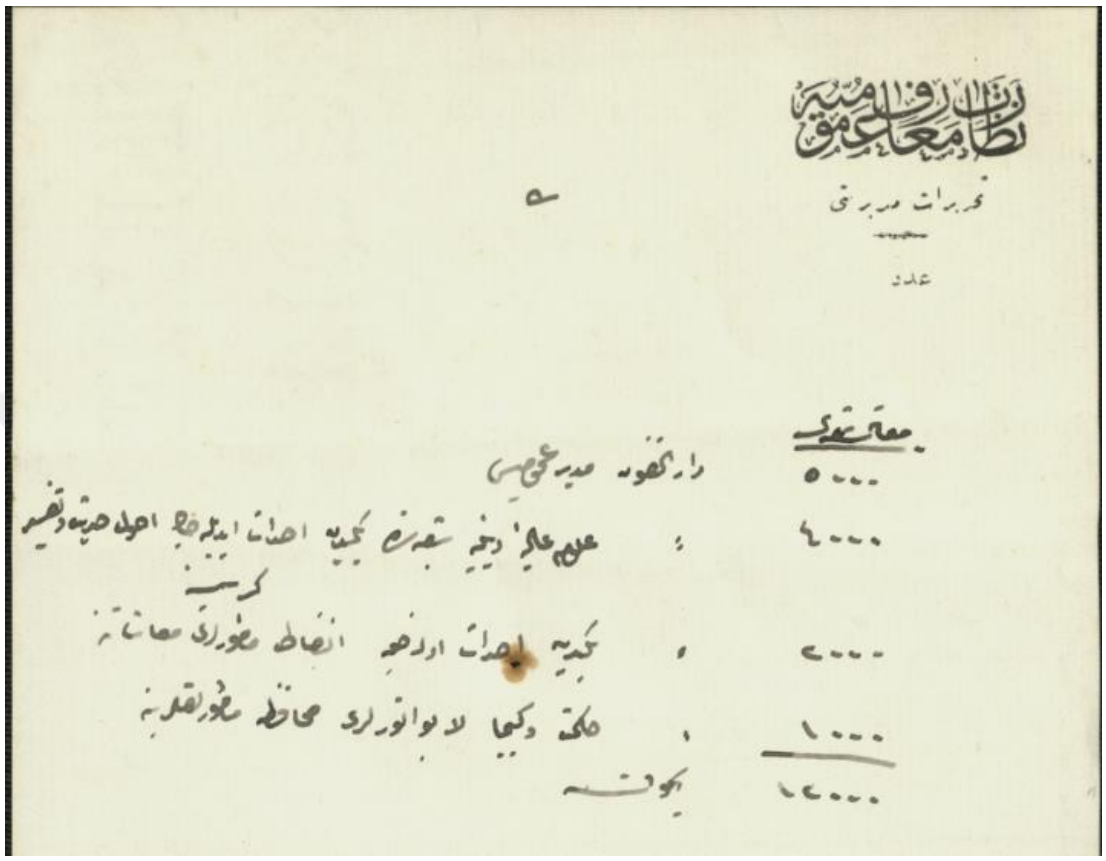
28 Şubat 327 tarih ve 2883 numaralaı tezkire-i sâye-i sadârât penâhileri arıza-ı cevâbiyesidir.

Dârü'l-Fünûn'da teşkilât icrâsı içün Me'ârif Nezâreti celilesince talep idilmekte olan tahsîsâtın muvakkat kânûnla bütçeye ilâvesi Kânûn-i Esâsinin yüzbirinci maddesina tevâfuk etmeyeceğinden Meclîs-i Meb'ûsânın in'ikâdına kadar intizâr edilmesi zarûri bulunduğu nezârât-ı müşârûn ileyhâya tebliğ buyurulmak üzere mürsel evrak leffen i'âde ve takdîm kılındı. Olbâbda emr u fermân hazretlerinin lehu'l-emrindir.

Fi Rebi'u'l-âhîr sene [1]330 ve 13 Mart sene [1]328 Mâliye Nâzırı İmza;

[65] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO, 4021/3015/29/3/1, 9 Rebiu'l-ahîr 1330/16 Mart 1328 (28 Mart 1912).

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Usûl, Tefsir ve Hadis Dersleri Kürsülerinin İhdâsı Talebi[66]

Nezâret-i Maâf-i Umûmiye Tahrîrât Müdiriyeti
Meâşlar
5000 Dârülfünûn Müdîr Umûmisi
4000 Ulûm-i Âliye-i Dîniyeşûbelerinde yeniden ihdâs edilecek Usûl-i Hadîs ve Tefsîr Kürsüsü
2000 Yeniden ihdâs olunacak inzibât me'mûrları maâşâtı
1000 Hikmet ve Kimya labaratuarları muhâfız me'mur maaşları
Yekûn 12000

Buradaki kürsü modern anlamında olduğu gibi anabilim dalı manasında kullanılmıştır. Başta Tefsir olmak üzere Usûl (muhtemelen burada murad Usûl-i Fıkıh'dır) ve Hadis dersleri için önemli bir gelişmedir. Ancak kürsü ihdâsı talebi bütçe yetersizliği gerekçesiyle nezâret tarafından kabul edilmemiştir.

[66] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO 4021/3015/29/4/1 (t.y.)

3. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye ve Edebiyat Şûbeleri Meclis-i Muallim Toplantıları Kararları (1912)

Maârif Nezâreti, 23 Nisan 1912 (10 Nisan 1328) tarihinde, Dârülfünûn Edebiyat ve Şer'iye şûbelerinden bir heyet oluşturarak her iki şûbe için yeni programlar hazırlamalarını istemiştir.[67] Her iki şûbenin kendine ait encümeni olacak, encümenler hazırlayacakları raporları iki fakültenin müşterek meclisinde sunacak ve orada raporlar doğrultusunda kararlar alınacaktır.[68]

5 Mayıs 1912 (22 Nisan 1328) tarihinden itibaren Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi, Edebiyat Şûbesi'yle beraber meclisi muallimin toplantılarını sürdürmüş ve yeni ders programları oluşturmuşlardır. Müşterek yedi toplantı gerçekleştirmişlerdir.[69]

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye ve Edebiyat şûbeleri meclis-i muallimînin 5 Mayıs 1912 ile 22 Eylül 1912 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri toplam yedi toplantı şu tarihlerde gerçekleşmiştir:

Tablo 19: Ulûm-ı Âliye-i Dîniyeve Edebiyat Şûbeleri Meclis-i Muallimin Toplantı Tarihleri

	Tarih
Birinci Toplantı	**22 Nisan 1328/5 Mayıs 1912**
İkinci Toplantı	**28 Mayıs 1328/10 Haziran 1912**
Üçüncü Toplantı	**10 Haziran 1328/23 Haziran 1912**
Dördüncü Toplantı	**8 Temmuz 1328/21 Temmuz 1912**
Beşinci Toplantı	**5 Ağustos 1328/18 Ağustos 1912**
Altıncı Toplantı	**19 Ağustos 1328/1 Eylül 1912**
Yedinci Toplantı	**9 Eylül 1328/22 Eylül 1912**

[67] 10 Nisan 1318(23 Nisan1912) tarihli 20/144051 numaralı bu belgeye Gencer ve Arslan işaret etmektedir; bkz.: Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 20.
[68] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 20.
[69] Bu toplantıların zabıtlarının aslı ve transkripsiyonu ise Gencer ve Arslan'ın hazırladığı İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları kitabında yer almaktadır. (bkz.: Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları,* s. 62-102.)

Toplantılar sırasında her iki şûbe için birkaç defa program hazırlanıp onaylanmış ancak Maârif Nezâretince bu programlar farklı nedenlerle kabul edilmeyip düzeltmeler yapılması için meclis-i muallimîne geri gönderilmiştir.

Toplantılarda karar verilen ders programlarına "*Ders Programları*" başlığı altında yer vermeyip, "*Düzenlemeler*" kısmında yer vermemizin nedeni, bu programların Maârif Nezâretince kabul edilmemesi, dolayısıyla uygulamaya konulamamasıdır. Bu bölümümüzde uygulanan programlara yer verilmiştir.

10 Haziran'da 1912 tarihli toplantıda komisyonların hazırladığı programlar, meclis-i mualliminde kabul edilmiş, nezârete gönderilmiş ancak bütçe yetersizliğinden dolayı kabul edilmemiştir. Programda bazı derslerin çıkartılması kaydıyla bütçeye uygun bir program oluşturulmuştur. 1 Eylül 1912'de meclisi muallimînce bu program kabul edilip, nezârete gönderilmiştir. Ancak bu defa Elsine-i Ecnebiyyîn (yabancı diller) dersleri programda olmadığı için yine program kabul edilmemiştir. 22 Eylül'de gerçekleşen toplantıya ait zabıtlarda yer alan, İsmail Hakkı Bey tarafından hazırlanan programda nezâretin istediği düzenlemeler yapılmıştır. 22 Eylül 1912'de gerçekleşen toplantı, kayıtları elimizde bulunan son toplantıdır.[70] Bu toplantıda meclis-i muallimînce kabul edilen ders programı, *İstanbul Dârülfünûnü: Tâlimât*'da yer alan programla örtüşmektedir. 22 Eylül'de kararlaştırılan programın Nezâret tarafından kabul edildiğini, Eylül ayı itibariyle 1912-1913 eğitim-öğretim yılında bu programın uygulandığı ve daha sonra 1913'de *Tâlimât*'da *Teşkilât-ı İlmiye* bölümünde yayınlandığı kanaatindeyiz.

Toplantıda kararlaştırılan programlara yer vermeden önce Ulûm-ı Âliye-i Dîniye ve Edebiyat şûbelerinin müşterek toplantı yapmaları üzerinde biraz durmak yararlı olacaktır. İki farklı şûbenin müşterek bir meclis oluşturarak karar almasının nedenleri şunlar olabilir;

1. Her iki fakültenin müşterek öğretim üyeleri olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.[71]

[70] Selçuk, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları", s. 210-211.
[71] Arslan, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları", s. 15.

2. Her iki fakültenin meclis reisleri Abdullah Şeref, müdürleri ise İsmail Hakkı'dır. Yani ortak idari kadroya sahiptirler.[72] Selçuk da II. Meşrutiyet döneminde 1908-1915 yılları arasında Edebiyat ve İlâhiyat fakültesi yönetiminin ortak olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.[73]

3. Arap, Fars ve Türk Edebiyat Tarihleri başta olmak üzere Tarih ve Felsefe grubunu oluşturan derslerin birçoğunun bu iki fakülte müfredatında ortak olmasından kaynaklanmış olabilir.[74]

3. Her iki fakültenin müfredat, teşkilat, idare ve mekanlar açısından ortak yönleri bulunmaktadır.[75]

4. Edebiyat Şûbesi'nin tecrübelerinden Şer'iye Şûbesi'nin istifade etmesi, Şer'iye Şûbesi'nde interdisiplinel bakış açısıyla yenilikler gerçekleştirilmesi amacı güdülmüş olabilir.

Her iki şûbenin kendisine ait bir komisyonu bulunmakta, bu komisyonlar programları hazırlamakta daha sonra müşterek olan Meclis-i Muallimînce görüşülüp, alınan kararlar nezârete gönderilmekteydi.[76] Defterde ders programlarıyla kararların alındığı toplantılara yer verilmektedir. Defterin girişinde şu başlık yer almaktadır: *Dârülfünûn-i Osmâni Ulûm-i Âliye-i Dîniye ve Edebiyat Şûbeleri Meclis-i Muallimlerinin Müctemi'an Vuku' Bulan Müzakerelerine Âid Mukarrerât Defteridir.* Defterde yer alan toplantı zabıtları şu şekildedir:

a. Birinci Toplantı: 22 Nisan 1328/5 Mayıs 1912

İlk toplantıda; Edebiyat ve İlâhiyat şûbelerinin ders programlarıyla alakalı rapor hazırlanması için encümen seçimi gerçekleşmiştir. Toplantı zabtında öncelikle seçilen encümenlerin isimlerine yer verilmiştir. Zabıtta Ulûm-ı Aliye-i Dîniye Şûbesi için İlâhiyat Şûbesi isminin kullanılması dikkat çekmektedir.

İlâhiyat Şûbesi Meclis-i Muallimîn Encümeni şunlardır:[77]

[72] Arslan, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları", s. 15.
[73] Selçuk, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları", s. 208.
[74] Selçuk, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları", s. 208-210.
[75] Selçuk, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları", s. 208.
[76] Selçuk, "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları", s. 210.
[77] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtlar,* s. 61.

Tablo 20: İlâhiyat Şûbesi Meclis-i Muallimîn Encümen Listesi

İlâhiyat Şûbesi	
İlm-i Kelâm Muallimi	**Abdüllatif Efendi**
Hikmet-i Teşri Muallimi	**Mustafa Asım Efendi**
Tarih-i Din-i İslam Muallimi	**Kamil Efendi**
Siyer-i Nebi Muallimi	**Ömer Hayri**
Tarih-i Edyan Muallimi	**Ahmed Midhat**
İlm-i Hadis Muallimi	**Mekki bin Aziz ve Şükrü Efendiler**
Tefsîr-i Şerîf Muallimi	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi**

Edebiyat Fakültesi encümen listesinde, o dönem Edebiyat Fakültesi hocalarından olan Mehmet Akif Ersoy'un ismi Akif Bey olarak yer almaktadır.

b. İkinci Toplantı: 28 Mayıs1328/ 10 Haziran 1912

Bu toplantıda Ulûm-ı Âliye-i Dîniye ve Edebiyat şûbelerinin, Dârülfünûn-i Şâhâne döneminden Dârülfünûn-i Osmânî dönemine intikal ettiği ve bu birkaç yıllık süreç içerisinde her iki şûbede de bir takım ıslah ve gelişmelerin söz konusu olduğuna vurgu yapılmıştır. Toplantı zabıtlarında şu cümleler yer almaktadır:[78]

> Dârülfünûn-i Osmâni'nin devr-i sâbıktan müdevver Ulûm-i Âliye-i Dîniye ve Edebiyât şûbeleri şu iki, üç sene zarfında tedrîci ta'dilât ile şeklen az çok ıslâh ve tevsî' edilmiş ise de ulûm ve fünûnun mehd-i zuhûru olan şarkın bütün enzârı müsteddîka-i cihâna bir zamanlar arz etmiş olduğu müessasât-ı âfilenin ihyâsına ve fıtrat-ı necibe-i Osmâniyenin hakâik-i mümtâzesinden bulunan isti'dâd ve kâbiliyetinin terbiye ve tenmiyesine kâfi bir mâhiyeti hâiz olmadığına binâen gerek Ulûm-i İslâmiye ve gerek ulûm ve fünûn-i garbiye içün müşterek bir sahâi temsil vücûda getirmekle memleketimizin münci-i yegânesi olan maârif-i hakîkiye ile mücehhez erbâb-ı ihtiza'dan Osmâniliğe lâyık bir kitle-i âlime yetiştirmek üzere bir taraftan müvâzene-i maliyeyi nazar-ı dikkate alarak, medîd mübâhasât ve münâkaşâttan sonra husûle gereken vahdet-i efkâr neticesinde merbûten mütekaddim ders cetvelinden müstebân olacağı vech ile hemen yeniden denilebilecek derecede bir vaz've şekle ifrâğ edilmiştir.

Batı'nın ulum ve fününda ilerleyişine karşılık Doğu'da bunun sağlanamadığı, Doğu'nun ilim ve fenn sahasındaki eski üstünlüğünü tekrar yakalayabilmesinin eğitimle mümkün olacağı, Dârülfünûn'daki eğitim-öğretimin bu hedefi gerçekleştirecek mahiyette olmadığı gerek İslâmi ilimler gerekse bilimin bir arada olduğu, Osmanlıya layık âlim kitlesi yetiştirmek amacıyla bu düzenlemelere gidildiği belirtilmiştir.

[78] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 62-63.

Uzun istişare ve münazaralar neticesinde mâli durum göz önünde bulundurularak, Edebiyat ve Ulûm-ı Âliye-i Dîniye şûbelerinin birçok dersi ortak hale getirilmiştir. Düzenlemelerin uygulanması için gerekli olan bütçe bu şekilde sağlanacaktır. Nezâret'in her iki şûbeye sağlayacağı cüzi miktarda bir zam ile kolaylıkla yeni programı uygulamak mümkün olacaktır. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye, Edebiyat ve Elsine Şûbelerinde bulunan ihtiyat (hazırlık) şûbelerinden yeteri ölçüde faydalanılamamasına rağmen, kapatılması daha büyük sorunlara yol açacağı göz önünde bulundurularak, düzenlemelere bu sınıflar da dahil olmuştur.[79]

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi isminin Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi olarak değiştirilmesi uygun bulunmuş, Şer'iye ve Edebiyat şûbelerinin ihtiva ettiği derslerin önemine binâen, ihtisaslaşmalara gidilmesi kanısına varılmıştır. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi bu amaçla *Ulûm-ı Kelâmiye* ve *Ulûm-ı Fıkhiye* olmak üzere iki kısma ayrılmalıdır. Her öğrenci mezun olduğu kısmın diplomasını alacaktır. Şer'iye ve Edebiyat Şûbelerinde Arapça, Farsça, Fransızca dillerinin her iki şûbenin müşterek dersi olarak eklenmesine; İngilizce, Rusça, Almanca derslerinin ilğasına karar verilmiştir.

İhtiyat sınıfının ismi, sınıf-ı ihzâri olarak değiştirilmiştir.[80] Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi sınıf-ı ihzârisi ders programında İslâmi ilimlerden sadece *İtikadiyat* dersi bulunmakta, programlarında Tefsir dersi yer almamaktadır. Medreseden mezun olan talebeler, Arapça; Metin, Türkçe; Kıraat, İmla, Kavâid, Hesap; Toplama, Çıkarma, Çarpma ve Bölme konularından sınava girecekler ve yeterli görülürlerse hazırlık sınıfına dahil olacaklardır. Hazırlık sınıfı ders programı şu şekildedir:[81]

Tablo 21: 10 Haziran 1912 Tarihli Meclis-i Muallimin Toplantısında Karar Verilen Hazırlık Sınıfı Ders Programı

Esâmi-i Durûs	Birinci Sene	İkinci Sene	Yekûn
Akâid	**1**	**1**	**2**
Arabî	**2**	**2**	**4**
Fârisî	**1**	**1**	**2**
Türkçe	**3**	**3**	**6**

[79] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları,* s. 63.
[80] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları,* s. 63-64.
[81] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 72-73.

Tarih	**2**	**2**	**4**
Coğrafya	**2**	**2**	**4**
Mevâlid	**2**	**2**	**4**
Fizik-Kimya	**2**	**2**	**4**
Kozmografya	**0**	**1**	**1**
Cebir	**0**	**2**	**2**
Hesâd	**4**	**0**	**4**
Hendese	**2**	**2**	**4**
Fransızca	**3**	**3**	**6**
	25	**24**	**49**

İhzârı sınıfla, Şer'iye Şûbesi hazırlık sınıfının amacı mektepten mezun olan talebelerle medreselerden mezun olan talebeler arasında müşterek bir seviyeyi yakalamaktır. Zabıt defterinde şu ifadeler yer almaktadır:[82]

Hele Şer'iye Şûbesinde Fransızcaya ve Ulûm-i garbiyeye âşinâ fukâhâ ve mütekellimin yetiştirerek Ulûm-i İslâmiye'nin ihtivâ ettiği nâ-mütenâhi hikem ve hakâiki ulviyenin Avrupa'ya nakliyle Garb ve Şark'ın ulûm ve fünûnunu beyninde bir hatt-ı vasl teşkîline ve bu vesîle ile de her iki kıta arasındaki tenâkür ve sûi tefâhümü izâle ve yekdiğerine takrîbe ihrâz-ı muvaffâkiyet etmek her türlü takdir ve sitâyiş fevkinde bir fahr-ı ebedidir. Şüphe yok ki, herkes devr-i Meşrutiyetten, bilhassa zât-ı âlileri gibi her -i ilim ve fende olan mütebahhir, vâkıf ve sâhib-i basîret bir nâzırın icraatından bu gibi mefâhir-i muhalledeninin tulû'unu bekler.

Bu ifadelerde de görüldüğü üzere Şer'iye Şûbesi'nde müsbet ilimlere hakim, yabancı dile sahip, Kelâm ve Fıkıh alimleri yetiştirerek, doğu ile batı arasındaki yanlış anlaşılmaları ve nefreti ortadan kaldırmak hedeflenmektedir. Bu amaçla ders programlarına Felsefe, Edebiyat, Tarih ve yabancı dil derslerinin koyulduğu görülmektedir.

Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi için hazırlanan programda, şûbe iki kısma ayrılmıştır. Mütekellimîn ve fukaha yetiştirmeyi hedefleyen meclis, buna binaen mütekellim yetiştirmek için Ulûm-i Kelâmiye kısmının, fukaha yetiştirmek için Ulûm-ı Fıkhıye kısmının açılmasını uygun görmüştür. Şer'iye Şûbesi'nde öngörülen ilk ihtisaslaşmaya yönelik düzenlemenin bu düzenleme olduğunu söyleyebiliriz.

[82] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 72-73.

Tablo 22: 10 Haziran 1912 Tarihli Meclis-i Muallimin Toplantısında Karar Verilen Şer'iye Şûbesi Ulûm-ı Kelâmiye Kısmı Ders Programı

Ulûm-i Kelâmiye Kısmı						
Esâmi-i Durûs	**Birinci Sene**	**İkinci Sene**	**Üçüncü Sene**	**Dördüncü Sene**	**Yekûn**	**Mülâhazât**
Tefsîr-i Şerîf	**1**	**1**	**2**	**2**	**6**	**Müşterek**
Hadîs-i Şerîf	**1**	**1**	**2**	**2**	**6**	**"**
İlm-i Kelâm	**2**	**4**	**3**	**1**	**10**	
Târih-i İlm-i Kelâm	**-**	**-**	**-**	**2**	**2**	**Müşterek**
Usûl-i Fıkıh	**4**	**-**	**-**	**-**	**4**	**"**
Fıkıh-ı Şerîf	**3**	**-**	**-**	**-**	**3**	**"**
Tarih-i İlm-i Fıkıh	**1**	**-**	**-**	**-**	**1**	**"**
Hikmet-i Teşri	**-**	**2**	**-**	**-**	**2**	
Târih-i Edyân	**2**	**-**	**-**	**-**	**2**	**Müşterek**
Târih-i Din-i İslâm	**-**	**2**	**1**	**-**	**3**	**"**
Siyer-i Nebevî	**2**	**-**	**-**	**-**	**2**	**"**
İlm-i Ahlâk-ı Şer'iye ve Tasavvuf	**-**	**1**	**1**	**1**	**3**	**"**
İlmü'n-Nefs	**-**	**4**	**-**	**-**	**4**	**Edebiyat Şûbesi ile**
İlm-i Mantık	**-**	**-**	**2**	**-**	**2**	**"**
İlm-i Ahlâk	**-**	**-**	**2**	**-**	**2**	**"**
İlm-i Mâba'du't-tabi'iyye	**-**	**-**	**-**	**3**	**3**	**"**
Târih-i Felsefe	**-**	**-**	**2**	**2**	**4**	**"**
Arap Felsefesi	**-**	**-**	**-**	**2**	**2**	**"**[83]
Edebiyât-ı Arabîye	**2**	**2**	**2**	**2**	**8**	**"**
Edebiyât-ı Farisiyye	**1**	**1**	**1**	**1**	**4**	**"**
Fransızca	**3**	**3**	**3**	**3**	**12**	**"**
	21	**21**	**21**	**21**	**84**	**"**

Tablo 23: 10 Haziran 1912 Tarihli Meclis-i Muallimin Toplantısında Karar Verilen Şer'iye Şûbesi Ulûm-ı Şer'iye Kısmı Ders Programı

Ulûm-i Fıkıhiye Kısmı						
Esâmi-i Durûs	**Birinci Sene**	**İkinci Sene**	**Üçüncü Sene**	**Dördüncü Sene**	**Yekûn**	**Mülâhazât**
Tefsîr-i Şerîf	**1**	**1**	**2**	**2**	**6**	**Müşterek**
Hadîs-i Şerîf	**2**	**1**	**2**	**2**	**6**	**"**
Usûl-i Fıkıh	**4**	**2**	**2**	**4**	**12**	
Fıkıh-ı Şerîf	**3**	**2**	**2**	**4**	**12**	

[83] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 73.

	Kavânin-i Fıkıhiyye	Hidâye	Hidâye	Hidâye		
Esbâb-ı İhtilâf	**2**	**0**	**0**	**0**	**2**	
İlmü'l-Hilâf	**2**	**2**	**2**	**2**	**8**	
Târih-i Fıkıh	**0**	**1**	**1**	**0**	**2**	
Hikmet-i Teşri'	**0**	**2**	**0**	**0**	**2**	**Müşterek**
Siyer-i Nebevî	**2**	**0**	**0**	**0**	**2**	**"**
Târih-i Din-i İslâm	**0**	**2**	**1**	**0**	**3**	**"**
İlm-i Ahlâk-ı Şer'iye ve Tasavvuf	**0**	**1**	**1**	**0**	**2**	**"**
Muhtasar Felsefe	**0**	**1**	**1**	**0**	**2**	
Edebiyât-ı Arabîye	**2**	**2**	**2**	**2**	**8**	**Müşterek**
Edebiyât-ı Fârisiyye	**1**	**1**	**1**	**1**	**4**	**"**
Fransızca	**3**	**3**	**3**	**3**	**12**	**"**
	21	**21**	**21**	**21**	84	

[84]

Zabıt defterinin, Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi İlm-i Kelâm kısmı ders müfredatının anlatıldığı bölümde, öncelikle Tefsir dersiyle ilgili açıklama yapılmıştır. Tefsir dersi hakkında şu izahın yapıldığını görmekteyiz:[85]

Kâffe-i ulûmun eşref ve efdali ve bilcümle ahkâm-ı celiliye-i Şer'iyyenin asl'u me'hazı olmak i'tibariyle ilm-i celîl-i tefsîr ve hadisin hâiz oldukları ehemmiyete mütenâsib sûrette tahsîli derece-i vücûbta görülmüş ve maksad-ı âliyenin te'min-i husûlü için ders saatlerinin tezyîdi, yahut bu iki ilimden istifâzaya hâdim olan ulûm-i sâirenin vâsi bir mikyâsda tedris şıklarından hangisi daha nâfi olacağı mevzû-i bahis olunca ehemmiyetli ve hararetli münâkaşâttan sonra şu iki ilm-i celîleden istifâzaya râgıp olan bir tâlibin ilmiye-i celiliyeye hadim olâbilecek ulûmda vüs'at-i iktidarı bu gayeyi daha ziyâde te'min edeceği nazariyesi kabul ve ona göre ders saati tanzim edilmiştir.

Toplantıda Tefsir ve Hadis derslerinin daha faydalı geçmesi için nasıl bir yol izleneceği hususunda istişare edilmiş ve iki şık arasında karar vermek durumunda kalınmıştır. Bunlardan birincisi; Tefsir ve Hadis ders saatlerinin arttırılması ikincisi ise "bu iki ilimden istifâzaya hâdim olan ulûm-i sâirenin vâsi bir mikyâsda tedris" yani; Tefsir ve Hadis derslerinin alt yapısını oluşturan alet ilimlerinin yeteri ölçüde verilmesi şeklindedir. Yapılan istişareler sonucunda, Tefsir ilminin anlaşılmasına yardımcı olacak ilimlerin artırılmasına karar verilmiş, Tefsir ders saatlerinde bir artış söz konusu

[84] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 74.
[85] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları,* s. 84.

olmamıştır. Aksine, bu programda Tefsîr-i Şerîf ders saatlerinin eski programlara nispeten daha az olduğu görülmektedir.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci toplantılarda Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programı ve Tefsir dersleri hakkında bir düzenlemeye gidilmediği görülmektedir.[86]

c. Altıncı Toplantı: 19 Ağustos 1328/1 Eylül 1912

Altıncı toplantı kayıtlarında; 28 Mayıs 1328/10 Haziran 1912 tarihinde meclis-i muallimînce kabul edilip nezârete gönderilen ders programlarının, bütçe yetersizliği nedeniyle kabul edilmediği, bütçe göz önünde bulundurularak yeniden bir program oluşturulacağını görmekteyiz. 10 Haziran 1912 tarihinde hazırlanan programdaki derslerin bir kısmı kabul edilmiş diğer kısmı ise bütçe gerekçesiyle kabul edilmemiştir. 1 Eylül 1912 tarihinde oluşturulan İhzâri sınıf ve Şer'iye Şûbesi ders programları şu şekildedir:[87]

Tablo 24: 1 Eylül 1912 Tarihli Meclis-i Muallimin Toplantısında Karar Verilen Hazırlık Sınıfı Ders Programı:

Sınıf-ı İhzâri Ders Cedveli			
Esâmi-i Durûs	**Birinci Sene**	**İkinci Sene**	**Yekûn**
Türkçe	**3**	**3**	**6**
Arabî	**2**	**2**	**4**
Fârisî	**1**	**1**	**2**
Tarih-i Umumi	**2**	**2**	**4**
Tarih-i İslami ve Osmâni	**1**	**1**	**2**
Coğrafya	**1**	**2**	**3**
Mevâlid	**2**	**2**	**4**
	Hayavânât	**Nebâtat ve Tabakat**	
Fizik-Kimya	**3**	**3**	**6**
Hesap	**4**	**0**	**4**
Cebir	**0**	**2**	**2**
Kozmografya	**0**	**1**	**1**
Hendese	**2**	**2**	**4**
Fransızca	**3**	**3**	**6**

[86] Bkz.: Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları,* s. 79-83.
[87] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları,* s. 84.

Tablo 25: 1 Eylül 1912 Tarihli Meclis-i Muallimin Toplantısında Karar Verilen Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Programı[88]

Ulûm-i Şer'iyye Dersi Cedveli					
	Birinci Sene	**İkinci Sene**	**Üçüncü Sene**	**Dördüncü Sene**	**Yekün**
Tefsîr-i Şerîf	**2**	**2**	**1**	**1**	**6**
Hadîs-i Şerîf	**1**	**1**	**2**	**2**	**6**
İlm-i Kelâm	**4**	**2**	**2**	**2**	**10**
Tarih-i İlm-i Kelâm	**0**	**1**	**1**	**0**	**2**
İlm-i Fıkıh	**2**	**3**	**3**	**3**	**11**
Tarih-i Fıkıh	**1**	**0**	**0**	**0**	**1**
Usûl-i Fıkıh	**2**	**2**	**2**	**2**	**8**
İlm-i Hilâf	**0**	**1**	**1**	**1**	**3**
Hikmet'i Teşri'iye	**2**	**0**	**0**	**0**	**2**
Siyer-i Nebevi	**2**	**0**	**0**	**0**	**2**
Tarih-i Din-i İslam	**0**	**2**	**1**	**0**	**3**
Tarih-i Edebiyat	**2**	**0**	**0**	**0**	**2**
Felsefe	**0**	**3**	**3**	**3**	**9**
Târih-i Felsefe	**0**	**0**	**1**	**1**	**2**
Arab Felsefesi	**0**	**0**	**0**	**2**	**2**
	18	**17**	**17**	**17**	**69**

Görüldüğü üzere haftalık Tefsir dersi saatleri altıya düşmüştür. Bir önceki programda olduğu gibi Kelâm ve Fıkıh kısımları yoktur. Yeni hazırlanan programa göre, müderris maaşları için bir maaş listesi oluşturulmuştur. Bu listede Tefsir dersi için gerekli meblağ şu şekildedir:

Tablo 26: Eylül 1912 Tarihli Meclis-i Muallimin Toplantısında Karar Verilen Ulûm-ı Şer'iye ŞûbesiTefsîr-i Şerîf Dersi Müderrisi Maaşı[89]

Ma'aşat	**Esâmi-i Durus**	**Mu'allimin Esâmisi**
3000	**Tefsîr/6** **Usûl-i Fıkıh/2**	**Manastırlı İsmail Hakkı Efendi** **Muallimin-i kadîmeden**

Düzenlenen programa bakıldığında Manastırlı İsmail Hakkı'dan başka Tefsîr-i Şerîf hocasının ismi görülmemektedir. Ders saatleri altıya düştüğü için başka bir Tefsîr-i

[88] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları,* s. 85-86.
[89] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 90.

Şerîf müderrisine gerek kalmayacak, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi tüm Tefsir derslerine girecektir. Bundan dolayı Mehmed Said Efendi'nin ismi listede yer almamaktadır.[90]

Zabıt defterinin 31. sayfasında, yine 1 Eylül 1912 tarihli toplantı zabıtlarında, Edebiyat ve İlâhiyat şûbeleri müdürü İsmail Hakkı'nın, hazırlık sınıfına ayrılan bütçenin az olması hasebiyle programda bazı değişikliklere gittiğini görmekteyiz. Hazırlanan programlardan bazı dersler çıkartılmış, elde edilen meblağlar hazırlık sınıfı bütçelerine eklenmiştir.[91]İsmail Hakkı tarafından önerilen ve Meclis-i Muallimince kabul edilen Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi ders programı şu şekildedir;

Tablo 27: 1 Eylül 1912 Tarihli Meclis-i Muallimin Toplantısında İsmail Hakkı Tarafından Karar Önerilen ve Kabul Edilen Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Programı[92]

Ulûm-i Şer'iye Şûbesi Ders Cedveli					
	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	Yekün
Tefsîr-i Şerîf	2	2	1	1	6
Hadîs-i Şerîf	1	1	2	2	6
İlm-i Kelâm	4	2	2	2	10
Târih-i İlm-i Kelâm	0	0	0	2	2
Usûl-i Fıkıh	2	2	2	2	8
İlm-i Fıkıh	2	3	3	3	11
Târih-i İlm-i Fıkıh	0	0	0	0	1
Hikmet-i Teşri	2	0	0	0	2
Siyer-i Nebevi	2	0	0	0	2
Târih-i Dîn-i İslâm	0	2	1	0	3
Târih-i Edyân	2	0	0	0	2
Felsefe	0	3	3	3	9
Târih-i Felsefe	0	0	0	2	2
Arab Felsefesi	0	0	0	2	2
İslâm-ı Ahlâkı Şer'iyye ve Tasavvuf	1	1	2	0	4
Edebiyât Arabiyye	1	1	2	0	4
	19	19	19	20	77

[90] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 98.
[91] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 93.
[92] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 94.

d. Yedinci Toplantı: 9 Eylül 1328/22 Eylül 1912

Bu toplantıda ise 19 Ağustos 1328 tarihinde son şeklini alan ders programının, yabancı dillerin özellikle İngilizce ve Almanca dillerinin kaldırılmasından dolayı kabul edilmediğini görmekteyiz. Buna binaen yeniden toplanan meclis, en son oluşturulan program üzerinden düzenlemeler yapmıştır. Bu toplantıda Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi'nde şu derslerin okutulmasına karar verilmiştir:[93]

Tablo 28: 22 Eylül Tarihli Meclis-i Muallimin Toplantısında Karar Verilen Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Ders Programı

Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi	
1	**Tefsîr ve Hadîs-i Şerif**
2	**İlm-i Kelâm ve Tarihi İlm-i Kelâm**
3	**İlm-i Usül ve Hilaf**
4	**İlm-i Fıkıh ve Tarihi**
5	**Hikmet-i Teşri'**
6	**Felsefe-i Arab**
7	**Târih-i Edyân**
8	**Siyer-i Nebevi ve Tarih-i Din-i İslâm**
9	**İlm-i Ahlak-ı Şer'iyye ve Tasavvuf**
10	**Felsefe ve Tarih-i Felsefe**
11	**Edebiyât-ı Arabiyye**
12	**Elsine-i Erba'a**

Programda 1 Eylül 1912 tarihinde Tefsir dersi için karar kılınan saatte bir değişiklik olmamıştır. Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi'nin, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça (Elsine-i Erbaa) derslerinden birisini tercih etmesi gerekmektedir. Bu programla, 1913 yılında yayınlanan *İstanbul Dârülfünûnu; Tâlimât*'ta yer alan bu programım aynı olduğu görülmektedir. Ancak *Tâlimât*'ta yer alan programda Elsine-i Erbaa (yabancı diller) yer almamaktadır.

Görüldüğü üzere 1908-1914 yılı arasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde birçok değişim söz konusu olmuştur. Ders programları ve hoca kadrosu göze çarpan başlıca değişikliklerdendir. Açılan meclis-i muallimînce ders takımlarının oluşturulması, yeni programlar hazırlanması, Tefsir kürsüsünün açılması gibi önemli düzenlemeler söz

[93] Gencer, Arslan, *İstanbul Edebiyat Fakültesi İlk Meclis Zabıtları*, s. 102.

konusu olmuşsa da bu düzenlemeler yeterli bütçenin olmaması nedeniyle Maârif Nezâretince kabul edilmemiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÂRÜLFÜNÛN ULÛM-I ÂLİYE-İ DÎNİYE ŞÛBESİ TEFSİR DERSİ HOCALARI

Tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde 1900-1914 yılları arasında Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde ders veren Tefsir dersleri hocalarının isimlerini tespit etmeye çalışmıştık. Elde ettiğimiz veriler doğrultusunda sırasıyla Manastırlı İsmail Hakkı, Halis Efendi, Batumlu Mehmed Said Efendi ve Kastamonulu Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi'nin Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şûbesi'nde Tefsîr dersleri hocalığı yaptıklarını gördük. Tezimizin bu bölümünde ise Tefsir dersi hocalarının hayatlarına ve eserlerine yer verilecektir. Varsa Tefsirle alakalı yazmış oldukları eserler kısa bir şekilde tanıtılacaktır. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersleri hocalarının profilleri hakkında bilgi verilecektir.

A. MANASTIRLI İSMAİL HAKKI EFENDİ (1900-1912)

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin 1900 yılında başladığı Tefsir dersi hocalığı görevine, vefat tarihi olan 1912 yılına kadar devam etmiştir. Döneminin önde gelen ilmi kişiliklerinden olan Manastırlı'yı tanımak için ilmi hayatının yanı sıra özellikle Tefsir hakkında yazmış olduğu eserlere yer vermek yararlı olacaktır.

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi[1]

[1] Ali Osman Şamlı, "Manastırlı İsmail Hakkı'nın Tefsirciliği", yüksek lisans tezi, D.E.Ü.S.B.E, İzmir, 2016, ek s. 15.

1. Hayatı, Görevleri ve Eserleri

Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersi hocalığı yapmış olan Manastırlı İsmail Hakkı aslen Konyalı'dır. Dedesi Abdülvehhab Zâimi, Vekâi-i Hayriye sırasında Manastır'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir.[2] Babası emekli asker, Sancaktar Yüzbaşı Hacı İbrahim Efendi[3]annesi ise Hatice Hanımdır.[4] Ailesi Manastır'da Sancâktarzâde olarak tanınmaktadır.[5]

1846 (H.1263) yılında Manastır'da doğan İsmail Hakkı, ilk eğitimini yine Manastır'da almıştır. Eski Cami'de Mekteb-i İdâdiye'de Hafız Yahya Efendi'den ilim tahsil ettikten sonra Hamza Bey mahallesinde bulunan Mekteb-i Fevziyye'de Devreli Hacı İbrahim Efendi ile tahsiline devam eden Manastırlı, Sarf ve Nahv derslerini eski müftü Hacı Mustafa Efendi'den almıştır. Henüz 18 yaşındayken Hacı Salih Camii'nde Ramazan ayı boyunca, ikindi namazından sonra Bursevi'nin *Rûhu'l-Beyân* tefsirini okumuştur. Haydar Gazi Medresesi hocalarından Süleyman Efendi ile tahsiline devam eden Manastırlı daha sonra Şerif Bey Medresesi hocalarından Talip Efendizâde Abdurrahman'la birlikte tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a intikal etmiştir.[6] Önce Mehmet Şevki Efendi'den Arapça ilimler tahsil edip[7] icazetler almış[8] daha sonra Huzur Dersleri mukarrirlerinden Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi ile tahsilini devam ettirip icazetler almıştır.[9] Fatih camisinde ders okutma hakkı kazanan Manastırlı, 1890 (H. 1308) yılında icazet vermeye başlamıştır. Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça ve

[2] Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", DİA, 2003, c. XXIII, s. 563-564.
[3] Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması: İlmiye Ricalinin Teracimi Ehvali*, İstanbul, Medrese Yayınevi, 1980, c. II, s. 285-286.
[4] Nazif Ay, "Manastırlı İsmail Hakkı'nın İslam Düşüncesindeki Yeri", yüksek lisans tezi, MÜSBF, 1995, s. 14.
[5] Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Hzr.: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, Meral Yayınevi, t.y., c. I, s. 365.
[6] el-Hac Hafiz Davud, "Fazıl-ı Merhum Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Hazretlerinin Yazısı", *Sebilü'r-Reşad*, 9 Muharrem 1331/6 Kanunu-i Evvel 1328 (19 Aralık 1912), S. 41-223, c. II-IX, s. 280-281; Bkz.: Süleyman Baki, "Manastırlı İsmail Hakkı Efendi: Hayatı ve Kelâm Alanındaki Eserleri", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar: Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 07-09 Mayıs 2014*, İstanbul, 2014, s. 88.
[7] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması,* s. 285.
[8] Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 365.
[9] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması,* s. 285.

Bulgarca bilen Manastırlı[10] sırasıyla Dolmabahçe, Valide Sultan, Süleymaniye, Sultanahmet ve Büyük Ayasofya camilerinde vaizlik yapmıştır.[11]

Birçok eğitim-öğretim kurumunda tedrîs görevini icrâ eden Manastırlı, sırasıyla Mekteb-i Hukuk'ta İlm-i Fıkıh muallimliği, Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun'da İslam Akâidi muallimliği, Mekteb-i Mülkiye'de İlm-i Tefsîr, İlm-i Hadîs ve İlm-i Kelâm muallimliği, Mekteb-i Hukuk'ta Kitâbu'd-Diyât ve'l-Cinâyât muallimliği ve Dârülfünûn-i Şâhâne'de Tefsir dersleri muallimliği görevlerinde bulunmuştur.[12] Manastırlı'ya hizmetlerinden ötürü dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı verilmiş ve 16 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Ayân üyesi olarak seçilmiştir. Sultan Reşad'la beraber Rumeli seyahatinde bulunmuştur.[13]

Manastırlı İsmail Hakkı, İslamcılık çizgisinin önde gelen dergilerinden *Sırât-i Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd*'da fikri ve ilmi yazılar yazmıştır. *Tercümân-ı Hakîkât,* ve *Tasvir-i Efkâr* yazılarının yayınlandığı diğer gazetelerdir.[14]

Aralık 1912'de Dârülfünûn-i Osmânî'nin Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi'nde Tefsir dersi muallimliği görevine devam ederken, Anadolu Hisarı'ndaki evinde aniden kalp krizi geçirerek vefat etmiş ve Fatih Camisi avlusuna defnedilmiştir.[15]

Vefatı üzerine *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilü'r-reşâd*, *Tercümân-ı Hakikât, Tasvîr-i Efkâr*, *Teşrîh* ve *İkdâm* gazetelerinde yazı ve taziye mesajlarına yer verilmiştir.[16] Vefatının üzerine yazılan yazılardan, Manastırlı'nın döneminin ne derece önemli ilmi ve fikri kişiliği olduğunu görebilmekteyiz.

Mehmet Âkif de *Sebîlü'r-Reşâd*'da Manastırlı'nın vefatı hakkındaki duygu ve düşüncelerine yer vermiştir. Mehmet Âkif'in kaleme aldığı bu yazıdan, Manastırlı'yı

[10] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması,* s. 285-286.
[11] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması,* s. 286.
[12] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması,* s. 286.
[13] Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", DİA, c. XXIII, s. 564.
[14] Baki, "Manastırlı İsmail Hakkı Efendi: Hayatı ve Kelâm Alanındaki Eserleri", Osmanlı *İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar: Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 07-09 Mayıs 2014*, s. 91.
[15] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması,* s. 286.
[16] Şamlı, "Manastırlı İsmail Hakkı'nın Tefsirciliği", s. 46.

bize tanıtacak önemli noktaları paylaşmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Âkif Manastırlı hakkında şunları söylemektedir:[17]

> Manastırlı, Ulûm-ı İslâmiye'nin her birinde ihâtâ-i külliye sâhibi olmakla beraber kendisinin en ziyâde zevk aldığı, en ziyâde uğraştığı fen, fenn-i celîl Tefsîr idi. İbn-i Abbas'tan zamanımıza gelinceye kadar kaç ma'rûf müfessir yetişmiş ise Manastırlı onların hepsini bilir, hepsini pek yakından tanırdı.

Görüldüğü üzere Manastırlı, çok yönlü bir alim olmasına rağmen en çok ilgi duyduğu alan Tefsir olup Tefsir alanında derin bir literatür bilgisine sahiptir.

Âkif, Manastırlı'nın ilmi konumunu tespit etmemizi sağlayacak şu önemli bilgileri bize aktarmaktadır:[18]

> Manastır'dan üç beş gün sonra Manastırlı'yı kaybeden vatan bugün de Ahmed Mithat'ın ardından ağlıyor. Ya hasreten ale'l-müslimin. Ya hasreten ba'de hasretin ale'l-müslimin! Manastırlı kim idi? Müte'ahhirîn ulemânın en büyüklerinden idi. Şu son zamanlarda Şeyh Muhammed Abdûh diyâr-ı Mısır'ın, Mevlâna Hüseyin Cisr Sûriye'nin, Şeyh Emin Şark vilayetlerimizin en büyük hâkimi, en meşhûr allâmesi olduğu gibi, Manastırlı da bu diyârın en mütebahhir bir âlim-i nıhrîri idi. Manastırlı altmış beş sene imtidâd edebilen hayâtının elli senesini Ulûm-i İslâmiyeye vakfetmiş, bütün ömrünü okumakla, okutmakla geçirmiş bir vücûd-i muhterem idi. Manastırlı irfânındaki azâmet, hâfızasındaki kudret, muhâkematındaki isâbet, mesâisindeki ciddiyet, zekâsındaki fa'âliyet, itibâriyle pek nâdir yetişen fıtratlardandır.

Yazısında Manastırlı'nın birçok meziyetine ve faziletine yer veren Mehmet Âkif'in Manastırlı'yı Abduh'a benzetmesi dikkate şayan bir durumdur.

Manastırlı'nın Ayasofya Camii kürsüsünde vermiş olduğu vaazlarda ve derslerde, hürriyet yanlısı kimliğinin öne çıktığı görülmektedir. İslamcılık kimliğiyle *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde yayınlanan yazılarında Meşrutiyet'in meşruluğunu ve bu yönetime olan desteğini açıklamaktan çekinmemiştir.[19] Mahir İz *Yılların İzleri* adlı kitabında Manastırlı'nın Meşrutiyet'i desteklemesini şöyle yorumlamaktadır:[20]

> Babanzade Naîm Bey'i davet ettik. Fakat onunla yaptığımız muhâvere hatırımda kalmadı. Maksadım, o ilim ve fazlıyla, kayınpederi Fatih türbedarı Amiş Efendi'den, ümmî fakat Hakk'dan mevhûb irfân ve kemâlâtıyla, kendisini tanıyanlarca söylenen keşifleri ile bilinen o ârif zattan, mânevi yönden istifâde şeklini öğrenmekti. Reisülema â'yândan Ayasofya kürsü vâizi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'yi davet etmelerini istedim. Hazret geldi. "Rahat mısınız? muaazeb misiniz?" diye sordum. "Muazzebim" diye cevap verdi. "Neden?" dedim. "Kaal ilmine bakmışız. Hal ilminden anlamamışız." dedi. Tasavvufa büsbütün arka çeviren ulemâ-yı âlâmdan olduğuna hükmettim.

[17]Mehmet Âkif, "Ya Hasreten ba'de Hasretin Ala'l-Müslimîn", *Sebilü'r-Reşâd,* S. 43-225, 23 Muharrem 1331/20 Kanûn-i Evvel 1328, c. II-IX., s. 300-301.
[18] Mehmet Âkif, "Ya Hasreten ba'de Hasretin Ala'l-Müslimîn", *Sebilü'r-Reşâd*, s. 300-301.
[19] Ali Duman, "Fıkıh ve Siyaset Arasında İçtihad: Manastırlı İsmail Hakkı'nın Gözünden II. Meşrutiyet Döneminde İçtihad'a Bir Bakış", *Bilimname V*, 2004/2, s. 82.
[20] Mahir İz, *Yılların İzleri*, İstanbul, Kitabevi, 1990, s. 254.

> Müşârünileyh, Ayasofya'da kürsüden inerken düşmüş, ayağı kırılmıştı. Meslektaşları ve muhalifleri arasında "İttihatçılara boyun eğdiği için Allah camide dersini verdi" denmişti.

İttihat ve Terakki ile Meşrutiyet söylemlerine karşı duranlar, Manastırlı'nın bu söylemlere yakınlığını eleştirdikleri görülmektedir. Bu paragrafta dikkat çeken bir diğer nokta ise Manastırlı'nın Tasavvufa olumsuz yaklaştığı yönündeki kanaattir.

Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, askeri, sosyal, ilmi ve fikri anlamda bir çöküş yaşadığı 20. yy.'da Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmet Âkif, Şerif Mardin, İzmirli İsmail Hakkı ve Bereketzâde İsmail gibi büyük düşünürler, *İslamcılık* hareketinin önde gelen isimleri olmuş, Osmanlı'nın kurtuluşunun *İslamcılık*'la mümkün olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Avrupa'da ortaya çıkan din aleyhtarı söylemlere refleks olarak, Osmanlı'da İslam'ın tüm zaman ve mekanlara uygun bir din olduğunu ve İslam'ın üstünlüğünü vurgulayan İslamcılık hareketi başlamıştır. Bu amaçla, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşâd* dergilerinde yazılar yayınlamışlar ve toplumu aydınlatmaya çalışmışlardır.[21]

Sırât-ı Müstakîm ve *Sebîlü'r-Reşâd* dergileri gibi yayınlarda yer alan bu söylemlerin savunucularından birisi de Manastırlı'dır.[22] Döneminin en büyük alimi kabul edilen Manastırlı İsmail Hakkı, ilmi ve fikri yazılar kaleme almıştır. Yazılarında yaşadığı devrin siyasi, sosyal ve fikri olgularının etkisi olmuş, yapmış olduğu Tefsirler de bundan nasibini almıştır. Tefsirlerinde daha çok *vahdet, hürriyet, içtihad, istikâmet, İslam'ın yeniden dirilişi, davet metodu, ekonomik kalkınma, kadın hakları ve Müslümanların Gayrimüslimlerle ilişkileri* konularına yer vermiştir.[23] Manastırlı'ya göre İslam'ın 20 yy. daki en büyük dinamiği içtihattır. Yeni anayasanın oluşturulduğu bu dönemde İslam hukukunun da katkıları olacağını savunmaktadır.[24]Bu yönlerinden ötürü Âkif'in, Manastırlı'yı Abduh'a benzetmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Mahir İz, *Yılların İzi* adlı eserinde Manastırlı'nın ilmi konumu hakkında bize ışık tutacak şu ifadelere yer vermektedir:

---

[21] Şamlı, "Manastırlı İsmail Hakkı'nın Tefsirciliği", s. 117.
[22] Duman, "Fıkıh ve Siyaset Arasında İçtihad: Manastırlı İsmail Hakkı'nın Gözünden II. Meşrutiyet Döneminde İçtihad'a Bir Bakış", *Bilimname V*, s. 89.
[23] Şamlı, "Manastırlı İsmail Hakkı'nın Tefsirciliği", s. 117-118.
[24] Duman, "Fıkıh ve Siyaset Arasında İçtihad: Manastırlı İsmail Hakkı'nın Gözünden II. Meşrutiyet Döneminde İçtihad'a Bir Bakış", *Bilimname V*, s. 90.

> Meşrutiyet'e tekaddüm eden senelerde hocamızdan işitmiştik. İstanbul'da Ulema-yı Sitte dedikleri vakit altı büyük alim varmış ki, bunları şöyle sıralarlar: Manastırlı İsmail Hakkı Efendi (Ayasofya kürsi şeyhi ve sonrada âyân azası), Tikveşli Yusuf Efendi, Tokâdi Şâkir Efendi, Ders Vekili Halis Efendi, Mecelle Şârihi Âtıf Efendi, Ders Vekili Muğlalı Ali Rıza Efendi.

Görüldüğü gibi Manastırlı'nın ismi, "döneminin en büyük alimleri kabul" edilen altı şahsiyetten ilki olarak zikredilmiştir. Özellikle Fıkıh, Kelam ve Tefsir alanında çalışmalar yapmış olan Manastırlı'nın tespit edebildiğimiz telifleri şunlardır;

1. *Telhîsu'l-Kelâm fî Berâhini Akâidi'l-İslâm*

2. *Vesâilü'l-Felâh fî Mesâili'n-Nikâh*

3. *Kitâbü'l-Vesâya ve'l-Ferâiz*

4. *Mevâhibü'r-Rahmân fî Menâkibi'l-İmâm Ebi Hanifeti'n-Nu'mân*

5. *Metâlib-i İrfâniye ve İzâhat-ı Nûniye: Şerh-u Kasîde-i Nûniye*

6. *Ahkâm-ı Şerh-i Siyâm*

7. *er-Risâletü'l-Hamidiye Tercemesi: Beyyinât-ı Ahmediye*

8. *Hak ve Hakikat: İslâmiyat Aleyhinde Doktor Duzi'nin Neşriyatına Reddiye*

9. *Şerhu's-Sadri Bi Fezâil-i Leyleti'l Kadri*[25]

10. *Kosava Sahrası Mev'izası*

11. *Mevâidü'l-İn'âm fî Berâhin-i Akâidi'l-İslâm*

12. *Mevâiz*

13. *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*

14. *Usûl-i Fıkıh*[26]

15. *Hace-i Lisâni Osmâni*

---

[25] Bu dokuz kitap ismine *Osmanlı Müeelifleri* kitabında yer verilmiştir. Bkz.: Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.I., s. 365-366.

[26] 10-14. kitap isimleri için bkz.: Nazif Ay, "Manastırlı İsmail Hakkı'nın İslam Düşüncesindeki Yeri", s. 17-20.

16. *Mebâdi-i Fârisi*

17. *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle*

18. *Fusûlu't-Teysîr fî Usûli't-Tefsîr*

19. *Nesemâtü'l-Eshâr fî Medhi'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*[27]

2. Tefsir Hakkında Yazmış Olduğu Eserler

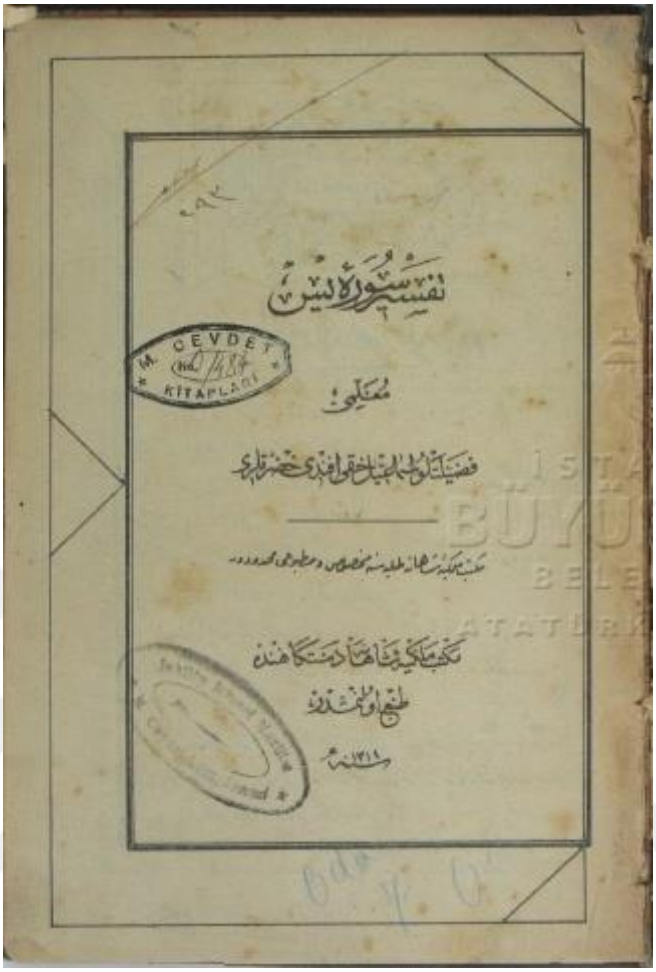
Manastırlı İsmail Hakkı'nın Tefsir'le ilgili kaleme almış olduğu eserler şunlardır;

a. Tefsîr-i Sûre-i Yâsin

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne, Tefsir dersi muallimi olan Manastırlı'nın Tefsir dersi notlarının kitaplaştırılmış halidir. Öğrencisi Muhammed Şevki'nin derste tuttuğu notlar[28] daha sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de el yazısı haliyle basılmıştır. 1896/1897 (H.1314) yılında basılan bu kitap toplam 111 sayfa olup, son sayfada düzeltmeler yer almaktadır.

1-7. sayfalarda Fatiha'nın fazileti, ismi ve sure hakkında genel bilgiler yer almaktadır. 7-110. sayfalarda ise surenin Tefsir'i bulunmaktadır. Tefsir yapılırken önce ayetler, hemen arkasından ayetlerin meali verilmiştir. Soru-cevap şeklinde ayetlerin açıklandığı görülmektedir. Kitabın iç kapağı şöyledir:[29]

[27] 15-19. kitap isimleri için bkz.: Şamlı "Manastırlı İsmail Hakkı'nın Tefsirciliği", s. 34-40.
[28] Şamlı, "Manastırlı İsmail Hakkı'nınTefsirciliği", s. 37.
[29] İsmail Hakkı Efendi, *Tefsir-i Sûre-i Yâsin.*

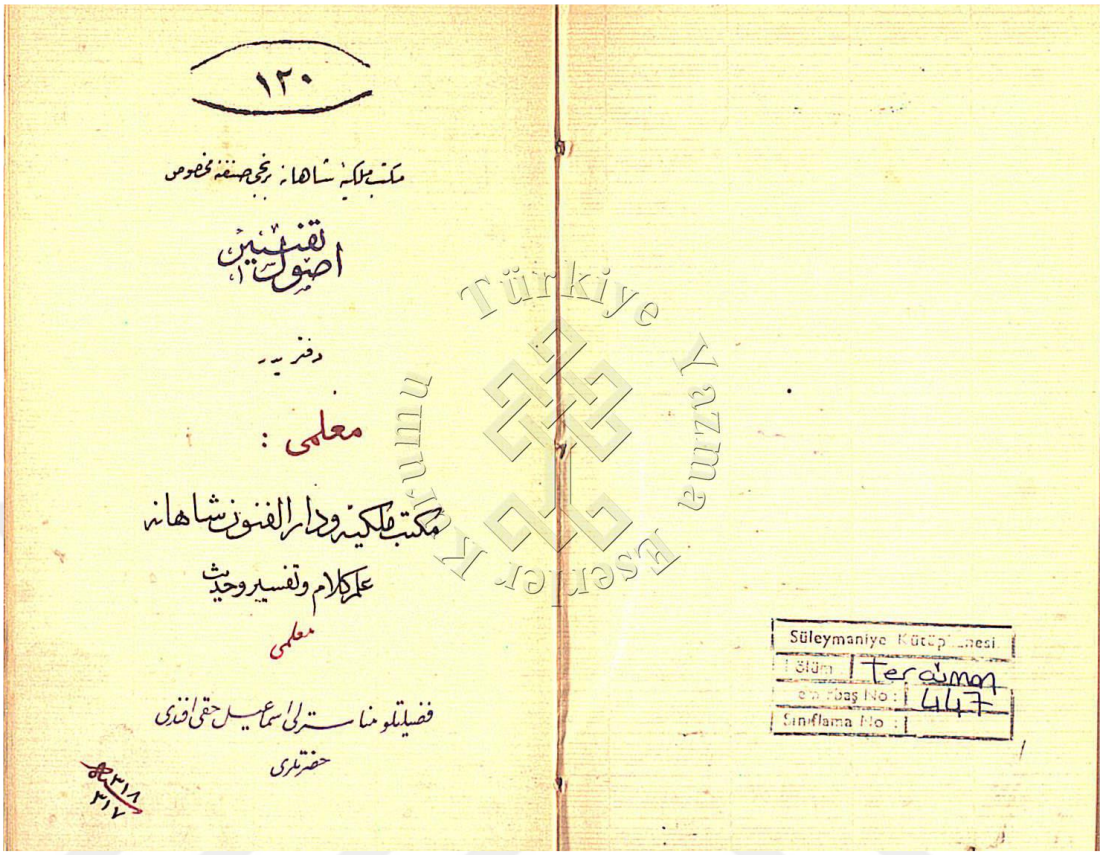

b. Fusûlu't-Teysîr fi Usûli Tefsîr

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Usûl-i Tefsîr dersi notlarının kaleme alındığı yazma eser halindeki kitap şuan Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Tercüman 447 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Kitap iki bab ve 14 asıldan oluşmaktadır. İlm-i Tefsîr, Kur'ân-ı Kerîm, ehâdis-i kudsiye, sûre, âyet, fâsıla, âzam sûre, egsar sûre gibi kavramları ele aldıktan sonra Mekkî ve Medenî konusuyla Usûl-i Tefsir konularına giriş yapar. Asılların arasında serpiştirilmiş *Fevâid* başlıkları ve sonlarda *Tenbihât* başlığı göze çarpmaktadır. 64 sayfa olan bu eserin kapağı şu şekildedir:[30]

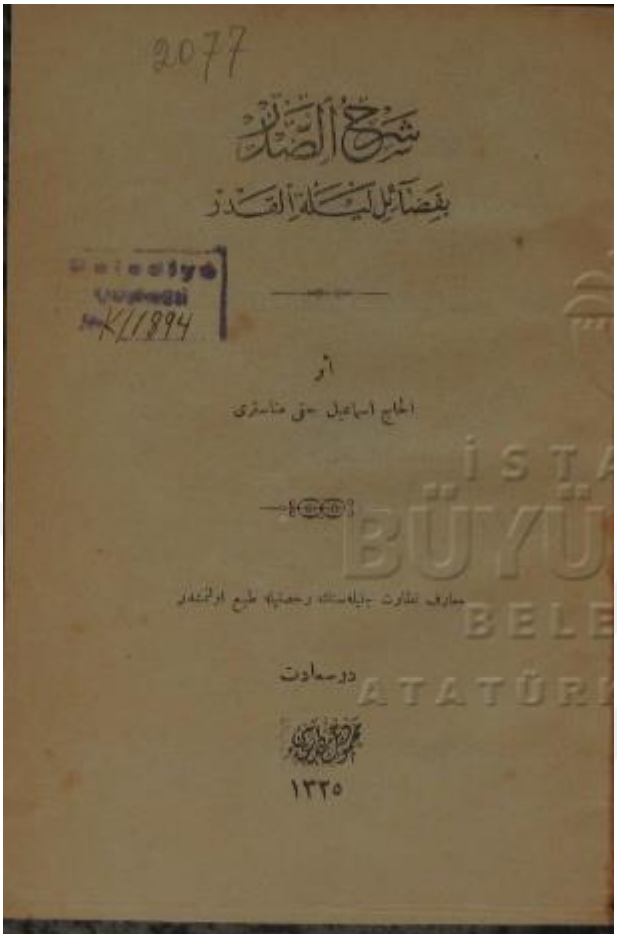
[30] Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, *Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Usûl-i Tefsir Defte*ridir, H. 1317-1318.

c. Şerhu's-Sadr Bi Fezâil-i Leyleti'l-Kadr

Mahmut Bey Matbaasında 1909/1910 (R.1325) yılında basılan bu eser 27 sayfadır. Kitap, sûrenin içeriğiyle iki bölümden oluşmaktadır. 1-19 sayfalar arasında Kadir suresinin tefsirini yapmış, 20-27. sayfalarda *Kadir Gecesinin Faziletleri* başlığıyla bu gecenin faziletleri hakkında bilgilere yer vermiştir. *Sûrenin Fazileti* bölümünde 4 tane *Tenbîh* başlıklı bölümler yer almaktadır. Bu eserin kapağı şu şekildedir:[31]

[31] İsmail Hakkı Efendi, *Tefsir-i Sûre-i Yâsin.*

d. Sûre-i Fâtihati'l-Kitâb

Sırât-ı Müstakîm'de makaleler halinde yayınlanan *Fâtiha Sûresi Tefsiri* on dört sayıda tamamlanmıştır. İlk yayınlandığı sayıda Fâtiha Sûresi hakkında genel bilgilere ve surenin faziletlerine yer verilmiş, ikinci sayıdan itibaren besmelenin tefsiriyle, sûre tefsirine başlanmıştır. Ayetlerin tefsiri sırasında *Takrîr* ve *Tavdîh, Tenbîh, Belâgât* ve *İstifâde* gibi ara başlıklarla; açıklamalara, dikkat çekilen noktalara ve belâgi bilgilere yer verildiği gözlemlenmektedir. Lügavî bilgilere de yer verilen Tefsir'de soru-cevap yöntemi kullanılmıştır. Fâtiha Sûresi Tefsiri hakkında kaleme aldığı ilk yazının bir kısmı şöyledir:[32]

[32] Manastırlı İsmail Hakkı, "Sûret-i Fâtihat-i Kitâb", 14 Şaban 1326/28 Ağustos 1324 (10 Eylül 1908) C. I, S. 3, s. 33-34.

عدد : ٣ ٣٢٦ شعبان ١٤ پنجشنبه ٢٨ اغستوس ٣٢٤ برنجی سنه

سورهٔ فاتحة الكتاب

بو سورهٔ جليله‌نك « فاتحة الكتاب » اسم شريفيله تسميه‌سي بيورلمشدر. « ام القرآن » دخی تسميه اولنور . « فاتحه » هر شيئك جزء اولنه اطلاق ايدلكده‌در ؛ بو سوره ايسه وضع وكتابت وعلى قول نزول اعتباريله‌ده قرآن كريمك الك برنجی جزء شريفيدر ؛ بناءً عليه ديكر سور جليله‌يه نسبةً اصل متزله‌سنده بولنور . [« ام » لغظی اصل معناسنده‌در كلير : « ام القرى » كبی] . فاتحه‌نك ام القران تسميه بيورلمسنه داثر دها ايكی وجه واردر :

١ — آيات قرآنيه‌نك اقسام اساسيه‌سی ثنا على الله ، امر و نهی ، وعدو وعيددن عبارت اولدغی اوزره اوچ قسمدر . بو سورهٔ جليله ايسه اجمالاً بو قسملرك هر برينی مشتمل بولندیغی جهتله تفصيلاتی حاوی ديكر سور جليله‌نك منشأ ومنبعی عد اولنور.

٢ — معانیٔ شريفهٔ قرآن حكم نظريه واحكام عمليه‌دن عبارتدر. بونلرك مرجع وغايتی ، نتايج عاليه‌سی ايسه سورهٔ فاتحه‌نك تضمن ايلديكی سلوك صراط مستقيم وظيفه‌سی ايله مراتب سعدا ومناظر اشقيايه وقوف واطلاع قضيه‌سندن عبارتدر.

تقرير

قرآن كريمدن مقصود ، مبدأ ومعادی بيلديرمك وانتظام معيشت واستحصال سعادت خصوصنه خلق ارشاد ايتمك اولغله ، بإشاعه اقسامی ذكر اولنان اوچ قسمدن عبارت اولمق اقتضا ايدر . اما حاوی اولديغی قصص وامثال ، مقصدی اتمام واكمال ايجون ذكر بيورلمشدر .

سورهٔ فاتحه‌نك « مالك يوم الدين » ، قدر اولان قسمی ، ثنا على الله در . « اياك نعبد واياك نستعين » نظم شريفی امر ونهی الهی مقامنده‌در ؛ زيرا عبادت واستعانه‌يی جناب حقه تخصيص ايتمك هوای نفسانيه مخالفت وجميع اوامر ونواهیٔ ربانيه‌يه رعايتله وجود بولور . « انعمت عليهم » انعام اخرويه‌يه اكا موصل اولمق جق انعامات دنيويه‌يه دال اولمغله وعد سبحانی‌يه ، « المغضوب عليهم » لك متضمن اولديغی غضب دخی وعيد ربانی‌يه دلالت ايدييور .

« حكم نظريه » احكام اعتقاديه ، اعتقاد ايدلسی واجب اولان حكملر ديمكدر . [١]

« احكام عمليه » افعال مكلفين حقنده تعيين بيورلان وجوب، ندب ، اباحه ، حرمت ، كراهتدن عبارتدر . قرآن كريمی انزالدن مقصد اصلی ، تشريع احكام اولمسنه مبنی ، معانیٔ قرآنيه‌نك كافه‌سی اعتقاد وعمله تعلق ايدن احكام سبحانيه‌دن عبارتدر .

سورهٔ فاتحه‌نك قسم اولی جناب باری تعالی يی ذكر وفكر ايله اعتقاد وحدانيت واعتراف نعمای صمدانيت ودركاه سبحانی‌يه عرض انقياد ايله طلب هدايت بيانی حاوی اولغله صراط مستقيم سلوك

[١] علمك تصديق قسمنه متعلق اولان هرنسبت تامه‌يه ، هرمضمون قضيه‌يه محكوم به معناسنه « حكم » اطلاق شايعدر . جمله‌سنه بردن « احكام » تعبير اولنور . وبالخاصه معلومات اعتقاديه اولان احكامدن علوم حقيقيه وثابته معناسنه « حكم » لفظيله تعبير ترجيح ايدييلر . چونكه بوطاقم معلومات تصحيح اعتقاد ايچون تحصيل ايدلكده‌در . بيانمسندن مقصد آنجق علم واعتقاددن عبارتدر .

بناءً عليه معلوم نوعندن اولسيله برابر احكام اعتقاديه نفس علوم متزله‌سنه تنزيل و « حكم » تسميه اولنور .

احكام عمليه‌يی بيلمكدن مقصد ايسه اصلاح عمله . تطبيقات صحيحه‌يه توسلدر. بونلری بالكز بيلمكله هيچ برفائده حصول بولماز . بوجهتله عمله متعلق علم عملدن خالی قالنجه جهل عد اولنور ، صاحبنه جاهل معامله‌سی ايديلور. قرآن كريمده امثلهٔ كثيره‌سی واردر . — علم معانیه مراجعت —

Dil eğitiminden Kelam ilmine, Fıkıh ilminden Şemâil ilmine çok farklı alanlarda eser kaleme alan Manastırlı İsmail Hakkı, ardından Tefsir'le alakalı birçok eser bırakmıştır. Tefsir eğitim-öğretimini ele aldığımız tezimiz açısından Manastırlı'nın Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de Tefsir dersleri için hazırladığı *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn* ve *Fusûlu't-Teysîr fî Usûli't-Tefsîr* adlı ders notları önem arz etmektedir. Manastırlı'nın Dârülfünun'da hocalık yaptığı süreçte ders kitapları ya da notları oluşturduğu yönünde bir veriye ulaşamasak da Mekteb-i Mülkiye'deki bu tecrübesi Dârülfünun için de kitap ya da notlar hazırladığı ihtimalini desteklemektedir

Görüldüğü üzere döneminin önde gelen ilmi şahsiyetlerinden olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Tefsir alanında da döneminin en bariz kişilerindendir. Manastırlı'nın medreselerden ziyade, Mekteb-i Hukuk, Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun, Mekteb-i Mülkiye ve Dârülfünûn-i Şâhâne gibi o dönemin modern eğitim kurumlarında hocalık yapmış olması dikkat çekmektedir.

Yaşadığı dönemin en ünlü vaizlerinden olan Manastırlı gerek cami kürsüsünde gerek *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşâd* gibi gazetelerde yazdığı yazılarda siyasi duruşunu belli etmekten çekinmemiştir. Yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi gelişmelerine karşı kayıtsız kalmayan bir kişilikte olması da üzerinde durulması gereken bir başka husustur.

B. HALİS EFENDİ (1903)

1903-1904 eğitim-öğretim yılında Dârülfünûn-i Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde ilk defa aynı anda dört sınıfta eğitim-öğretim verilmeye başlanmıştır. Eğitim kadrosunun yetersizliğinden dolayı yeni hocalar istihdam edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgede, dördüncü sınıf Tefsir dersi hocalığına Dersiâm Halis Efendi'nin atandığına dair bilgi yer almaktadır.[33] 1903 Ağustos ayında atanan Halis Efendi'nin dersiâm olduğu dışında hiçbir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Eylül ayında göreve başlayan Halis Efendi, bilinmeyen bir nedenden dolayı Ekim 1903 tarihinde istifa etmiş ve yerine Mercan İdâdisi Arapça Muallimi Mehmed Said Efendi tayin edilmiştir.[34]

Yaşadığı dönemden ve dersiâm olduğu bilgilerinden yola çıkarak araştırma yaptığımızda, aynı dönemde yaşamış dersiâm Şirvanlı Mehmed Halis Efendi karşımıza çıkmaktadır. Ancak gerek Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* eserinde[35]gerek Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması*[36] kitabında gerek *DİA*'da[37] Şirvanlı Mehmed Halis'in Dârülfünûn'a Tefsir dersi hocası olarak tayin edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

İhsanoğlu, Halis Efendi hakkında "Fatih Askeri Rüştiyesi Arapça Muallimi" olduğuna dair bir bilgi vermektedir.[38] Şirvanlı Mehmed Halis ise yine bir askeri Rüştiye olan Kocamustafapaşa Askeri Rüştiyesi'nde Arapça muallimliği görevinde bulunmuştur.

[33] Bkz.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.F. MKT, 733/48 (22 Temmuz 1913 /4 Ağustos 1903), s. 1.
[34] Bkz.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.F. MKT, 748/26 (27 Eylül 1319 R/10 Ekim 1903), s. 1.
[35] Bursalı, *Osmanlı Müellifleri:1299-1915*, c. I, s. 348.
[36] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Medrese Yayınevi, 1980, c. III., s. 241-242.
[37] Hakkı Maviş, "Mehmed Hâlis Efendi ", DİA, 2003, c. XXVIII, s. 490.
[38] İhsanoğlu, "İslam Dünyası'nın İlk İlâhiyat Fakültesi", *Dârülfünûn İlâhiyat Sempozyumu: 18-19 Kasım 2009*, s. 13.

Bu bilgi de Tefsir dersi hocalığına tayin edilen Halis Efendi ile Şirvanlı Mehmed Halis Efendi'nin farklı kişiler olduğunu destekler mahiyettedir.[39] Netice itibariyle, Halis Efendi'nin kim olduğunu tespit etmek için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

C. BATUMLU MEHMED SAİD EFENDİ (1903-1912)

1903-1904 eğitim-öğretim yılının başında atanan Halis Efendi'nin istifasından sonra, Mercan İdâdisi Arapça Muallimi Mehmed Said Efendi Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersleri hocalığına getirilmiştir.

1. Hayatı ve Görevleri

Mehmed Said Efendi, 1903 yılında başladığı Dârülfünûn Tefsir dersleri hocalığını, vefat tarihi olan Kasım 1912'ye kadar sürdürmüştür. Mehmed Said Efendi hakkında bilgilere ulaşabildiğimiz tek kaynak Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması* kitabıdır.

Mehmed Said Efendi'nin babası Ahmet Şakir Efendi'dir. 1851 (R. 1267) yılında Batum'da doğmuştur. Sarf, Nahv ve Fıkıh eğitimini babasından almış, 1872/1873 (H. 1289) yılında tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a intikal etmiştir. Fatih Camisi'nde Ahmet Şakir Efendi'den Arapça ve İslâmi İlimler tahsil etmiş, 1883 (H.1300) yılında icazet almıştır. 1880 (H.1297) yılında Fatih Camî dersiâmı olmuş, 1895 (H. 1313) yılından itibaren icazet vermeye başlamıştır.[40]

1. Şubat 1891- Mart 1912 (R. Şubat 1306- Mart 1328) tarihleri arasında Hapishane-i Umûmi imamlığı,

2. Mart 1892- Haziran 1903 (R. 8 Mart 1308- Haziran 1319) tarihleri arası Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Ulûm-ı Dîniye muallimliği,

3. Kasım 1899 (R. Teşrîn-i Sâni 1315) yılından vefatına kadar Mülkiye Baytar Mektebi, Akaid muallimliği,

[39] Kocamustafapaşa'nın Fatih'e bağlı olmasına rağmen, Fatih ve Kocamustafapaşa Askeri Rüştiyeleri farklı iki okuldur. Bkz.: Esma Parmaksız, "II. Abdulhamid Dönemi (1876-1909) Öğretim Sistemi Öğretim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler", d.t., İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008, s. 122-128.

[40] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, Milli Gazete Yayınları, 1981, c. IV-V, s. 82.

4. 1903 (1319) yılından vefatına kadar Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Tefsîr-i Şerîf muallimliği,

Ayrıca;

5. Darülmuallimin-i İbtidâiyye muallimliğine getirilmiş bu görevinden Eylül 1909'da (Eylül 1325) ayrılmıştır.

6. Mercan İdâdisi Ulûm-ı Dîniye ve Ahlakiye muallimliğine getirilmiş, 1909'da (R. Ağustos 1325) bu görevinden ayrılmıştır.

7. 1901 (R. 1325) tarihinde Meclis-i Teftîş-i Mesâhif ve Tetkîk-i Müellefât azası olmuştur.

Ekim 1912 (R. 31 Teşrîn-i Evvel 1328) yılında vefat etmiştir.[41] Mehmed Said Efendi'nin ardından herhangi bir eser bıraktığı tespit edilememiştir.

Görüldüğü üzere Mehmed Said Efendi de medreselerden ziyade Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Mülkiye Baytar Mektebi, Darülmuallimîn-i İbtidâiyye, Mercan İdâdisi ve Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi gibi modern eğitim kurumlarında hocalık yapmıştır. Manastırlı İsmail Hakkı kadar ilmi kişiliğiyle şöhret bulmayan Mehmed Said Efendi, Manastırlı'nın aksine, ardından gerek Tefsir gerek diğer alanlarda eser bırakmadığı saptanmıştır.

[41] Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması,* İstanbul, c. IV-V, s. 82.

D. KASTAMONULU AHMED MAHİR EFENDİ (1913-1914)

Kastamonulu Ballıkzâde Ahmed Mâhir Efendi[42]

1912 yılının sonunda Manastırlı İsmail Hakkı ve Mehmed Said Efendi'nin vefatının aradından 1913 yılının mart ayında Darülfünûn Ulûm-i Âliye-i Diniye Şûbesi Tefsir dersi hocalığına Kastamonulu Ballıklızâde Ahmed Mâhir Efendi atanmıştır. Ulûm-i Âliye-i Diniye Şûbesi'nin 1914 yılında kapanmasına kadar bu göreve devam etmiştir.

1. Hayatı, Görevleri ve Eserleri

Kastamonulu Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi, 1860 senesinde Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Ailesi Ballıklıefendizâde olarak tanınan Ahmed Mahir Efendi'nin

[42] Lamia Levent, "Ahmet Mahir Efendi Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı", s. 408.

dedesi Hafız Mehmed Nureddin, babası Seyyid Hafız Mehmed Said[43], annesi ise Cemile hanımdır.[44]

İlköğretimini ailesinden alan Ahmed Mahir, sübyan mektebinde okumuş ve Rüşdiye Mektebi'nden 1872 yılında mezun olmuştur.[45] Evvela Ahmed Siyahi Efendi'den o vefat edince de oğlu Seyyid Ahmet Hacibî'den ilim tahsil etmiştir. Seyyid Ahmed Hacibî Kastamonu'nun önde gelen ilmi ve tasavvufi şahsiyetlerindendir.[46] Hacibî'nin rahle-i tedrîsinden geçmek, Ahmed Mahir'in tasavvufî kişiliğinin oluşmasındaki en büyük etkenlerdendir.[47]Tasavvufî kişiliği nedeniyle, döneminin birçok önemli şahsiyet ve bürokratlarına hocalık yapmıştır. Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'ya Mesnevi okutmuş, bu vesileyle yakın arkadaşlık kurmuşlardır.[48]

Kastamonu'da tedrîsin yanı sıra birçok kez memuriyet görevlerinde de bulunmuştur. Ahmed Mahir'e değer veren Vali Sırrı Paşa'nın ısrarıyla 1882 yılında Encümen-i Maârif memurluğuna,[49]Abdurrahman Paşa'nın valiliği sırasında İstinâf Mahkemesi azalığına getirilmiştir.[50] Daha sonraları bu görevinden ayrılarak farklı görevlerde bulunmuştur.[51] 1897 yılında Hac amacıyla kutsal topraklara, 1898 yılında görev amacıyla Halep'e gitmiştir.[52] 1903 yılına kadar Kastamonu'da farklı birimlerde memuriyetini sürdürmüş, 19 Ekim 1903 tarihinde Encümen-i İntihâb-ı Memurîn-i Adliye kararıyla Dersaadet Bidâyet Mahkemesi İstinâf Âzalığına getirilmiş ve İstanbul'a taşınmıştır. İstanbul'da çeşitli mahkemelerde görev alan Ahmed Mahir, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 17 Aralık 1908 tarihinde Kastamonu mebusu seçilmiş ve

[43] Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi", DİA, s. 98.
[44] Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Ahmet Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcazetler ve Üç Eseri İle Elyazısı Hatıratı Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu: Tebliğler 19-21 Ekim 1988*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1989, s. 71-82, s. 71.
[45] Ali Birinci, "Ahmed Mâhir Efendi: Bir Âlim, Şeyh ve Siyasetçi", *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, Haz.: Lütfü Seymen, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 272.
[46] Abdulkadiroğlu, "Ahmet Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcazetler ve Üç Eseri İle Elyazısı Hatıratı Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*, s. 71.
[47] Birinci, "Ahmed Mâhir Efendi: Bir Âlim, Şeyh ve Siyasetçi", *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, s. 272.
[48] Ziya Demircioğlu, *Kastamonu Valileri: 1881-1908*, Kastamonu, Doğrusöz Matbaası, 1973, s. 15.
[49] Birinci, "Ahmed Mâhir Efendi: Bir Âlim, Şeyh ve Siyasetçi", *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, s. 272.
[50] Abdulkadiroğlu, "Ahmet Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcazetler ve Üç Eseri İle Elyazısı Hatıratı Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*, s. 71.
[51] Levent, "Ahmet Mahir Efendi Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı", s. 37-39.
[52] Demircioğlu, *Kastamonu Valileri*, s. 82-84.

böylece memuriyet hayatı sona ermiştir. Ahmed Mahir, Meşrutiyet döneminde yedi yıl, T.B.M.M.'de iki yıl mebusluk görevinde bulunmuştur.[53]

Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir dersi hocalığı görevi, 22 Mart 1913 tarihinde Ahmed Mahir Efendi'ye verilmiştir. Ahmed Mahir 1915 yılının başından Dârülfünûn'un kapatılmasına kadar Dârülfünûn Tefsir hocalığını sürdürmüştür. Daha sonra Medresetü'l-Vâizîn'de Kelâm ve Tefsir hocalığı yapan Ahmed Mahir, İstanbul'da 13 yıl tedrîste bulunmuştur.[54]

Şeyhu'l-Kurra olarak anılan Ahmed Mahir, Kur'an tilavetinin yanı sıra Tefsir, Hadis ve Kelâm konularında oldukça yetkin bir alimdir.[55]Ahmet Mahir, ilmi kişiliği yanında hitabet yeteneği ile şöhret bulmuş bir alimdir. Muallim Cevdet, Kastamonu'da Ahmet Mahir'i dinleme imkanı bulmuş ve Ahmet Mahir'in hitabeti hakkında şunu söylemiştir:[56]

> Kastamonu'da öyle sehhar bir halk vaizine ras geldim ki, lisanındaki icaz, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ile Nasuhîzade Asım Efendi'yi gölgede bırakır. Bu zat esbak istinaf mahkemesi azasından hukukşînas, mütesaavıf, şâir, nihayet mebus Hacı Mahir Efendi merhumdur ki Mısır hükemasından Ataullah İskenderininin, hikmetlerini muazzam bir cilt halinde ne Nefiyane bir üslup ile tercüme ve neşreylemiştir. Adliye Nazırı Abdurrahman Paşaya Muhiddini Arabinin fütühat ve füsusundan dersler veren, bu zattır. Sesi o kadar ruhfeza idi ki bilâ mübalâğa söyliyorum, İstanbul'un en güzide hafızları arasında bir eşine rastgelemedim. Kastamonu bu zatı kaybetmekle kalbini kaybetmiştir. Türkiye de meçhul bir harikayı zayi eylemiştir. Bu zat Fennî eserler mütelea ettiği cihetle de hangi ayeti tefsir ederse makul şekillerde hazmettirmeğe muvaffak olurdu. Tasavvuf ve felsefeye merakımı tahrik ettiren bu ruha meclubum.

Muallim Cevdet'e göre Ahmed Mahir, çok yönlülüğünün yanı sıra iyi bir müfessirdi. Yaşadığı dönemde İstanbul'un en büyük alimi olarak kabul edilen ve hitabet yeteneği ile meşhur Manastırlı ile kıyaslanması ve Manastırlı'dan daha üstün bulunması dikkate şayandır. Mehmed Âkif'in Kastamonu'da kaldığı süreçte Ahmed Mahir, Âkif'le yakından ilgilenmiş ve onu yalnız bırakmamıştır.[57]

---

[53] Abdulkadiroğlu, "Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi", DİA, s. 98.
[54] Abdulkadiroğlu, "Ahmet Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcazetler ve Üç Eseri İle Elyazısı Hatıratı Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*, s. 71.
[55] Fazıl Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 247.
[56] Osman Ergin, Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi, İstanbul, Bozkurt Kütüphanesi, 1937, s. 7.
[57] Levent, "Ahmet Mahir Efendi Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı", s. 47.

Ahmet Mahir, İttihad ve Terakki'yi desteklemiş ve bu partiden mebus olarak seçilmiştir. 18 Temmuz 1922 tarihinde mebusluktan emekli olan Ahmed Mahir, 19 Temmuz 1923 tarihinde tekrar mebus olarak seçilmiştir. 4 Eylül 1925 tarihinde vefat edinceye kadar görevine devam etmiştir.[58]

TBMM, II. dönem mebuslarından olan Ahmed Mahir, Cumhuriyet sonrası inkılapları desteklemiştir. Kastamonu halkına şapka inkilabını tanıtım amacıyla, Mustafa Kemal'le beraber Kastamonu'ya gitmiş, bu yolculuk tamamlandıktan sonra burada vefat etmiş ve Kastamonu'da defnedilmiştir.[59]Başta Tefsir olmak üzere farklı alanlarda da eserlere imza atan Ahmed Mahir Efendi'nin tespit edebildiğimiz telifleri şunlardır:

1. *el-Muhkem fî Şerhi'l-Hikem* (II cilt)
2. *Mu'cizât-ı Kur'âniye I*
3. *el-Fâtihâ fî Tefsiri'l-Fâtiha*
4. *Hutbe Mecmuası*[60]
5. *Türkçe Mufassal Tefsir*
6. *Hâtırât*
7. *Mu'cizât-ı Kur'âniye II*
8. *Mecmuâ-i Eş'âr* [61]

2. Tefsir Hakkında Yazmış Olduğu Eserler

Ballıklızâde Ahmed Mâhir'in, Tefsir'le ilgili kaleme almış olduğu eserler şunlardır:

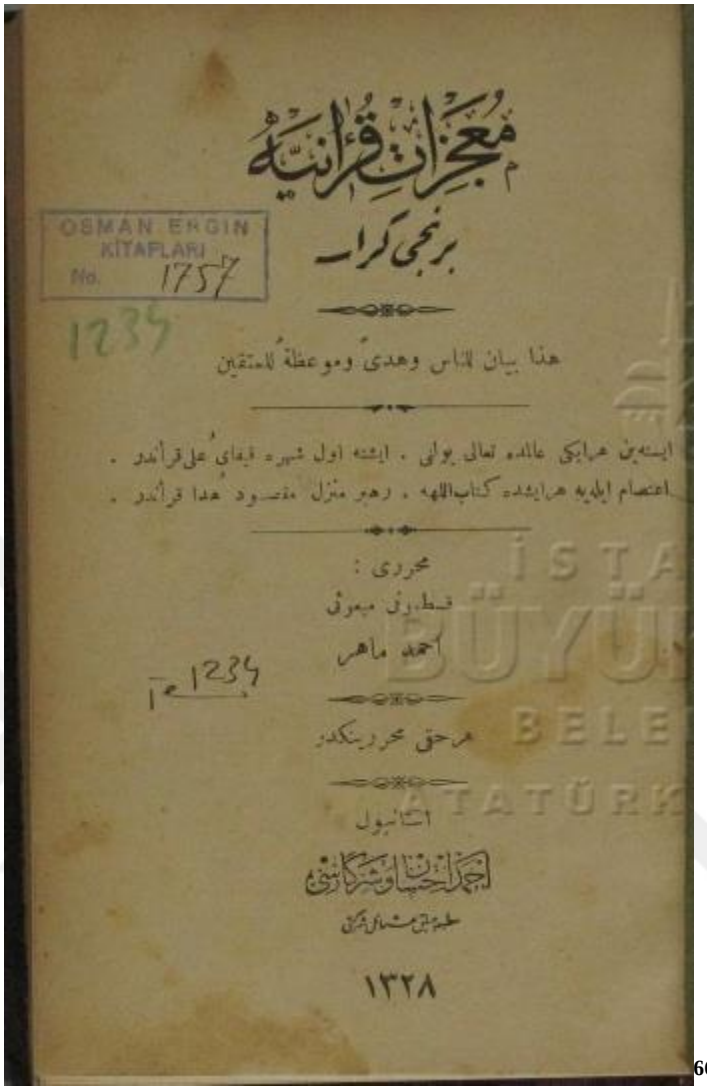
a. Mu'cizât-ı Kur'âniye

İki ciltten oluşan bu kitabın birinci cildi 1908-1909 yıllarında gazetelerde yayınlanan makalelerinden müteşekkil bir eserdir. Eserin birinci cildi matbu olup, ikinci cildi hala müellif hatlı yazma eserdir. Yazma eser halindeki ikinci cilt, Aziz Demircioğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır.[62]

[58] Levent, "Ahmet Mahir Efendi Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı", s. 49.
[59] Ali Birinci, "Ahmed Mâhir Efendi: Bir Âlim, Şeyh ve Siyasetçi", *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, s. 272.
[60] İlk dört eser matbudur.
[61] Son dört eser matbu değildir. Bkz.: Abdulkadiroğlu, "Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi", DİA, s. 98; Levent, "Ahmet Mahir Efendi Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı", s. 57.
[62] Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi", DİA, s. 98.

Kitabının birinci cildi 279 sayfadan oluşmaktadır. Yirmisekiz makaleden oluşan kitapta, Kuran'ın evrenselliği, Kuran'ın her zamana ve mekana uygun olduğu, Hz. Muhammed'in örnek kişiliği, Kuran'ın icâzi yönleri ele alınmıştır.[63] Kitabın girişinde Meşrutiyet yönetiminin üstünlüğü hakkındaki görüşlerine yer veren Ahmed Mahir eserinde İslam'ın ilerlemeye, muâsır medeniyete ayak uydurmaya karşı olmadığı, İslam'ın medeniyeti emrettiğini Kur'an'dan ve hadisten delillerle ele alacağını belirtilmektedir. Ahmed Mahir'in meşrutiyet inkilabını teyid amacıyla kaleme aldığı makalelerden oluşan bu kitapta siyasi, ictimai ve ahlaki konuları ele alınmaktadır.[64] Bu eser birebir Kur'an Tefsiri ya da Kur'an-i ilimlerle alakalı bir eser olmasa da söylemlerinde Kur'an'ın üstünlüğü ve icazını vurgulamasından ötürü "Tefsir" ile ilgili eser olduğu söylenebilir. Kitabın kapağı şu şekildedir:[65]

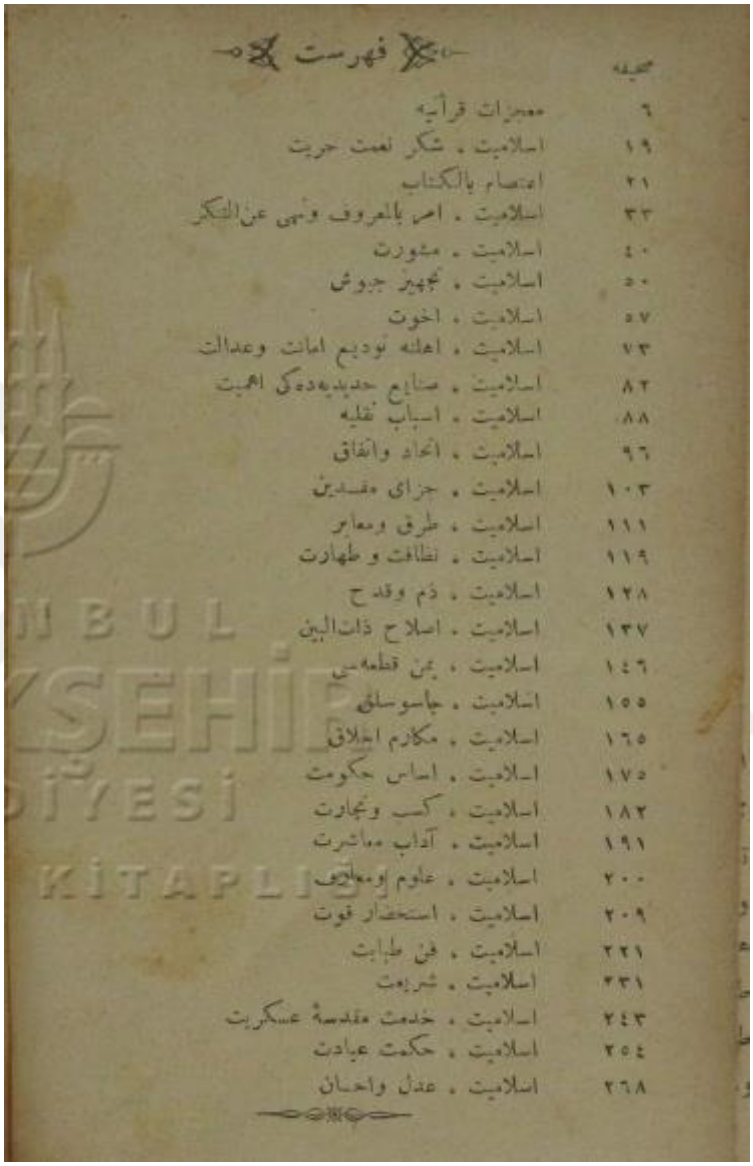
[63] Levent, "Ahmet Mahir Efendi Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı", s. 69.
[64] Ahmed Mahir, *Mu'cizât-i Kur'aniye*, İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaası, R. 1328 (1912), c. I, s. 3-4.
[65] Ahmed Mahir, *Mu'cizât-i Kur'aniye*.

[66]

[66] Ahmed Mahir, *Mu'cizât-i Kur'aniye*.

Ahmed Mahir'in *Mucizat-i Kuraniye* adlı eserinde yer alan yazılar, kitabın fihrist kısmında paylaşılmıştır:[67]

فهرست

صحیفه

٦	معجزات قرآنیه
١٩	اسلامیت . شکر نعمت حریت
٢١	اعتصام بالکتاب
٣٣	اسلامیت . امر بالمعروف ونهی عن المنکر
٤٠	اسلامیت . مشورت
٥٠	اسلامیت . تجهیز جیوش
٥٧	اسلامیت . اخوت
٧٣	اسلامیت . اهلنه تودیع امانت وعدالت
٨٢	اسلامیت . صنایع جدیدیه‌دهکی اهمیت
٨٨	اسلامیت . اسباب نقلیه
٩٦	اسلامیت . اتحاد واتفاق
١٠٣	اسلامیت . جزای مفسدین
١١١	اسلامیت . طرق ومعابر
١١٩	اسلامیت . نظافت و طهارت
١٢٨	اسلامیت . ذم وقدح
١٣٧	اسلامیت . اصلاح ذات‌البین
١٤٦	اسلامیت . یمن قطعه‌سی
١٥٥	اسلامیت . جاسوسلق
١٦٥	اسلامیت . مکارم اخلاق
١٧٥	اسلامیت . اساس حکومت
١٨٢	اسلامیت . کسب وتجارت
١٩١	اسلامیت . آداب معاشرت
٢٠٠	اسلامیت . علوم ومعارف
٢٠٩	اسلامیت . استحضار قوت
٢٢١	اسلامیت . فن طبابت
٢٣١	اسلامیت . شریعت
٢٤٣	اسلامیت . خدمت مقدسهٔ عسکریت
٢٥٤	اسلامیت . حکمت عبادت
٢٦٨	اسلامیت . عدل واحسان

b. el-Fâtihâ fi Tefsiri'l-Fâtiha

Ahmed Mahir Efendi, 1912 yılı sonunda Manastırlı İsmail Hakkı ve Batumlu Mehmed Said Efendi'nin vefatlarının ardından boş kalan Dârülfünûn Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi Tefsir hocalığı görevine getirilmişti. Ulûm-ı Şer'iye Şûbesi birinci sınıf Tefsir derslerinde *Beyzâvî Tefsiri*'nden Fâtiha Sûresi okutulmuştur. Derste anlattıkları

[67] Ahmed Mahir, *Mu'cizât-i Kur'aniye*.

malumatları bu kitapta toplayan Ahmed Mahir, başlıktan da anlaşıldığı üzere Fatiha suresini tefsir etmiştir. Tezimizin *Meşrutiyet'in İlanından Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şûbesi'nin Kapatılmasına Kadar Tefsir Dersleri (1908-1914*) bölümünde *Kitaplar* başlığı altında bu kitabın içeriği hakkında bilgilere yer verilmiştir.

c. Türkçe Mufassal Tefsir

Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ahmet Mahir Efendi'nin *Türkçe Mufassal Tefsir*'i kaleme aldığını ancak tamamlayamadığı bilgisini vermektedir.[68] Bu Tefsir çok kıymetli olup yirmibirinci cüze kadar yazılmıştır.[69] Bu Tefsir'in şu an nerede olduğuna dair bir veriye ulaşılamamıştır.

Reisü'l-kurra, müfessir, müderris, hukukçu, müellif, idareci, siyaset adamı, mutasavvıf ve şairliğiyle[70] Ahmed Mahir çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Güçlü hitabeti ve müfessir kişiliğiyle Manastırlı'ya benzetilen Ahmed Mahir'in Manastırlı gibi yaşadığı dönemin en önemli kurumları olan Dârülfünûn ve Medresetü'l-Kuzât'da hocalık yaptığı görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde ve Cumhuriyet döneminde siyasi eğilimleriyle dikkat çekmektedir. Ahmed Mahir Efendi Cumhuriyet dönemine şahit olmuş tek Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi Tefsir hocasıdır. Cumhuriyet döneminde Kastamonu mebusluğu görevinde iken Kastamonuya şapka inkilabı için gelen Atatürk'e gezisinde eşlik etmiştir.

Bu bölümümüzde Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde Tefsir dersleri tedrîsi için görevlendirildiğini tespit ettiğimiz dört hocanın hayatına, eserlerine ve Tefsir alanındaki teliflerinin kısa tanıtımına yer verilmiştir. Tefsir hocaları içinde Manastırlı İsmail Hakkı ve Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi öne çıkmaktadır. Her ikisi de yaşadığı dönemin önemli ilmi kişilikleridir. Manastırlı Meclis-i Âyan âzalığı yapmış, Ahmed Mahir ise iki dönem mebusanlık görevinde bulunmuştur. Her ikisi de Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki'yi desteklemişlerdir. Her ikisi de sadecec hoca olarak kalmamış birçok eser kaleme almış ve farklı gazetelerde yazılar yazmışlardır. Bu özellikleriyle her iki hoca sıradan bir üniversite hocası olmanın ötesinde, birçok alanda

[68] Abdulkadiroğlu, "Ahmet Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcazetler ve Üç Eseri İle Elyazısı Hatıratı Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*, s. 71.
[69] İhsan Ozanoğlu, *Kastamonu Kütüğü*, İstanbul, Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1952, s. 67.
[70] Çifçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler, s. 248.*

etkin kişilikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Manastırlı İsmail Hakkı ve Ballıklızâde Ahmed Mâhir'in bu özelliklerinden yola çıkarak, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi tefsir hocalarının döneminin en önemli ve etkin kişilerinden olduğunu söyleyebiliriz. Diğer Tefsir dersi hocası Mehmed Said Efendi'nin herhangi bir eser yazdığına dair bir bilgiye ulaşılamamış ve Halis Efendi'nin kim olduğu tespit edilememiştir.

SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı, eğitim alanında çok sayıda ıslahat teşebbüsünde bulunmuş, ancak bunların büyük kısmı başarısızlık ile neticelenmiştir. Bunlardan bir tanesi de Darulfünun ismini taşıyan bir yüksek öğretim kurumunun açılma teşebbüsüdür. 1846 yılından itibaren Dârülfünûn, Dârülfünûn-i Osmânî ve Dârülfünûn-i Sultânî isimleriyle üç farklı teşebbüs olmuşsa da akademik eksiklik ve maddi yetersizliklerden ötürü başarılı olamamış ve kapatılmıştır. 1900 yılında açılıp Cumhuriyet'e kadar varlığını sürdürebilen Dârülfünûn-i Şahâne'nin ismi bu süre zarfında Dârülfünûn-i Osmânî ve İstanbul Dârülfünûn'u olarak değişime uğramıştır.

Medreselerin dinî ilimler alanında yükseköğretim ihtiyacını karşıladığı düşüncesiyle ilk Dârülfünûn teşebbüslerinde bu alanda eğitim verecek bir bölüme yer verilmemiştir. 1900 yılında Dârülfünûn-i Şâhâne'ye bağlı bir birim olarak kurulan Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi medreselerin dinî ilimlerdeki otoritesine karşı da ilk teşebbüs sayılmaktadır. 1900-1914 yılları arasında faaliyet gösteren bu şube bazen Ulûm-i Şer'iye Şûbesi bazen de İlâhiyat Şûbesi isimleriyle anılmıştır.

Medreselere rağmen Dârülfünûn bünyesinde Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin açılması, din öğretiminin daha modern bir yaklaşımla sunulmasını sağlamak amacını güttüğü kanaatini oluşturmaktadır. Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programının en fazla saate sahip dersi Tefsir-i Şerîf olmuştur. Medreselerde Tefsir derslerinin eğitim-öğretimin son aşamasında verildiği gözlemlenirken, Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde ilk yıldan itibaren verilmiştir. Osmanlı medreselerinin tertib-i ulûmuna muhalif olan bu uygulamanın, modern dönemde Protestanlıkta görülen kutsal metin endeksli okumalardan etkilenmiş olduğu söylenebilir.

1900-1908 yılları arasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi ders programlarında herhangi bir değişikliğe gidilmediği görülmektedir. İktisadi, siyasi, askeri çöküşlerden dolayı eğitimde istikrarın sağlanamadığı bu dönemde Dârülfünun ve dolayısıyla Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nin açılması ve istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmesi önemli bir kazanımdır. Yine bu dönemde tefsir dersleri Manastırlı İsmail Hakkı, Halis Efendi ve Batumlu Mehmet Said Efendi gibi alanının yetkin hocaları tarafından verilmiştir.

Bu süreçte Tefsir dersinde okutulan kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamasak da ileriki senelere ait verilerden yola çıkarak bu dönemde Beyzâvi tefsiri okutulduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı medreseleri müfredatında Tefsir derslerinde ağırlıkla Beyzâvi tefsiri okutulmuştur. Ders kitabı noktasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'nde aynı durumun devam ettiği ve bir değişikliğe gidilmediği görülmektedir.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde genel itibariyle bir hareketlenme görülmektedir. Fakülte hocaları tarafından yeni ders programlarının hazırlanması, Tefsir ve Hadis ders takımlarının oluşturulması ve Tefsir kürsüsünün ihdası talebi gibi farklı düzenlemelerle karşılaşılmıştır. Ancak bu düzenlemeler büyük ölçüde ekonomik nedenlerden dolayı kabul edilmemiştir. Bu dönemde, birinci sınıfların Tefsir derslerinde bir yandan Beyzâvî tefsiri okutulurken bunun yanısıra ders hocası Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi'nin hazırladığı ders notları da okutulmuştur. Hocaların ders kitabı dışında öğrenciler için ders notları hazırlayıp yayınlaması, eğitim yöntemi açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Tefsir dersi hocaları arasında bilhassa Manastırlı İsmail Hakkı ve Balıklızâde Ahmed Mahir Efendi ön plana çıkmaktadır. Her ikisi de o dönemin önde gelen müfessirleri olmanın yanı sıra çok yönlü kişilikleriyle de dikkat çekmektedirler. Manastırlı Meclis-i Ayân azâlığı, Ahmed Mahir ise mebusluk görevinde bulunmuştur. Her ikisi de II. Meşrutiyet döneminde İttihad ve Terakki'yi desteklemişler, gazetelerde Meşrutiyet'i destekleyen yazılar kaleme almış, siyasi eğilimlerini saklamamışlardır. Her iki hoca başta Tefsir olmak üzere birçok eser kaleme almışlardır.

Zikrettiğimiz değişimlere rağmen, bilimde ihtisaslaşma ve branşlaşmanın söz konusu olduğu bu dönemde Tefsir dersleri hakkında net bir modernizm emaresini tespit etmek mümkün değildir. Dönemi daha yakından inceleyebilmek, ders kitapları ve Tefsir dersleri muhtevasını tespit etmek için daha çok veriye ve belgeye ihtiyaç duyulmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerin özetlenmesi, belgelere ulaşımı kolaylaştıracak ve bu alanda yapılan çalışmalara ciddi anlamda katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte içinde Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şûbesi'ne ait belge ve defterleri barındıran İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi arşivinin tasnif edilmesi ve araştırmaya açılması da bu tür çalışmalara katkı sağlayacak bir diğer unsurdur.

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, "Ahmet Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcazetler ve Üç Eseri İle Elyazısı Hatıratı Üzerine Notlar", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu: Tebliğler 19-21 Ekim 1988,** Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1989, s. 71-82.

Abdulkadiroğlu Abdulkerim: Nuran Abdulkadiroğlu, **Mehmet Âkif Ersoy'un Makaleleri: Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r Reşad Mecmuaları'nda Çıkan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Akyüz, Kenan: **Encümen-i Dâniş**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.

Albayrak, Sadık: **Son Dönem Osmanlı Uleması İlmiye Ricalinin Teracim-i Ehvali**, İstanbul, Medrese Yayınları, 1980.

Arslan, Ali: "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", **Değerler Öğretimi Dergisi**, S. 5 (13), 2007, s. 9-36.

Atay, Hüseyin: **Osmanlılarda Yüksek Din Öğretimi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1983.

Aynî, Mehmet Ali: **Dârülfünûn Tarihi**, Haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul, Kitabevi, 2007.

Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Y.K.Y, 2002.

Bilsel, Cemil: **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1943.

Birinci, Ali: "Ahmed Mâhir Efendi: Bir Âlim, Şeyh ve Siyasetçi", **Üsküdar'a Kadar Kastamonu**, Haz.: Lütfü Seymen, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 272.

Çiftçi, Fazıl: **Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Dâru'l-Hilafeti'l-Âliye Medresesi Medrestü'l-Kuzât Nizâmnâmesi: Ders Programları, Hoca Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizâmnâmesi, İstanbul, Şehzadebaşı Evkaf İslâmiye Matbaası, 1338-1340.

Dârülfünûn İlâhiyat Sempozyumu Tebliğleri, 18-19 Kasım 2009, İstanbul, Ada Ofset, 2010.

Dârülfünûn Suret-i Teşkil ve İdaresine Dair Kaleme Alınan Nizâmnâmenin Esbab-ı Mucibesi ve Nizâmnâme Layihası, İstanbul, Matbaa-i Amira, R. 1328 (1912).

Dârülfünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme: Maârif-i Umûmiye Nezâreti, İstanbul, Mektebe-i Âmira, R.1328 (1912).

Dârülfünûn-i Osmânî Nizâmnâmesi, İstanbul, Matbaa-i Âmira, 1919 /R.1335.

Dârülfünûn-i Şâhâne Nizmannamesi Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye: Dördüncü sene, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye [İstanbul], Matbaâ-ı Âmira, H. 1319.

Demircioğlu, Ziya: **Kastamonu Valileri: 1881-1908**, Kastamonu, Doğrusöz Matbaası, 1973.

Dölen, Emre: **Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfününu 1922-1923**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Dölen, Emre: **Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922: Türkiye Üniversite Tarihi-I**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Düstur, 1. Tertip, Ankara Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941, c. 7.

Ergin, Osman: **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul, Bozkurt Kütüphanesi, 1937.

Ergin, Osman: **Türk Maârif Tarihi**, c. III.-IV, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.

Ersoy, Mehmet Âkif: "Cemaleddin Afgani", **Sırat-ı Müstakim**, No: 90 (13 Mayıs 1326,17 C. evvel 1328), s. 207-208.

Fazlıoğlu, Şükran: "Ta'lîm İle İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı" **Dîvân İlmî Araştırmalar**, sy. 18 (2005/1), s. 115-173.

Gencer, Ali İhsan, Ali Arslan: **İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004.

Gökkır, Bilal, Safinaz Asrî: "Kur'an ve Tefsir Öğretiminde Gelenek ve Batılılaşmanın İzleri: Osmanlı Dârülfünûn ve Medreseleri", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 2, S. 6, Güz 2003, s. 121-140.

Hanioğlu, M. Şükrü: "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **DİA**, c. XXIII, s. 476-484.

İhsanoğlu, Ekmeleddin: **Dârülfünûn: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, c. I-II, İstanbul, IRCICA, 2010.

İnalcık, Halil: "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu", **Belleten**, S.: 112, s. 603-690.

İsmail Hakkı Efendi: **Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn**, İstanbul, Mekteb-i Şâhâne Destegâhı, H. 1314.

İsmail Hakkı Efendi: **Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Usûl-i Tefsir Defteridir**, H. 1317-1318.

İstanbul Dârülfünûnu, Tâlimât, İstanbul, Matbaa-i Amire, R.1329/1913.

Kastamonulu Ahmed Mahir: **el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha**, Dersaadet, Hukuk Matbaası, H. 1331.

Kaya, Murat: "Osmanlı Uleması'nın Tanzimat Sonrası Tefsir Çalışmaları", **Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergi**, Bişkek, S.15-16, 2013, s. 65-97.

Kaya, Murat: "Tanzimat Sonrasında Tefsir Faaliyetleri", Başlangıçtan Günümüze **Türklerin Tefsir Derslerine Katkıları Tebliğler ve Müzakereler 21-22 Ekim 2011**, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, İstanbul, 2012, s. 301-338.

Küçük, Cevdet: "II. Abdulhamid", **DİA**, c. I., s. 222-223.

Levent, Lamia: "Ahmet Mahir Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", (y.d.t), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2012,

Maârifi Umûmiye Nizâmnamesi, İstanbul, Matbaa-i Amira, H. 1286.

Maşalı, Mehmet Emin: "Osmanlı Dönemi Tefsir Usûlü Çalışmaları", **Osmanlı Dönemi Tefsir Usûlü Çalışmaları, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine**

Hizmetler: Tebliğler ve Müzakereler,21-22 Ekim 2011, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, 2012, s. 245-294.

Mertoğlu, M. Suat: "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi, Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış: Birincil Eserler ve Onlara Dair İncelemeler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 9, S. 18, 2011, s. 9-66.

Osmanlı Toplumunda Kur'an ve Tefsir Çalışmaları I, Kur'an ve Tefsir Akademisi, edt.: Bilal Gökkır v.d., İstanbul, İlim Yayma Vakfı, 2011.

Ozanoğlu, İhsan: **Kastamonu Kütüğü**, İstanbul, Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1952

Özel, Mustafa: "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler-I", **D.E.Ü İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S. XV, 2002, İzmir, s. 61-96.

Özel, Mustafa: "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler-II", **D.E.Ü İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S. XVI, İzmir, 2002, s. 109-148.

Öztürk, Mustafa: "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", **Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I**, 2011, s. 91-160.

Öztürk, Mustafa: "Son Dönem Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Kur'an ve Tefsir Çalışmaları", **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C. I, S. 1, Bahar 2014, s. 9-63.

Özyılmaz, Ömer: **Osmanlı Medreselerinin Öğretim Programları**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2002.

Paçacı, Mehmet: "Osmanlı Medreselerinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsir'in Çağdaşlıkla Karşılaşması", **Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I**, 2011, s. 69-89.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye Altıncı Sene, H.1321, Dâr'ul-Hilâfeti'l-Aliyye, Asır Matbaası,

Selçuk, Mustafa: "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Meclis Zabıtları", **Dârülfünûn İlâhiyat Sempozyumu: 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri**, İstanbul, 2010, s. 206-214.

Şen, Ercan: " II. Meşrutiyet Dönemi Sonrasında Yayınlanan Bazı Dergilerde Kur'an ve Tefsirle İlgili Çalışmalar", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 9, S. 18, 2011, s. 491-518.

Taşköprüzade: **eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniye: Osmanlı Bilginleri**, çev.: Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.

Unat, Faik Reşit: **Türkiye Öğretim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Mili Öğretim Basımevi, 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: "Merhum Sadullah Paşa'nın Saffet ve Cevdet Paşalar ve Saffet Paşazade Rıfat Bey'le Mektuplaşması", **Belleten**, S.: 58, Nisan 1951, s. 284-285.

Zengin, Zeki Salih**: II. Abdulhamid Dönemi Örgün Öğretim Kurumlarında Din Öğretimi ve Öğretimi 1876-1908**, Adana, y.y., 2003.

Zengin, Zeki Salih**: Medreseden Darülfünuna Yüksek Din Öğretimi**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2011.

Zengin, Zeki Salih: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Öğretim Kurumlarında Din Öğretimi ve Öğretimi**, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 2003.

EKLER

EK 1 Dârülfünûn-i Şâhâne Nizâmnâmesi

دارالفنون شاهانه نظامنامه‌سی

بر نجی ماده درسعادتده با ارادهٔ سنیهٔ حضرت پادشاهی (دارلفنون شاهانه) نامیله بر دارالفنون تأسیس اولنمشدر.

ایکنجی ماده دارالفنون شاهانه (علوم عالیهٔ دینیه) و (علوم ریاضیه وطبیعیه) و (ادبیات) شعبه‌لرندن مرکبدره مذکور شعبه‌لره عائددرسلرك انواعنی حاوی اولان جدول اشبو نظامنامه‌یه ذیل اولنمشدر. الیوم موجود اولان مکتب حقوق ایله مکتب طبیهٔ ملکیه دخی دارالفنون شاهانه شعباتندن معدوددره

اوچنجی ماده ذکر اولنان جدولده کوستریلان درسلر دارالفنون اداره سنجه هرشعبه‌نك مدت تحصیلیه‌سنه کوره ترتیب وتقسیم واوقات تدریسیه‌سی تعیین وترقیم اولنه‌رق باتقریر وقوعبوله‌جق اشعار اوزینه معارف عمومیه نظارتنك تنسیبیله موقع اجرایه قونیله‌جقدر.

دردنجی ماده علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سنك مدت تحصیلیه‌سی درت و علوم ریاضیه وطبیعیه ایله ادبیات شعبه‌لرینك مدت تحصیلیه‌لری اوچ سنه‌در.

بشنجی ماده شعبات ثلثهٔ مذکوره‌نك برمدیری وهرشعبه‌نك برر مدیر معاونی ولزومی قدر معلمین و مأمورین وخدمه‌سی اولمجق ومدیرمعارف عمومیه نظارتنك تقریری اوزرینه بالاستیذان شرفتعلق بیوریله‌جق ارادهٔ سنیهٔ حضرت پادشاهی ایله نصب وتعیین بیوریله‌جقدر.

آلتنجی ماده مدیر اشبو نظامنامه‌نك تمامیٔ اجرای احکامنه ومأمورین ومعلمین ومتعلمینك احوال وحرکاتنه نظارت ودارالفنونك ضبط وربط داخلیسنك تأمینی اسبابنك استکمالنه بغایت اعتنا و دقت ایده‌جك وآتی آیده برکره جریان ایدن معاملاتی وبالتجربه لزومی کورینان تعدیلات واصلاحاتی باتقریر معارف عمومیه نظارتنه بیلد یره‌جك وهرسنه ایراد ومصرف بودجه‌سنی وبونك محاسبهٔ قطعیه‌سنی کذلك نظارت مشار الیهایه اعطا ایلیه‌جکدر.

بشنجی ماده مدیر معاونلری مأمور اولدقلری شعبه‌لری معلم ومأمورلرینك وظائف مودوعه‌لرینی حسن ایفا ووقت وزمانیله مداومته اعتنا ایدوب اتمدکلرینه وطلبه‌نك صورت دوام وحرکاتنه دائما دقت ایده‌جکلر وشعبه‌لرینك هرنوع احوالندن مسئول اوله‌جقلردر .

سکزنجی ماده دارالفنون معلملرینك تعلیم وتدریس ایده‌جکلری علوم ودروسده اختصاص تام ایله متخصص ومعروف وصفات مطلوبه ایله مشتهر وموصوف بولنملری مشروطدر .

شرائط دخول وقبول

طقوزنجی ماده دارالفنونك هرهانکی شعبه‌سنه اولور ایسه اولسون داخل اولق ایستیانلرك اولاً سنی اون سکزی متجاوز اولمق وحسن سیرت واخلاق اصحابندن بولنمق وجنحه‌وجنایت ایله محکوم وعلل‌وامراض‌ساریه‌ایله معلول اولمامق ثانیاً مکتب سلطانی وتجارت ودارالشفقه ودرسعادت وولایات مرکزلرنده بولنان مکاتب اعداديه‌دن شهادتنامه‌یی حائز اولمق ویا مکاتب مذکوره شهادتنامه‌لیلری درجه‌سنده معلوماتی اولدیغنی بالامتحان اثبات ایتمك مشروطدر . آنجق علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سنه دخوله طالب اولان طلبهٔ علوم ایجابی وجهله بالامتحان قبول اولنور ومکاتب مذکوره شهادتنامه‌لیلرینك عددی هرشعبه ایچون معین اولان حددن زیاده اولدیغی حالده علی‌الاصول بینلرنده مسابقه امتحانی اجرا ایدیلور .

اونجی ماده دارالفنونك مکتب ملکیه ومکتب حقوق ومکتب طبیهٔ ملکیه‌دن ودارالمعلمین عالیه‌دن شهادتنامه اخذ ایتمش اولانلرایستدکلری شعبه‌سنه بلا امتحان قبول اولنورلر ومادهٔ سابقه‌ده محرر اولدیغی اوزره لدی‌الاقتضا مسابقه‌یه داخل اولورلر .

اون بشنجی ماده دارالفنونه دوام ایده‌جك اهل تحصیل درسعادتده

اقامت ایلدیکی محلی وحین حاجتده اداره طرفندن کیمه مراجعت اولنمق ایجاب ایده‌جکنه آنی تحریراً بیان ایده‌جکدر .

اوچنجی ماده دارالفنونه هرسنه قبول اولنه‌جق متعلمینك عددی علوم عالیهٔ دینیه شعبه‌سنده اوتوزی وعلوم ریاضیه وطبیعیه‌ایله ادبیات شعبه‌لرنده یکرمی بشری تجاوز ایتمیه‌جکدر .

اوچنجی ماده دارالفنونه کیرمك طالب اولنلر ترجمهٔ حال ورقه‌لرینی واکمال تحصیل ایتدکلری مکاتب شهادتنامه‌لرینك صورتلرینی وحسن اخلاق واطوارینه دائر اصولی سنده‌داره تصدیق اولنمش رسمی علم وخبرلری با استدعانامه اداره‌یه اعطا ایده‌جکلردر .

اوچنجی ماده بروجه محرر وقوعبولان استدعا اوزرینه دخوله مستحق اولدیغی تحقق ایتدکدن صکره طالبك اسمی اداره‌جه دفتر مخصوصنه قید واوراق مذکوره حفظ اولنه‌جقدر .

اوچنجی ماده دارالفنونه قبول اولنان متعلمین تاریخ قبوللرندن اعتباراً دوام ایتدکلری مدتجه هر اوچ آیده بر کره اداره‌یه مراجعتله تجدید قید ایتدیره‌جکلردر .

اوچنجی ماده دارالفنونه دخوله مستحق اولانلر دخولیه اولهرق یارم واون بشنجی ماده موجبنجه هراوچ ماهده بر دفعه تجدید قید اجرتی اولمق اوزره بربع لیرای عثمانی پشیناً تأدیه‌ایتمکه مجبوردرلر ، اشبوقید اجرتی متعلمین دارالفنونه داخل اولدقلری تاریخدن اعتباراً برنجی اوچ ماه ایچون آلنمق ، ذکر اولنان اجرتلری ویرمیانلر دارالفنونه قبول اولنماز .

اوچنجی ماده مادهٔ سابقه‌ده محرر دخولیه خرجی طالبك دارالفنونه قبولی اصولاً تحقق وتقرر ایلدکدن صکره آلنور .

اوچنجی ماده متعلمیندن مدت تحصیلیه‌یی قبل الاکمال دارالفنونه دوامی مدتی مشعر تصدیقنامه اخذیله تحصیلی ترك ایتمك ایستیانلردن تصدیقنامه خرجی اولهرق یارم لیرای عثمانی آلنور .

اوچنجی ماده دارالفنون طلبه‌سندن دخوله وقیدیه اجرتلرندن ماعدا هرسنه امتحان ایچون امتحانه کیرمزدن اول یارم لیرای عثمانی ومأذونیت رؤسی استحصالده ایکی لیرای عثمانی آلنه‌جقدر . امتحان اجرتی ویرمیانلر امتحانه قبول اولنمز ورؤس خرجی ویرمیانلره مأذونیت رؤسی اعطااولنمز .

یکرمنجی ماده دارالفنونك وارداتی اون‌التی واون‌سکز واون‌طقوزنجی ماده‌لرده مذکور دخوله وقیدیه‌اجرتلریله امتحان ومأذونیت رؤسی‌خرجلرندن وهبه ووصیت وهدایا وتبرعاتدن ودولتجه ویریله‌جك تخصیصاتدن عبارتدر .

مأذونیت امتحانی

یکرمی برنجی ماده مدت تحصیلیه‌نك ختامنده اولنه‌جق مأذونیت‌امتحانی اولاً متعلك اوسنه اوقودیغی درسلردن ، ثانیاً بولندیغی‌شعبه‌نك جمیع درسلرندن شفاهی اولهرق اجرا اولنه‌جقدر . بوندن بشقه امتحان ایدیلان متعلمه بعض مسائل‌علمیه وفنیه‌یه دائر برشی دخی‌تسوید ایتدیریله‌جکدر .

یکرمی ایکنجی ماده امتحانده موفق اولان متعلمه دارالفنون اداره‌سندن بالتنظیم اعطا اولنه‌جق اولان مضبطه اوزرینه معارف عمومیه نظارتندن ایدیله‌جك اشارت موجبنجه دارالفنونجه نمونه‌سنه توفیقاً املاایدیلان مأذونیت رؤسی نظارت‌مشارالیهاطرفندن تختیم وعلی‌الاصول معاملهٔ تحلیفیه‌نك اجراسی متعاقب اعطاقلنه جقدر .

فیوضات

یکرمی اوچنجی ماده مکتب سلطانی وتجارت ودارالمعلمین ودرسعادت وطشره مکاتب اعدادیه‌سی وبودرجه‌ده بولنان مکاتب سائره‌نك علی‌العموم معلملری علوم عالیهٔ دینیه وعلوم ریاضیه وطبیعیه وادبیات شعبه‌لرندن مأذونیت رؤسی استحصال ایدنلردن اختصاصلرینه کوره انتخاب واستخدام اولنورلر .

یکرمی دردنجی ماده دارالفنونك اوقات تعطیلیه‌سی اولاً جمعه وپازار کونلرندن ، ثانیاً رمضان شریفدن ، ثالثاً جلوس وولادت همایون یوم‌مسعود لرندن ، رابعاً امتحانلرن‌صکره برآی مدتدن ، خامساً اعیاد مخصوصه‌دن عبارتدر .

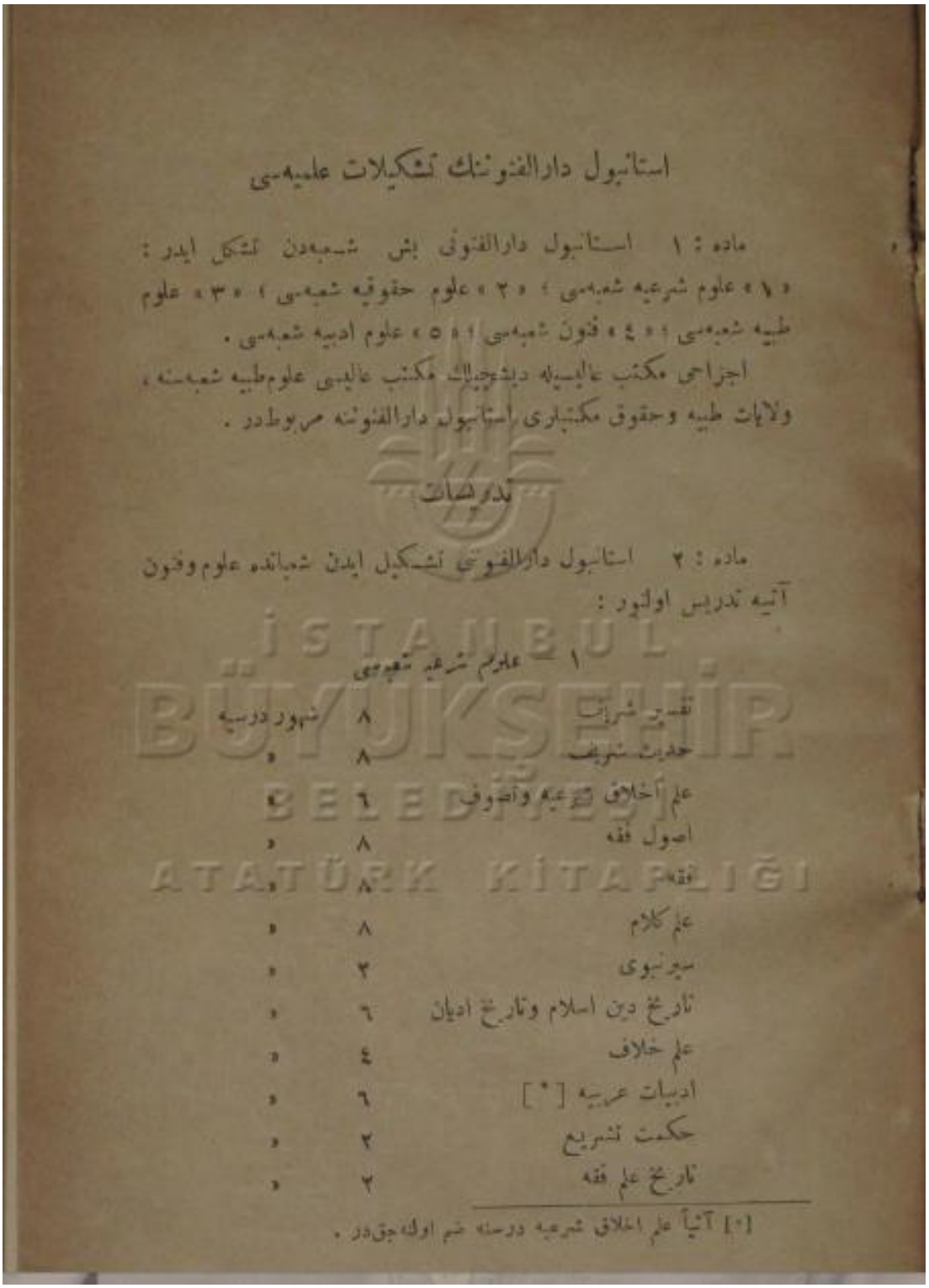
یکرمی بشنجی ماده دارالفنونك برکتبخانه‌سی وفنونه مخصوص برده عملیاتخانه‌سی اوله‌جقدر .

یکرمی آلتنجی ماده معارف نظامنامه‌سنده دارالفنونه دائر مندرج اولان موادك احکامی اشبو نظامنامه ایله منفسخدر .

یکرمی یدنجی ماده اشبو نظامنامه احکامنك اجراسنه معارف عمومیه نظارتی مأموردر .

فی ۱۸ ربیع‌الآخر سنه ۱۳۱۸ و ۱ اغستوس سنه ۱۳۱۶

EK 2: İstanbul Dârülfünûnu:Tâlimât

استانبول دارالفنونك تشكيلات علميه‌سى

ماده : ١ استانبول دارالفنونى بش شعبه‌دن تشكل ايدر : « ١ » علوم شرعيه شعبه‌سى ؛ « ٢ » علوم حقوقيه شعبه‌سى ؛ « ٣ » علوم طبيه شعبه‌سى ؛ « ٤ » فنون شعبه‌سى ؛ « ٥ » علوم ادبيه شعبه‌سى .

اجراحى مكتب عاليسيله ديشجيلك مكتب عالىسى علوم‌طبيه شعبه‌سنه ، ولايات طبيه وحقوق مكتبلرى استانبول دارالفنونه مربوطدر .

تدريسات

ماده : ٢ استانبول دارالفنونى تشكيل ايدن شعباده علوم وفنون آتيه تدريس اولنور :

١ علوم شرعيه شعبه‌سى

تفسير شريف	٨	شهور درسيه
حديث شريف	٨	»
علم اخلاق شرعيه وتصوف	٦	»
اصول فقه	٨	»
فقه	٨	»
علم كلام	٨	»
سيرنبوى	٣	»
تاريخ دين اسلام وتاريخ اديان	٦	»
علم خلاف	٤	»
ادبيات عربيه [*]	٦	»
حكمت تشريع	٢	»
تاريخ علم فقه	٢	»

[*] آتياً علم اخلاق شرعيه درسنه ضم اولنه‌جقدر .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

تاریخ علم کلام	٢	شهور درسیه
عرب فلسفه‌سی	٢	»
فلسفه وتاریخ فلسفه	٦	»

٢ — علوم حقوقیه شعبه‌سی

حقوق جزا	٢	»
اقتصاد ومالیه	٢	»
حقوق دول	٤	»
حقوق اداره	٤	»
حقوق اساسیه	٢	»
مجله	٨	»
اصول محاکمات جزائیه	٢	»
قانون جزا	٢	»
وصایا وفرائض	٢	»
تجارت بریه	٤	»
نکاح	٢	»
اصول محاکمات حقوقیه واجرا	٢	»
عهود	٢	»
اصول فقه	٤	»
تطبیقات حقوقیه	٢	»
تجارت بحریه	٢	»
حقوق تصرفیهٔ اراضی واوقاف	٢	»
تطبیقات جزائیه	٢	»

٣ — علوم طبیعیه شعبه‌سی

حیوانات طبیه	٣	»
نباتات طبیه	٣	»
حکمت طبیه وحیاتیه	٣	»

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI

کیمیای غیر عضوی	٣	شهور درسیه
کیمیای عضوی وحیاتی	٣	»
تشریح توصیفی	٣	»
فیزیولوژی	٣	»
انساج ومبحث الرشیم	٣	»
تشریح ناحیوی	٢	»
حفظ الصحه	٣	»
باقتریولوژی	٣	»
مفردات طب وفن اسپنجیاری	٣	»
امراض عمومیه	٢	»
عملیات جراحیه	١	»
پارازیتولوژی	١	»
تشریح مرضی	٤	»
سریریات وامراض داخلیه	٦	»
سریریات عقلیه وعصبیه	٢	»
سریریات عینیه	٢	»
سریریات جلدیه وافرنجیه	١	»
سریریات اذنیه وحنجریه	١	»
سریریات وامراض خارجیه	٦	»
سریریات ولادیه [*]	٢	»
سریریات نسائیه	١	»

[*] سریریات ولادیه یه مربوط اولق اوزره « ایلر تدریساتی » نامیله وایه یتشدرمك مقصدیله بر درسخانه کشاد اولنمشدر .

١ — شرائط قبول :

« ١ » ایلر تدریساته دوام ایده جکلرك سنی اون سکزدن دون واوتوز یشدن افزون اولیه جقدر .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK

مبحث السموم	١	شهور درسیه
طب قانونی	٢	»
مریضات تداویه وفن تداوی تجربی	٢	» [*]

٤ — فنریه شعبه‌سی

[علوم ریاضیه و علوم طبیعیه اسملرینی حاویدر]

علوم ریاضیه قسمی :

هندسهٔ رسمیه	٢	»
هندسهٔ تحلیلیه	٢	»
جبر اعلا ومثلثات کرویه	٢	»
حکمت ورياضی حکمت	٦	»

« ٢ » آنیاً هیچ اولزسه رشدی شهادتنامه‌سی آرانلمق اوزره شمدیلك اوقومه ویازمه بیلمك کافی کوریله‌جکدر .

« ٣ » ایلر تدریساته دوام ایچك ایستیانلرك حسن اخلاق احرایندن اولدقلرینه دائر محله‌لری طرفندن برر علم وخبر وتدریساته دوامارینه موافقلری اولدیغنه دائر ویلری طرفندن برر وثیقه طلب اولنور .

٢ — مدت تحصیل :

ایلر تدریساتك مدت تحصیلی ایکی سنه‌در .

برنجی سنه

مختصر تشریح
فیزیولوژی
باکتریولوژی
مختصر امراض داخلیه وخارجیه
حفظ الصحه وخسته باقیجیلق

ایکنجی سنه

عملی وانظری ایلك

ایکنجی سنه طالباتی هر یکری درت سنه‌ده ایکیشر ایکیشر صیره ایله ولادتخانه‌ده نوبتجی قالمجقلردر .

سنه‌نهایننده معین مقداردہ بالذات تولید عملیاتی اجرا ایتمك امتحانه قبول اولنمازلر .

برصنف امتحانسنده ایکی سنه موفق اولهمیانلر اخراج اولنور .

[*] اخطار — طب شعبه‌سی درسلری بالاده‌کی ترتیب وجهله درت دوقتورا امتحانه تابع‌در . اوچنجی دوقتورا امتحانی سکزنجی شهوردرسیه‌نهایننده اجرا اولنور .

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI

هیئت ریاضیه	٤	شهور درسیه
میخانیك	٤	»
حساب تفاضلی وتمامی	٤	»
حساب احتمالی [*]	٢	»
تقسیم اراضی [*]	٢	»

علوم طبیعیه قسمی :

تجربی حکمت	٦	»
نباتات عمومی	٤	»
حیوانات عمومی	٤	»
علم ارض وعلم معادن	٦	»
کیمیای معدنی	٢	»
کیمیای تحلیلی	٦	»
کیمیای عضوی	٢	»
کیمیای حیاتی	٢	»
فزیولوژی	٢	»

٥ — علوم ادبیه شعبه‌سی

ادبیات ترکیه	٦	»
تاریخ ادبیات ترکیه	٦	»
ادبیات عربیه	٦	»
ادبیات فارسیه	٦	»
فلسفه وتاریخ فلسفه [**]	٦	»
تاریخ عمومی	٨	»
تاریخ عثمانی	٦	»
جغرافیا	٦	»
اقتصاد وعلم اجتماعی	٤	»

[*] حساب احتمال وتقسیم اراضی درسلری فوتغرافس صورتنده تدریس اولنور .
[**] علوم شرعیه شعبه‌سیله مشترکدر .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK

السنه

فرانسزجه
روسجه
آلمانجه
انكليزجه

اجزاجی مكتب عالیسی

برنجی سنه

حكمت طبیعیه
كیمیای غیر عضوی
نباتات

ایكنجی سنه

كیمیای عضوی
حیوانات
باقته‌ریولوژی وحفظ الصحه

اوچنجی سنه

فن اسپنجیاری
كیمیای اسپنجیاری وتحلیلی
كیمیای حیاتی
مفردات طب ومبحث السموم

دیشجیلك مكتب عالیسی

برنجی سنه

حكمت طبیعیه
كیمیای غیر عضوی
نباتات
فن السجه
پروتز [تصلیح اسنان]

İBUL ŞEHİR İVESİ KİTAPLIĞI

ایکنجی سنه

علم تشریح عمومی وخصوصی
امراض عمومیه [امراض خارجیه وداخلیه‌یه متعلق معلومات]
عملیات سنیه ـ نظری
پروتز [تصنیع اسنان]
حیوانات
کیمیای عضوی
تحریریات متنوعهٔ اسنان

اوچنجی سنه

بیزیولوژی عمومی
امراض اسنان وفم
عملیات سنیه ـ عملی
پاتولوژی وحفظ الصحهٔ عمومیه
مفردات طب وحفظ الصحهٔ اسنان
پروتز [تصنیع اسنان]
تحریریات متنوعهٔ اسنان

قید وقبول

مادهٔ ۳ ـ دارالفنون شعبانه ملازمت رؤسی حائز اولانلر وملازمت رؤسی امتحانی تقرر ایدنجیه قدر سلطانی ویدی سنه‌لك اعدادیلرله مکاتب اعدادیهٔ عسکریه ویدی سنه‌لك اعدادی درجه‌سنده اولدقلری حکومتجه مصدق مکاتب خصوصیه و اجنبیه شهادتنامه‌سی حائز اولوب آتیده محرر درسلردن امتحان ویرنلر قبول اولنور .

علوم شرعیه شعبه‌سنه کیرمك ایستیان طلبهٔ علوم شمدیلك تحصیل تالی‌یی اکمال ایتمش اولمق قیدندن مستثنا اولوب خصوصی بر امتحانه تابع‌در.

علوم شرعیه شعبه‌سنه دخول ایچون :

علوم دینیه وعربیه
حساب
ترکجه [یالکز اسان‌لریله واقف اولانلرك درس آکلایه‌جق درجه‌ده ترکجه بلمارى کافیدر .]

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK

علوم حقوقیه ، علوم طبیه وفنونه شعبه‌لرینه دخول ایچون :

علوم ریاضیه
علوم طبیعیه
ترکجه [تبعه غیر مسلمه‌نك بش سنه‌یه قدر یالکز معلملرك تقریرلرینی
آکلایه‌جق درجه‌ده ترکجه یازمه‌لری کافی کورولمکدر]
فرانسزجه ویا دیکر بر لسان اجنبی

علوم ادبیه شعبه‌سنه دخول ایچون :

تاریخ
جغرافیا
علوم طبیعیه
ادبیات ترکیه [تبعه غیرمسلمه‌نك بش سنه‌یه قدر یالکز معلملرك تقریرلرینی
آکلایه‌جق درجه‌ده ترکجه یازمه‌لری کافی کورولمکدر]
عربی ویا فارسی لسانلرندن بری
فرانسزجه ویا دیکر بر لسان اجنبی

اخطار . — غلطه‌سرای سلطانیسنك یالکز فنون قسمندن مأذون اولانلر بدی سنه‌لك اعدادیی اکمال ایتمش عد اولنور .

مکاتب خصوصیه واجنبیه شهادتنامه‌لرینك درجه‌سی شهادتنامه ترجمه‌لریله برابر معارف اداره‌لری طرفندن تصدیق اولنه‌جقدر .

دارالفنون شعبانی اجازتنامه ویا رؤسنی حائز اولانلرله مکاتب عالیه مأذونلری خدمات مقتنهٔ عسکریه‌لرینی ایفایتمش اولق شرطیله طالب اولدقلری شعبه‌لره بلامتحان قبول اولنورلر .

ماده : ٤ دارالفنون شعبانه اون التی یاشنی اکمال ایتمش اولیانلر قبول اولنماز .

ماده : ٥ دارالفنون شعبانك قبول امتحانی زمانی سنهٔ سابقهٔ دوسیه نهایتنده اعلان اولنور .

ماده : ٦ قبول امتحانه اشتراك ایتمك ایستیان افندیلر یکرمی بش کون ظرفنده شعبات اداره‌لرینه مراجعتله اسملرینی دفتر مخصوصه قید ایتدره‌جك و قیده مخصوص بر ورقه (نمونه ١) آله‌رق بو ورقه‌یی خط دستلریله املا وامضا وظهرینه آتیده‌کی وثیقه‌لری ربط ایتدکدن صکره اداره‌لره اعاده ایده‌جکلردر .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

اولاً — نفوس تذکره‌سی [تبعهٔ اجنبیادن اولانلر تعیین هویتلری ایچون پاسپورطلرینی ابراز ایده‌جکلر ویاخود مملکتلرینك تجار و اشرافندن ویا همشهریلرینك تشکیل ایتدکلری جمعیتلردن ویا شهبندرخانه‌لردن برر علم و خبر کتیره‌جکلردر] (*)

ثانیاً — ایکی نسخه مقوایه یاپشمامش فوطوغرافی

ثالثاً — مکتب شهادتنامه‌سی

رابعاً — آشی شهادتنامه‌سی

خامساً — اقامتگاه علم وخبری

بومدتك مرورندن صکره مراجعت ایدنلر قبول اولنماز .

ماده : ٧ قبول امتحانلری تحریری و بعض درسلردن فضله اولەرق شفاهی‌در . بوامتحانلر نهایت اون بش کون دوام ایدر .

ماده : ٨ قبول ایچون اجرا اولنان هر درس امتحانینك ختامندن بر کون صکره موفق اولانلرله اولامیانلرك اسامیسی اعلان اولنه‌جق وبر درسده موفق اولامیانلر رد ایدیله‌جك‌در . آنجق سنین آتیه‌ده اجرا اولنه‌جق قبول امتحانلرینه تکرار کیره‌بیلیرلر .

ماده : ٩ بالعموم قبول امتحانلرینك ختامندن ایکی کون صکره عموم‌نده موفق اولانلر تکرار اعلان اولنوب اسملری اصل طلبه دفترینه قید ورد اولنانلرك یالکز قید وثیقه‌سی آلیقونیلوب اوراق سائره‌سی اعاده اولنور .

ماده : ١٠ قبول امتحانده موفق اولانلر مأموریت رسمیه‌ده بولنمدقلرینه دائر محله‌لرندن برر علم وخبر کتیرمکه وایکنجی تقسیط زمانینه قدر دخولیه اجرتی تسویه ایله بدلی مقابلنده برر هویت ورقه‌سی آلمغه مجبوردرلر .

ایکنجی تقسیط زمانینه قدر علی‌الاصول هویت ورقه‌سی آلمیانلر حق دخوللرینی اسقاط ایتمش اولورلر . فقط سنهٔ آتیه‌ده ومدت معینه‌سی ظرفنده بلا امتحان معاملهٔ قیدیه‌لری اجرا اولنور .

---

[*] نفوس تذکره‌سیله علم‌وخبر وپاسپورط بعدالقید صوفق‌ودایکلی تمغایله تمغالنه‌رق اعاده اولنور .

اون‌طقوزنجی ماده موجبنجه محلری مجالس اداره‌سندن فقر حال مضبطه‌سی ابراز ایدنلردن دخولیه اجرق آرانماز.

ماده : ١١ قبول امتحانده موفق اولان واسطه‌لری اصل طلبه دفترینه قید اولنان افندیلرك اوراق اوزرلرنده اسم ونومرولری محرر برقاب ایجنده حفظ اولنوب بالاخره حیات تحصیلیه‌لرینه عائد اوراق دخی بوقابك ایجنه وضع اولنق صورتیله طلبه‌دن هربری ایچون برر اوراقیه تشکیل اولنه‌جقدر .

ماده : ١٢ طلبه‌نك مقوا اوستنه یاپشمامش اولدیغی حالده شعبات اداره‌لرینه تسلیم ایده‌جکی ایکیشر فوطوغرافیدن برى هویت ورقه‌لرینه الصاق ایدیلمك اداره مهریله و تاریخ قید ایله ابطال و دیکری اوراقیه‌لری میانده حفظ اولنور .

ماده : ١٣ دارالفنون شعبانك نظری درسلرینه سامع صفتیله دوام آرزوسنده بولنانلرك مسئولری اسماف اولنور .

بونلرك سامع صفتیله قبول ودفتر مخصوصنه قیدی یالکز نفوس تذکره‌سی ویاعلم خبر وپاسپورط واقامتکاه علم وخبری ابراز ایتملریله مشروطدر . آنجق سنهٔ درسیه ابتدا سنده وقید مدتی ظرفنده مراجعت ایتملری لازمدر .

سامعلرك مقداری درسخانه‌لرك استیعابنه کوره تحدید اولنور. وطلبه‌دن آلنان اجرت قدر براجرت مقابلنده کندیلرینه سامع دفتری ویریلیر .

ماده : ١٤ سامعین طلبهٔ اصلیه‌نك حائز اولدیغی حقوقدن هیچ برینی حائز اولهماز .

ماده : ١٥ اقامتکاهلرینی تبدیل ایدن طلبه و سامعین محلهلری علم وخبریله اداره‌یه معلومات اعطاسنه مجبوردرلر .

ماده : ١٦ طب شعبه‌سندن ماعدا دارالفنون شعبانده تدریس اولنان درسلر وجه‌آتی اوزره طاقیملره تقسیم ایدلمشدر .

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI

علوم شرعیه شعبه‌سی

١ — تفسیر وحدیث طاقیمی :

تفسیر عمومی
تفسیر تطبیقی
اصول حدیث
حدیث شریف

٢ — کلام طاقیمی :

علم کلام
تاریخ علم کلام
فلسفهٔ عرب
تصوف

٣ — فلسفه طاقیمی :

علم‌النفس
علم‌منطق واخلاق
فلسفهٔ اولی وتاریخ فلسفه
فلسفهٔ عرب

٤ — فقه طاقیمی :

اصول فقه
علم خلاف
فقه
تاریخ علم فقه
حکمت تشریع

٥ — علم اوقاف شرعیه وسیر طاقیمی :

سیر نبوی
تاریخ دین اسلام وتاریخ ادیان
علم اخلاق شرعیه

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK

علوم حقوقیه شعبه‌سی

۱ — حقوق طاقیمی :

اصول محاکمات حقوقیه
اجرا
صك حقوق
تجارت بریه
تجارت بحریه

۲ — جزا طاقیمی :

حقوق جزا
شرح متن قانون جزا
اصول محاکمات جزائیه
صك جزا

۳ — حقوق دول طاقیمی :

حقوق عمومیهٔ دول
حقوق خصوصیهٔ دول
عهود عتیقه

٤ — علوم فقهیه طاقیمی :

مجلهٔ
اصول فقه
نکاح
وصایا وفرائض
حقوق تصرفیهٔ اراضی

٥ — علوم اداریه واقتصادیه طاقیمی :

حقوق اساسیه
حقوق اداره
علم اقتصاد

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

فن شعبه‌سی

علوم ریاضیه قسمی

۱ تفاضل وتمامی
۲ هیئت ریاضی
۳ حکمت ریاضی
٤ میخانیك عالی وریاضی

اخطار — بو درسلردن هرهانکی برینه دوام ایچون اولاهندسهٔ رسمیه، هندسهٔ تحلیلیه ، جبر اعلا، مثلثات کرویه وحکمت درسلرینه ایکی شهور درسیه دوام ایله ایکنجی شهور درسیه نهایتنده امتحان ویرمك لازمدر .

علوم طبیعیه قسمی

۱ — علوم حکمیه طاقیمی :

حکمت تجربی
کیمیای غیر عضوی
کیمیای تحلیلی
کیمیای حیاتی

۲ — اصل علوم طبیعیه طاقیمی :

نباتات عمومی
حیوانات عمومی
علم ارض ومعادن

اخطار — علوم طبیعیه طاقیم درسلرندن هرهانکی برینه دوام ایچون نباتات عمومی و حیوانات عمومی و حکمت طبیعیه، علم ارض عمومی وکیمیای معدنی وتحلیل درسلرینه ایکی شهور درسیه دوام ایدرك ایکنجی شهور درسیه نهایتنده امتحان ویرمك لازمدر .

علوم ادبیه شعبه‌سی

۱ — فلسفه طاقیمی :

علم النفس
علم منطق واخلاق
فلسفهٔ اولی وتاریخ فلسفه
تربیه

٢ — تاريخ وجغرافيا طاقيمى :

تاريخ عمومى
تاريخ سياسى
تاريخ عثمانى
جغرافيا

٣ — علوم اجتماعيه طاقيمى :

علم اجتماعى
علم اقتصاد

٤ — ادبيات طاقيمى :

ادبيات تركيه وتاريخ ادبيات تركيه
تاريخ ادبيات عربيه
محاسن
ادبيات عربيه وفارسيه‌دن برى

٥ — السنهٔ طاقيمى :

انكليزجه
فرانسزجه
آلمانجه
روسجه

ماده : ١٧ بالاده تعداد اولنان درس طاقيملرندن برينه ويا ايكيسنه طلبهٔ اصليه شرائطى دائرەسنده طلبه قبول اولنەرق اوطاقيملر ايچون آيرى آيرى تصديقنامه اعطا اولنور .

طاقيم مداوملرينه بدلى مقابلنده مداوم دفترى ويريلير .

ماده : ١٨ طلبهٔ اصليه شرائطى حائز اولوب علوم شرعيه ، علوم حقوقيه ، فنون و علوم ادبيه شعبەلرى درس طاقيملرندن آيرى آيرى زمانلرده بالامتحان تصديقنامه آلان وبوصورتله هرطاقيم تصديقنامەلرينى جمع ايدنلر و ياخود بر شعبه طاقيملرندن بلاامتحان تصديقنامه آلوبده او شعبه طاقيم تصديقنامەلرينى جمع ايتدكدن صكره مجموعندن امتحان ويرنلر او شعبەنك مأذونى عد اولنورلر .

اجورات تدریسیه

ماده : ۱۹ طلبهٔ اصلیه ایله طاقیم مداوملری و سامعین اجوراتِ مقننهٔ تدریسیه‌یی اعطا ایله مکلف‌در . آنجق محللری مجالس اداره‌سندن فقر حالللرینه دائر مضبطه کتیرن طلبهٔ اصلیه اجورات تدریسیه‌دن معافدر . وبو کبیلردن شهادتنامه وتصدیقنامه خرجی دخی آلنماز. [شورای دولت قراری ٥ ایلول ۳۲٦]

حین دخولده مضبطه ابراز ایدنلردن سنین آتیه‌ده محله علم وخبری آلنمقله اکتفا اولنور .

ماده : ۲۰ اجورات تدریسیه هراوچ آیده‌بر، یعنی ایلول، کانون‌اول، مارت وحزیران ابتدالرنده استیفااولنور. دخوایه ویرن برنجی صنف‌طلبه‌سی اوسنه ایلول تقسیطندن معافدر .

ماده : ۲۱ اجورات تدریسیه اوقات معینه‌سنك حلولندن اعتباراً کله‌جك تقسیط زمانینك حلولنه قدر و حزیران تقسیطی درسلره نهایت ویرلدیکی کونه قدر تسویه اولنه‌بیلیر . ولو برتقسیطی مدت معینه‌سی ظرفنده تسویه ایتمیان افندیلر او تقسیطی تعقیب ایدن تقسیط تاریخندن اعتباراً طلبه‌لکه مخصوص مساعدات و امتیازاتدن استفاده ایده‌میه‌جکلری کبی امتحانلره‌ده قبول اولنمازلر. آنجق سنهٔ آتیه ایلك تقسیط زمانندن بدأ ایله اجورات تدریسیه‌یی منتظماً تأدیه ایتدکلری حالده موقتاً محروم اولدقلری مساعدات وامتیازات ایله امتحان حقی تماماً عودت ایدر .

ماده : ۲۲ اجورات دارالفنون محاسبه‌سنه تسویه‌اولندقچه مقبوضلری شعبات اداره‌لرینه ابراز ایدیله‌جك و اداره‌لرجه هویت ورقه‌لرینه مقبوض نومرو وتاریخی ایله برابر اشارت اولنه‌جقدر .

ماده : ۲۳ ایکی سنهٔ متوالیه‌ده اجورات تدریسیه‌یی تأدیه ایتمیان وبناءً علیه امتحانلره کیره‌میان طلبه‌نك قیدی ترقین اولنور . بو صورتله قیدی ترقین اولنان طلبه‌نك آنجق بر سنه فاصله ایله تجدید قیدی جائزدر . مع‌مافیه بوحال دخی فقط بردفعه تکرر ایدر .

ماده : ۲٤ اجرتسز طلبه اجرتلی طلبه کبی هر تقسیط مبدأنده تجدید قیده مجبوردر .

اجورات تدریسیه

ماده : ۱۹ طلبهٔ اصلیه ایله طاقیم مداومله‌ری و سامعین اجورات مقننهٔ تدریسیه‌یی اعطا ایله مکلف‌در . آنجق محلری مجالس اداره‌سندن فقر حالارینه دائر مضبطه کتبن طلبهٔ اصلیه اجورات تدریسیه‌دن معافدر . وبو کیبارجه‌دن شهادتنامه وتصدیقنامه خرجی دخی آلنماز . [شورای دولت قراری ۵ ایلول ۳۲۶]

حین دخولده مضبطه ابراز ایدنلردن سنین آیده محله علم وخبری آلمقله اکتفا اولنور .

ماده : ۲۰ اجورات تدریسیه هر اوج آیده بر، یعنی ایلول، کانون اول، مارت وحزیران ابتدالرنده استیفا اولنور. دخوله ویرن برنجی صنف طلبه‌سی اوسنه ایلول تقسیطندن معافدر .

ماده : ۲۱ اجورات تدریسیه اوقات معینه‌سنك حلولندن اعتباراً کلهجك تقسیط زمانلرنك حلوله قدر و حزیران تقسیطی درسلره نهایت ویرلدیکی کونه قدر تسویه اولنه‌بیلیر . ولو برتقسیطی مدت معینه‌سی ظرفنده تسویه ایتمیان افندیلر او تقسیطی تعقیب ایدن تقسیط تاریخندن اعتباراً طلبه‌لرك مخصوص مساعدات و امتیازاتدن استفاده ایده‌میه‌جکلری کبی امتحانلره‌ده قبول اولنمازلر . آنجق سنهٔ آتیه ایلك تقسیط زمانندن بدأ ایله اجورات تدریسیه‌یی منتظماً تأدیه ایتدکلری حالده موقتاً محروم اولدقلری مساعدات وامتیازات ایله امتحان حقی تماماً عودت ایدر .

ماده : ۲۲ اجورات دار الفنون محاسبه‌سنه تسویه‌اولندقجه مقبوضلری شعبات اداره‌لرینه ابراز ایدیلمجك واداره‌لرجه هویت ورقه‌لرینه مقبوض نومرو وتاریخی ایله برابر اشارت اولنه‌جقدر .

ماده : ۲۳ ایکی سنهٔ متوالیه‌ده اجورات تدریسیه‌یی تأدیه ایتمیان وبناءً علیه امتحانلره کیرمیان طلبه‌نك قیدی ترفین اولنور . بو صورتله قیدی ترفین اولنان طلبه‌نك آنجق بر سنه فاصله ایله تجدید قیدی جائزدر . مع‌مافیه بوحال دخی فقط بردفعه تکرر ایدر .

ماده : ۲۴ اجرتسز طلبه اجرتلی طلبه کبی هر تقسیط مبدأنده تجدید قیده مجبوردر .

ماده : ٢٥ اجورات تدريسيه بروجه آتی بيان اولنور :
دخوليه خرجی ، يارم ليرا — تجديد قيد خرجی ، چاريك ليرا — شهادتنامه خرجی ، ايكی ليرا — تصديقنامه خرجی ، يارم ليرا — امتحان خرجی ، يارم ليرا .

نقل قيد

ماده : ٢٦ دارالفنونك ايكی شعبه‌سنه برددن دوام غيرجائزدر. آنجق شرائط دخولی مساوی اولان برشعبه‌دن ديكرينه اسباب موجبه‌لی استدعانامه ايله بردفعه نقل قيد جائزاولوب بوده يالكز سنهٔ درسيه بدايتنده اجرا اولنور.
طشره حقوق و طبيه مكتبلرنده نقل خالدن طولايی سنهٔ درسيه‌نك هروقتنده نقل قيد اولنه بيلير .

ماده : ٢٧ مادهٔ آتيده بيان اولنان صورتله شعبه‌لرك برندن ديكرينه نقل ايدنلر نقل ايتدكلری شعبه‌نك برنجی صنفنه قبول اولنورلر . حقوق وطب شعبه‌لری مستثنادر .

ماده : ٢٨ برشعبه‌دن ديكرينه نقل ايدن طلبه‌يه بلااجرت تصديقنامه ويريلير . آنجق اجرتلی طلبه‌نك تاريخ تصديقنامه‌يه قدر كدران اولان تقاسيطی تماماً تسويه ايتمش اولمسی واجرتسز اولانلرك ده معين زمانلرده تجديد قيدايتدرمش بولنمسی مشروط وكيفيتك بوصورتله تصديقنامه‌يه درجی لازمدر.

ماده : ٢٩ نقل قيد تصديقنامه‌لرينه طلبه‌نك كيفيتی ونقل اولنه‌جق شعبه برنوعدن اولديغی حالده ترفيع صنف نومرولری درج اولنه‌جق درسه يالكز هويت ورقه‌سيله نقل قيد معامله‌سی ياپلماز .

ماده : ٣٠ اوروپانك رسمی دارالفنون فاكولته‌لرنده بولنان طلبه استانبول دارالفنونك عينی شعبه‌لرينه قبول اولنور . شوقدركه بونلرك تحصيل نالميی اكمال ايتمش اولمری مشروطدر .

ماده : ٣١ اكمال تحصيل ايتمه‌دن كندی آرزولريله دارالفنون شعباتی ترك ايدنلرهويا عدم دوام وعدم ترفيع صورتلريله قيدلری ترقين اولنانلره طلب ايتدكلری حالده يارم ليرا خرج آلنه‌رق وقوع حالی مبين بر تصديقنامه ويريلير .

ماده : ٣٢ دارالفنون شعباتنه مداوم اولدقلرينه دائر قيد صورتی طلبنده بولنانلره بش غروشلق پول مقابلنده قيد صورتی اعطا اولنور .

تدریسات وامتحانلر

ماده : ۳۳ بر سنهٔ درسیه موسمه کوره ایکی یه آیرلمشدر. بری قیش شهور درسیه‌سی ، دیکری یاز شهور درسیه‌سی‌در . قیش شهور درسیه‌سی ایلول ابتداسندن کانون ثانی ابتداسنه قدر ، ویاز شهور درسیه‌سی شباط ابتداسندن حزیران ابتداسنه قدردر .

ماده : ۳٤ امتحانلر اوچ دوره‌یه تقسیم ایدلش‌در . برنجیسی یاز شهور درسیه‌سی نهایتنده یعنی حزیرانده ، ایکنجیسی قیش شهور درسیه‌سی بدایتنده یعنی ایلولده ، اوچنجیسی قیش شهور درسیه‌سی نهایتنده یعنی کانون ثانیده اجرا ایدیلیر .

ماده : ۳۵ دارالفنون شعبانتده صنف وشهور درسیه اصولی مخصوصاً جاریدر . بر صنفك حاوی اولدیغی شهور درسیه عددی مجلس مدرسین قراریله تعیین اولنور .

ماده : ۳٦ هر سنهٔ درسیه‌نك ختامندن بر آی اول سنهٔ آتیه ظرفنده تدریس اولنه‌جق دروس ایله مواد درسیه دارالفنون شعبه‌لری عالیس مدرسینك تکلیفی ودارالفنون مجلس عمومیسنك قبول و تصویبی اوزرینه تعیین وشهور درسیه‌یه تقسیم اولنه‌رق اعلان اولنور .

ماده : ۳۷ صنف امتحانلری صنف درسلرینك صوك شهور درسیه‌سی نهایتنده اجرا اولنور . طلبه بو امتحانلره کیروب کیرمه‌مکده مختاردر . برصنف امتحانلرینه کیرمیانلر مانوقنده بولنان صنفك درسلرینه دوام ایتمك واولکی صنف امتحانلرینی سنهٔ آتیه امتحان مدتلری ظرفنده اعطا ایتمك حقی حائزدر. آنجق برنجی صنف درسلرندن امتحان ویرمیانلر اوچنجی صنف ، و ایکنجی صنف درسلرندن امتحان ویرمیانلر دردنجی صنف درسلرینه دوام ایده‌مزلر . ویالکز طب شعبه‌سنده ملازمت (استاژ) یاپمق ایچون صوك صنف امتحانلرینی ویرمك لازم کلوب بوصنف امتحانلرینی تأخیر ایله ملازمت (استاژ) یاپمق جائز دکلدر .

ماده : ٣٨ طب شعبه‌سندن رؤس آلتی ایچون طقوز آی مدتله ملازمت یاپمق وملازمت یاپدیغنه دائر تصدیقنامه ابراز ایتمك مشروطدر .

ماده : ٣٩ طلبه دروس مقننه‌نك هر برندن اوچ دفعه امتحان اولهبیلیر. بر درسدن اوچ دفعه رد اولان افندینك قیدی ترفین اولنور.

ماده : ٤٠ طلبه هر شهور درسیه ظرفنده اوتونان درسلرك ثلثه دوام ایتمکه مجبوردر . هر شهور درسیه نهایتنده طلبه‌یه نمونه‌سی وجهله (نمونه ٢) مطبوع بر دوام تصدیقنامه‌سی ویریلیر . طلبه بوورقه‌یی مدرسه امضا ایتدیرمك اداره‌یه اعاده ایتمکه مجبوردر . امضالی دوام تصدیقنامه‌سی کتیرمیان طلبه امتحانه قبول اولنماز .

دارالفنون طب شعبه‌سنده تخصیصاً بر شهور درسیه ظرفنده نظری درسلرك نصفنه وعملی درسلردن اوچ درسه کلیان طلبه امتحانه کیرهمز .

اخراج موقت مدتی عدم دوام حسابنه ادخال اولنور . برسنه ظرفنده ایکی اخراج موقت جزاسی آلان طلبه او سنه امتحانلرینه قبول ایدلمز وصنفده ابقا اولنور .

ماده : ٤١ هر سنهٔ درسیه بدایتنده مدرس افندیلره درسلرینه مقید اولان افندیلرك اسامیسی مبین شعبات اداره‌لری طرفندن بر دفتر ویریلیر. مدرسلر آرزو ایتدکاری زمان درسلرینه دوام ایتمکه مجبور اولان طلبه‌نك دوام ویا عدم دوامنی بالذات ویا معاونلری ویا مبصرلر واسطه‌سیله تدقیق ایدهبیلیرلر .

ماده : ٤٢ شعبات اداره‌لرینه امضالی دوام تصدیقنامه‌لری ابراز ایدن طلبه‌یه شعبه رئیسی ویا مدیرلری طرفندن مربوط نمونه وجهله (نمونه ٣) مدرسلره خطاباً امتحانه‌قبولارینی مبین مطبوع وامضالی برتذکره ویریلیر . بووثیقه‌یی ابراز ایتمیان طلبه امتحانه قبول اولنماز. امتحان وثیقه‌لرینك مدرسلره عائد اولان قسمی بعدالامتحان مدرسلر طرفندن املا وامضا ایدلدکدن صکره جمله‌سی برطرف ایچنه وضع وظرفك اوزری تختیم اولنه‌رق اداره‌یه ویاخود رؤس کاتبنه تسلیم اولنور . امتحان نومره‌لری رقم و یازی ایله بازیله‌جقدر .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

ماده : ٤٣ امتحانلرده طلبه‌یه بش سؤال ایراد وهر سؤاله ایکی نومرو تقدیر اولنه‌رق بو نومرولرك وسطیسنه کوره امتحان نومروسی تعیین اولنور .

ماده : ٤٤ امتحانه کیره‌جك طلبه‌نك اجورات تدریسیه‌دن دینی بولنماسی وامتحان خرجنی تأدیه ایتمش اولمسی مشروطدر .

ماده : ٤٥ امتحان خرجنی ویرویرده برنجی امتحانه کیرمین طلبه‌یه دونمش نظریله باقیلیر ، و برنجی امتحان حقی ضایع ایدر .

انجق مصدق راپورله طبیب مداوینك رجنه‌لرینی ابراز ایدن ویا جنازه‌سی وقوعنه دائر علم‌وخبر کتیرن افندینك معذرتی قبول وحقی ادامه اولنور . دیکر ایکی امتحان ایچون آیرجه خرج ویرمز .

ماده : ٤٦ طلبه هر صنف تحصیلی تضعیف ایده بیلیر . مدت مذکورەنك ضعفی کیرویرده امتحان ویرەمامش اولانلرك هانکی شهور درسیه‌ده اولورسه اولسون قیدلری ترقین اولنور. اوتوز طقوزنجی ماده‌ده ذکر اولندیغی وجهله طلبه بومهل ظرفنده برامتحانی انجق اوچ‌دفعه تکرار ایده‌بیلیر .

ماده : ٤٧ مختلف صنفلره منقسم بر درسدن هرسنه امتحان یاپلیوب درسك ختام بولدیغی سنه نهایتنده یاپلسی ویاخود برشعبه‌نك بتون صنفلرینه شامل اولان دروس امتحانلرینك مجالس مدرسین قراریله ایکی یه تقسیمی جائزدر .

مادەسابقه‌نك مدت تضعیف وعدد امتحانه دائر اولان احکامی بوحالده‌ده جاری‌در .

ماده : ٤٨ طشره حقوق وطب مکتبلرینك برنده باشلامش اولان برامتحان اومکتبده ویاخود علوم حقوقیه وعلوم طبیه شعبه‌لرنده اتمام اولنه‌بیلیر . دیکر محللرده بولنان مکتبلره نقل اولنه‌ماز .

ماده : ٤٩ دارالفنون شعباتنده تدریس اولنان درسلر امتحان اعتباریله بروجه آتی طاقیملره تقسیم ایدلمش‌در .

١ — علوم شرعیه شعبه‌سی امتحانه طاقیملری :

تفسیر و حدیث شریف
علم کلام ، تاریخ علم کلام ، تصوف
علم اخلاق شرعیه ، سیر نبوی ، تاریخ دین اسلام ، تاریخ ادیان
اصول فقه ، خلاف
فقه ، تاریخ فقه ، حکمت تشریع
فلسفه ، تاریخ فلسفه ، عرب فلسفه‌سی

٢ — علوم حقوقیه شعبه‌سی امتحانه طاقیملری :

حقوق اساسیه ، حقوق اداره
علم اقتصاد ، علم اصول مالیه
عجله ، حقوق تصرفهٔ اراضی
حقوق جزا ، شرح متن قانون جزا ، اصول محاکمات جزائیه
اصول فقه ، نکاح ، وصایا وفرائض
حقوق دول ، حقوق خصوصیهٔ دول ، عهود عتیقه
اصول محاکمات حقوقیه ، اجرا ، تجارت برریه ، تجارت بحریه
صك جزا ، صك حقوق

٣ — علوم طبیه شعبه‌سی امتحانه طاقیملری :

سریریات داخلیه ، سریریات عصبیه
سریریات اذنیه وحنجریه ، سریریات خارجیه ، عملیات جراحیه
سریریات عقلیه ، مبحث سموم ، طب قانونی

٤ — فنون شعبه‌سی

علوم ریاضیه امتحانه طاقیملری :

برنجی رؤس — تفاضلی ، هیئت ریاضی ، حکمت ریاضی ، ماکنهٔ عالی
ایکنجی رؤس — تفاضلی وتمامی ، هیئت ریاضی ، حکمت ریاضی ، ماکنهٔ ریاضی

علوم طبیعیه امتحانه طاقیملری :

برنجی رؤس — حکمت تجربی ، کیمیای غیرعضوی ، کیمیای عضوی ، علم معادن ، نباتات ، حیوانات

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

ایکنجی رؤس — | حکمت تجربی، علم ارض ، فیزیولوژی،
| کیمیای تحلیلی ، کیمیای حیاتی

۵ — علوم ادبیه شعبه‌سی

ادبیات ترکیه ، تاریخ ادبیات ترکیه ، محاسن
ادبیات عربیه ، ادبیات فارسیه
السنهٔ اجنبیه ، تاریخ ادبیات غربیه
فلسفه وتاریخ فلسفه ، تربیه
تاریخ سیاسی ، تاریخ عمومی و تاریخ عثمانی
جغرافیا
علم اجتماعی وعلم اقتصاد

ماده : ۵۰ طاقیم مدرسلری ، طاقیم درسلرینك تعیز طبیعیلریدر . بناءً علیه هر درسك امتحانی او طاقیم مدرسلرینك حضور مشترکیله اجرا اولنور . طاقیم تشکیل ایتمیان درسلرایچون آیریجه تعیز انتخاب ایدیلیر .

ماده : ۵۱ امتحان کونلرنده معذرت مشروعه‌سی اولان رمدرس دارالفنون مدرس ویامدرس معاونلرندن برینی توکیل ایتمك حقی حائزدر .

ماده : ۵۲ مدرس بالذات بروکیل ارائه ایتمدیکی حالده تدریس ایتدیکی درسك طاقیم مدرسلرندن بری اکا وکالت ایلر . طاقیم تشکیل ایتمیان درسلر ایچون شعبات ادارهلری بر وکیل تعیین ایدر .

ماده : ۵۳ دارالفنونك طب شعبه‌سندن ماعدا شعباتنده ترفیع و درجه ایچون تومرو اصولی جاریدر. ترفیع وشهادتنامه درجاتی بروجه آتی بیان اولنور:

۱۰ — ۹	علی الاعلی
۸	اعلی
۷	قریب اعلی
۶ — ۵	وسط

ماده : ۵۴ ترفیع صنف ایچون هر درسدن پش تومرو آلمق مشروطدر .

ماده : ٥٥ ترفیع اعتباریله برصنف درسلری بیتنده مشارکت قطعیه یوقدر. بناءً علیه بر ویا برقاچ درسدن ایلك امتحانده بشدن دون نومرو الان وترفیع صنفه موفق اولهمیان یالکز او درسدن دونمش اولور. ودیکر درسلردن ترفیع صنف ایدر .

ماده : ٥٦ شمایانده اکمال تحصیل ایدن طلبه‌یه ویریله‌جك اجازتنامه ورؤسلرك درجاتی مشترك درسلردن هر صنف امتحانده احراز اولنان نومرولرك وسطیاری یکونیله متفرد درسلر نومرولری مجموعنك عدد دروسه تقسیمندن چیقه‌جق خارج قسمته کوره تعیین اولنور . نصف ونصفی تجاوز ایدن کسرلر واحده ابلاغ ایدیلیر . نصفدن دون اولان کسرلر نظر اعتباره آلنماز .

ماده : ٥٧ علوم شرعیه ، علوم حقوقیه ، وعلوم ادبیه شعبه‌لرینك صوك صنف امتحانی ویرن افندیلره اجازتنامه‌و آتیده مفرداتی محرر اولدیغی اوزره صوك صنف امتحانی ایله برابر رؤس امتحانی ویرنلره رؤس ویریلیر.

١ — علوم شرعیه شعبه‌سی :

علم کلام وفلسفهٔ اولی
اصول فقه وخلاف
علم فقه

٢ — علوم حقوقیه شعبه‌سی :

مجله
اصول محاکمات حقوقیه واجرا
حقوق جزا وقانون جزا
اصول محاکمات جزائیه
تجارت بریه

٣ — علوم ادبیه شعبه‌سی :

ادبیات ترکیه وتاریخ ادبیات ترکیه
فلسفه وتاریخ فلسفه
تاریخ عمومی وعثمانی

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI

اضطار — علوم طبیه شعبه‌سی درت رؤس وفن شعبه‌سی علوم ریاضیه وطبیعیه قسملری برر صنف امتحانیله ایکیشر رؤس امتحانه تابع‌در .

علوم طبیه شعبه‌سنده صوك دوقتورادن صوکره ترتیب اولنه‌جق نظامنامه موجبنجه برده تحریری امتحان (تز) یاپیلور .

ماده : ٥٨ رؤس امتحانلرنده موفق اولمق ایچون رؤسه داخل اولان درسلرك مجموعندن ثلثان نومرو آلمق مشروطدر .

ماده : ٥٩ رؤس امتحانینده اس میزانی طولدیره‌میانلر سنهٔ آتیه رؤس امتحانینه تکرار داخل اوله‌بیلورلر . بنه موفق اوله‌مدقلری تقدیرده بر دها امتحانه قبول اولنمازلر .

ماده : ٦٠ رؤس امتحانلرنده اس‌میزانی طولدروبده ایکی درسدن دون نومرو آلان وکذلك اس میزانی طولدروبده ایکی درسدن امتحانه کیرمیان سنهٔ آتیه‌ده اجرا قلنه‌جق رؤس امتحانینده یالکز داخل اولمدیغی درسلردن امتحان اولنور . او سنه‌ده داخل اولمدیغی ویاخود کیروبده حتی بردرسدن موفق اوله‌مدیغی تقدیرده موفق اوله‌مدیغی درسك امتحانینه تکرار قبول اولنماز . فقط بوکبیلرك یکیدن عموم درسلردن رؤس امتحانینه کیرملری جائزدر .

ماده : ٦١ رؤس امتحانلری علنی‌در . شعبات اداره‌لرندن مساعده آلان ذوات ایله صنوف سائره مداومینی سامع صفتیله امتحان صالونینده بولنه‌بیلیرلر .

ماده : ٦٢ بالعموم دارالفنون شعباتنك وبالخاصه حقوق شعبه‌سنك سنین سابقه مأذونیت صنفی طلبه‌سی سنهٔ آتیهٔ درسیه‌دن اعتباراً کرك رؤس وکرك صنف امتحانی صورتیله تعلیق ایتمش اولدقلری امتحانلری بالمراجعه ایکی سنه ظرفنده اتمام ایتمدکلری تقدیرده اجازتنامه ویا رؤس آلامیوب اللی غروش خرج ایله تحصیللرینی مبین برتصدیقنامه آله‌بیله‌جکلر وآندن صکره امتحان طلبنده بولنه‌میه‌جقلردر .

ماده : ٦٣ مکاتب عالیه‌دن ویا اوروپا فاکولته‌لرندن مأذون اولوبده استانبول دارالفنونك عینی شعباتندن رؤس آلمق ایستیانلرك مأذون اولدقلری فاکولته‌لرده کورمه‌مش اولدقلری درسلرله رؤس ایچون معین اولان درسلردن امتحان ویرمك شرطیله مسئوللری اسعاف اولنور .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK

ماده : ٦٤ اشبو تعليماتنامهنك مساعداتى متضمن اولان احكامى نشرى تاريخندن وتحديداتى ناطق اولان موادى سنهٔ آتيهٔ درسيه ابتداسندن جارى ومعتبردر .

ماده : ٦٥ اشبو تعليماتنامه احكامنك تطبيقنه دارالفنون مدير عموميسنك نظارتى تحتنده شعبات رئيس ومديرلرى مأموردر .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

دارالفنون وشعباتنك انضباطنه دائر نظامنامه‌در

ماده : ١ دارالفنون و شعباتی طلبه‌سی حقنده مقررات انضباطیه اتخاذی دارالفنونك هرقاکولته‌سنده متشکل مجالس معلمینه عائددر .

ماده : ٢ مقررات انضباطیه‌نك محاکم جزائیه‌ده اقامه اولنان دعاوی ایله برکونا ارتباطی یوقدر .

ماده : ٣ مجالس معلمینك یوقاریده‌کی صلاحیتی اولا بر فاکولته‌ده مقیدیولنان وقیدلری ترقین ایدلمه‌مش اولان طلبه‌یه، ثانیاً رؤس امتحانلرینه طالب اولوبده اثنای امتحانده ویا امتحان وسیله‌سیله مخالف نظام حرکاتده بولنان نامزدلره منحصردر .

ماده : ٤ مجازات انضباطیه شونلردر :

اولاً — تکدیر .

ثانیاً — الی چوق بر سنه‌یی تجاوز ایتمامك اوزره تکریر قیددن و امتحاندن منع ایتمك .

ثالثاً — الی چوق بر سنه‌یی تجاوز ایتمامك اوزره فاکولته ویا شعبه‌دن موقتاً اخراج ایتمك .

رابعاً — الی چوق ایکی سنه‌یی تجاوز ایتمامك اوزره دارالفنوندن موقتاً اخراج ایتمك .

خامساً — دارالفنوندن مؤبداً اخراج ایتمك [لزوم کوریلورایسه یوقاریده‌نك ٧ نجی فقره‌سنده مصرح اولان فاکولته‌لر ایله مکتبلردن موقتاً اخراج جزاسی برابر حکم ایدیله‌بیلیر .]

سادساً — الی چوق ایکی سنه مدت ظرفنده هیچ بر شعبه وفاکولته‌ده معین برویا برقاچ درسك امتحانه قبول ایدلمه‌مك .

سابعاً — الی چوق ایکی سنه‌یی تجاوز ایتمامك اوزره عمومی وخصوصی بالجمله فاکولته‌لر ایله مکاتب عالیه‌یه دوامدن منع ایتمك .

ماده : ٥ حقلرنده اخراج جزاسی ویریلان طلبه‌نك جزاءً ممنوع

اولدیغی هیچ بر فاکولته و مکتب عالیه قیدی اجرا و تکریر ایدیلمز و بو طلبه امتحانده قبول اولنماز .

ماده : ٦ فاکولته رئیسلریله مدیرلری طلبه‌دن هر بری حقنده اخطار ومؤاخذه اجراسنه صلاحیتداردر .

ماده : ٧ فاکولته رئیسی و مدیرلری مواد آتیه‌ی تحریراً درحال دارالفنون مدیر عمومیسنه بیلدیرمکه مجبوردر :

اولاً — طلبه‌دن برینك ذاتنه مخصوص اولان هویت ورقه‌سنی دیکره اعاره اخمسی وقیدینی وتکریر قیدینی شخص ثالث معرفتیله اجرا ایتدیرمسی ورؤس آلمق مقصدیله ایکی فاکولته‌یه بردن تکریر قیدایتدیرلمسی و بر دورهٔ امتحانیه‌ده موفق اولنمیان تلامذه‌ك بنه اودوره‌ده تکرار امتحانه کیرمسی ممنوع (وطلبه قیدلرینی اجراوتکریر ایتدیردکاری زمان کندینك ویا ولی و وصیسنك اقامتکاهلرینی بیلدیرمکه و اقامتکاهلرك تبدیلی حقنده بر هفته ظرفنده اداره‌یه اخبار کیفیت ایتمکه مجبور بولندیغندن) بو احکامه مخالف حرکات واقع اولدیغی حالده ؛

ثانیاً — مکتبك نظام وشرفنی مخل افعال وحرکات وقوعنده ویاخود طلبه طرفندن فاکولته‌داخلنده جنحه وجنایت فعللری اجراولندیغی تقدیرده .

ماده : ٨ مجازات انضباطیه خصوصنده مجلس معلمین حضورینه کوندرلمسی تقرر ایدن طلبه مجلسه احضار ایدیلنجه‌یه قدر بر تدبیر اداری اولق اوزره رئیس ویامدیر طرفندن مکتبه دوامدن منع ایدیلهبیلیر .

ماده : ٩ یدنجی ماده‌نك برنجی فقره‌سنده بیان اولنان احکام نظامیه‌یه مخالف حرکات حقنده مجلس معلمین دردنجی ماده‌نك برنجی ، ایکنجی ، اوچنجی والتنجی فقره‌لرنده محرر مجازات انضباطیه‌دن برینك اجراسنه قرار ویرر . احوال سائره‌ده فعلك درجه‌سنه کوره بنه دردنجی ماده‌ده بیان اولنان جزالردن برینی تعیین ایلر .

ماده : ١٠ رئیس ویا مدیرك مساعده‌سی اولدقجه دار الفنون بنالری داخلنده اعلان ورقه‌لری تعلیق اولنماز . معارف نظارتنك اوامرینی و مجلس معلمین مقرراتی حاوی اولان اعلانات ایله اداره‌جه تعلیق اولنان اعلان ورقه‌لرینی قوپاران ویا تغییر و تحریف ایدن و اوزرلرینه یازی یازان

ورسم وشكلر يابان ومكتبك ديوارلرينه وسائر يرلرينه اعلان تعليق ايدن ويازى يازان ويرشى حك وترسيم ايدن طلبه حقنده مجلس معلمين دردنجى مادەنك برنجى، ايكنجى، اوچنجى والتنجى فقرەلرنده محرر جزالردن برينك اجراسنه قرار ويرر .

ماده : ١١ دارالفنون بنالريله مشتملاتى داخلنده طلبەنك قلوبلر تأسيس ومتينغ عقدايتمارى ونطق ايراداتلرى وقونفرانس ويرمارى ممنوعدر. بوكبى حالاته تصدى ايدنلر منع ايديلير .

ماده : ١٢ مجلس معلمينك مقررات انضباطيەسندن طولايى رئيس وفاكولته مديرلرينك و حقلرنده جزا تعيين اولنانلرك دارالفنون مجلسنه و بو مجلسك تشكيلنه قدر مجلس معارفه مراجعتله اعتراض ايتمك صلاحيتى واردر .

ماده : ١٣ فاكولته داخلنده نظام و انضباط مختل اولديغى حالده مجلس معلمين رئيسنك رأيى آلنەرق وياخود طوغريدن طوغرىيه مدير عمومينك اشعارى اوزرينه بر درس ويا صنف معارف ناظرى طرفندن تعطيل ايديلەبيلور . برفاكولته دارالفنون مجلسنك رأيى آلدقدن صكره وايجابى تقديرنده رأساً ناظر طرفندن موقتاً قباديلەبيلور . برفاكولته قبالى بولنديغى مدتجه اوفاكولتەيه عائد بتون معاملات معطلدر . يعنى طلبه تكرير قيدايدەمز، امتحان ايدلز وبشقه برفاكولتەيه نقل معاملەسى اجرا اولنەماز .

ماده : ١٤ حيله قاريشديرملش وحيله اجراسنه تشبث ايدلش اولان امتحانلر مقبول دكلدر . حيله ايدركن طوتيلان طلبه موقع امتحاندن طيشارى چيقاريلير وبوحالده هيئت امتحانيه طرفندن حيله وقوعى امتحان اجراسندن صكره تبين ايلديكى حالده مجلس معلمين طرفندن امتحانك شايان قبول اولديغى اعلان اولنور . حيله ويا حيلەيه تشبث ايلديكى حالده يونك فاعل مستقلى ويا فاعل مشتركارى حقنده ٤ نجى مادەنك ٦ نجى ، ٧ نجى فقرەلرى موجبنجه فاكولته مجلسى طرفندن مجازات انضباطيه اجراسنه قرار ويريلير .

ماده : ١٥ امتحانك شايان قبول اولديغنك اعلانى حيلهنك كشفندن اول ويرلمش اولان رؤسلرك بطلانى ايجاب ايدر .

ماده : ١٦ مجلس معلمين مواد انضباطيه حقنده اتخاذ ايتديكى مقررانك دارالفنون داخلنده اعلانى امر ايدهبيلور .

مادهٔ منضمه

ماده : ١٧ مدير عمومى ورئيس ومدير و معلملرك تحت امرنده ايفاى وظيفه ايلك اوزره دارالفنون داخلنده لزومى قدر انضباط مأمورلرى استخدام ايديلهجك ويونلر يكنسق البسهٔ مخصوصه اكتسا ايدهجكلرى كبى دارالفنونه مخصوص علامتى حامل كوكلرينه قوردون تعليق ايليهجكلردر .

ماده : ١٨ اشبو نظامنامهنك اجراسنه معارف نظارتى مأموردر .

اشبو نظامنامهنك موقع اجرايه وضعنى ونظامات دولته علاوهسنى اراده ايدرم .

٤ جمادى الاول سنه ٣٣٠ و ٨ نيسان ٣٢٨

محمد رشاد

صدراعظم

سعيد

معارف ناظرى

امراه

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI

نمونه ۱

استانبول دارالفنونی ..... شعبهٔ قید اولنهجق طلبه مخصوص درج

اسمی	
پدرینك اسمی	
پدرینك صنعتی	
عائله اسمی	
پدرینك محل اقامتی	
مأذون اولدیغی مکتب	
مکتب مذکورهٔ تاریخ دخولی	
شعبهٔ یوحین قیدنده اقامت ایتدیکی محل	

نفوس تذکرهسنك عینی اولهجقدر

محل ولادتی	تاریخ ولادتی	ولایتی	سنجاغی	قضاسی	قریه یا محله سی	سوقاغی	نوع مسکن

امضا ۱۳

اشبو ورقه طالبك خط دستیله املا امضا ایدیلهجکدر .

نمونه ۲

شهور درسیه

استانبول دارالفنونی ——— شعبه‌سی

دوام تصدیقنامه‌سی

——— نومرولی ——— افندینك تزدمه‌ك جدولده محرر اولدیغی اوزره

درسلك عملی / نظری قسملرینه دوام ایدیکنی تصدیق ایلرم .

معلم ۱۳

طابه امتحانه کیره‌بیلمك ایچون اشبو ورقه‌یی هرشهور درسیه نهایتنده اداره‌یه تسلیم ایتمکلری لازمدر.

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI

HAL EDİYE KÜTÜPHANESİ No.

نوعه ۳

استانبول دارالفنونی ..... شعبه‌سی

..... معلمی ..... بك افندی یه ..... رفعه امحابه

معلم بك افندی

دارالفنون ..... شعبه‌سی طلبهٔ اصلیه‌سندن ..... نومروده مقید .....

افندیمز ..... درسنه‌دوامی مشروط مدتی اکمال ایتمش اولدیغی اداره‌یه ابراز وتسلیم

ایتدیکی تصدیقنامه‌لردن آکلاشلمغله مذکور درسندن ..... ۱۳ تاریخنده اظری

امتحانك اجراسیله کسب لیاقت ایتدیکی درجه، نومرونك ذیلاً اشعاری رجا اولنور بك افندی

۱۳ ..... شعبه‌سی

امتحانی طرفنیه حواله ایدیلان ..... نومروده مقید ..... افندی .....

درسندن ..... ۱۳ تاریخنده امتحان ایدیلدرك ..... کسب استحقاق ایتمش

اولدیغی تصدیق وبیان ایلرم.

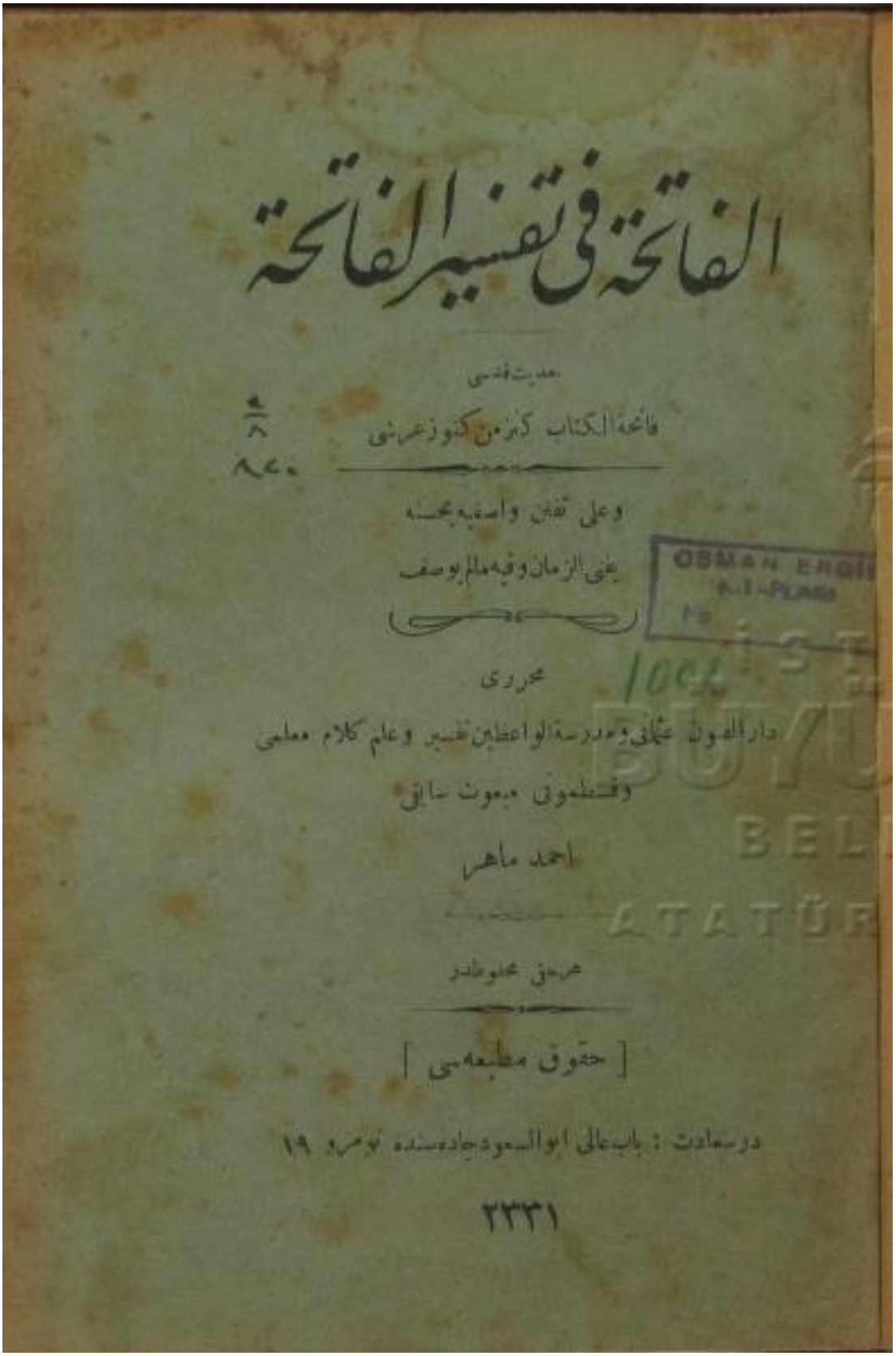
۱۳ ..... شعبه‌سی ..... معلمی

انظار — بو وثیقه‌یی ابراز ایلیان طالبه امتحانه قبول اولنماز. هر یوسنده امتحان ایدیلان افندیلرك بووثائق معلم بکار طرفندن طولایلیله‌رق جلبنی بر طرف درونده مخصوصاً کتابته تسلیم اولنور. توطؤ وامضا وتاریخ ثابت صراحله تحریر ایدیلمیکدر.

استانبول — مطبعهٔ عامره

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

EK 3: Ahmet Mahir Efendi el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha Adlı Eseri

الفاتحة فی تفسیر الفاتحة

حدیث قدسی

فاتحة الکتاب کنز من کنوز عرشی

٨٧٠

وعلی تفنن واصنافه بحسنه

یغنی الزمان وفیه ملل یوصف

محرری

دار الفنون عثمانی ومدرسة الواعظین تفسیر وعلم کلام معلمی

وقسطمونی مبعوث سابق

احمد ماهر

حرفی محفوظدر

[حقوق مطبعه سی]

درسعادت : باب عالی ابوالسعود جاده سنده نومره ١٩

٢٣٣١

OSMAN ERGİN
BÜYÜK
BEL
ATATÜR

افادهٔ مخصوصه

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد بی‌پایان، اومنزل قرآن عظیم‌الشانه شایاندرکه اکمل موجودات اولان نوع بنی آدمه اصطیل حیوانیتدن ذروهٔ کمال انسانیته اعتلا ایچون شرائط سیروسلوك اسلامیی، سر منزل حق وحقیقته وصول ایچون مشارع علم ومعرفتی، خزائن لالیٔ سعادتی فتح وکشاد ایچون مفاتیح عبودیت وعبادتی، معیشت بشریه وحیات اجتماعیه‌یی تأمین ایچون قواعد سیاسیه واصول مدنیتی جهان، جهان عرفان اولدرجه ارائه وبیان ایدن کتاب مبین فرقانی، ام‌الکتاب معانیدن ساحهٔ برین الفاظه وحی‌وتیان‌وبوصورتله دنیوی‌واخروی، مادی‌ومعنوی، جسمانی وروحانی هردرلو احتیاجات بشریه‌یی حل وآسان ایتمشدر.

صلات وسلام پیکران او مطلع‌الفجر انوار قرآن، رسول امی عنوان افندمز حضرتلرینه سزاوجسباندرکه اشبو چشمه سار معالم‌الامکانیه‌یی سرائر شناسان وجدانه، وینبوع سرشار معارف سبحانیه‌یی قنوات قلوب ایمانیانه یکرمی اوچ سنه‌لك برمدت قلیلهٔ زمانیه‌ده تدریجاً تلقین‌وافاضه‌ایله نشئه دلان ذلال امداده غایت واسع بر درجهٔ استعداد وعرفان وبو وجهله تکملات متمادیهٔ

مادیه وترقیات متسلسلهٔ معنویه یه برزمین جریان آچشدر . وعلی آله واصحابه اجمعین .

یاقوب کجمه بومرآت هدادر
تجلیکاه اسرار خدادر
ایکی دریای امکان ووجوبك
تلاقیکاهیدر حیرتمادر
کوررالیته آنده نوروحدت
احدله احمده کیم آشنادر

ازجمله اوکتاب قد سیت اشتمالك تاج العروس اجمالی اولان فاتحهٔ شریفه که جلوهٔ ایجازیله براسحهٔ غرای حکم وحقایق وشیوهٔ اعجازیله برمجموعهٔ سمحای لطائف اسرار ودقایقدر. جلوه کاه ناسوت ایجریسنده ودلبر لاهوتی ادا، برسورهٔ فیض آموز شفادرکه مشاهده سی. هرقلب ذوق آشنای تجلی بن جلوه کاه شاهد قدرت ، مطالعه سی . هردیدهٔ حق بین تجلی یی انسان عین الانسان حقیقت ایدر . بیك اوچیوز یکرمی طقوز سنه سی مارت ایچنده ایدی دارالفنون عثمانی تفسیر معلملکنه تعیین بیورلدیغمدن او مدرسهٔ عرفانك برنجی صنف طلبهٔ علومنه قاضی بیضاوینك ادق التفاسیر اولان انوارالتنزیلی تعقیباً وسورهٔ قدسیهٔ مذکوره دن ابتداءً بلطفه تعالی تدریسه ابتدار وعاجزانه اوقوندیغم درسلرك دوجار ضیاع اولماسی ملاحظه سیله تنظیم سلك سطور ایدلسنی وبو درساره استطراد ، ایضاح ، فائده قیلندن بعض بیاناتك ده علاوه سنی امل واختیار ایتدم نتیجه ده فاتحهٔ بیان تقریر اولدرق برترجمهٔ فاتحه تفسیری شیرازه کبر ترجمه وتحریر اولدی .

معمافیه هر برنجی صنفه فاتحهٔ تفسیر اولق اوزره اشبو سورهٔ

جليله‌نك تدريسي‌ده دارالفنون مذكورك انجمن معلمينجه تقرر ايتمسنه مبنى حلاوتياب ايمان اولان اهل قرأنه برخدمت ناچيز اولور اميديله تفسير مذكورك طبع وتعميمنده خامه‌زن جرأت اولدم .

اوت بو . بونجه غواصين علوم ومعارفه قارشو بويوك برجسارتدر چونكه جاهل اولان جسوردر . واثر واقع‌ده سراپا معروض خطايا وقصوردر . فقط اصحاب فضل وكمال عندنده قابل عفو ومعذرتدر . بناءً عليه خطا وقصورم حسن نيتمه باغشلانه‌جغنده اميدم واثق . عفو ومغفرت الهى‌ده ارباب جرم وقصوره لايقدر .

ان الله غفور رحيم

الفقير السيد حافظ احمد ماهر بن السيد حافظ محمد سعيد بن السيد حافظ محمد نورالدين الخالدى القسطموني المعروف بالمفتي افندى زاده

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

جليله‌نك تدريسي‌ده دارالفنون مذكورك انجمن معلمينجه تقرر ايتمسنه مبنى حلاوتياب ايمان اولان اهل قرأنه برخدمت ناچيز اولور اميديله تفسير مذكورك طبع وتمثيلنه وانشروتعميمنه‌ده خامه‌زن جرأت اولدم .

اوت بو. پوتجه غواصين علوم‌ومعارفه قارشو پويوك برجسارتدر چونكه جاهل اولان جسوردر . واثر واقع‌ده سراپا معروض خطايا وقصوردر. فقط اصحاب‌فضل‌وكمال عندنده قابل‌عفو ومعذرتدر. بناءً عليه خطا وقصورم حسن تتمه باغتشالانه‌جغنده اميدم واثق. عفو ومغفرت آلهى‌ده ارباب جرم وقصوره لايقدر .

ان الله غفوررحيم

الفقير السيد حافظ احمد ماهر بن السيد حافظ محمد سعيد بن السيد حافظ محمدنورالدين الخالدى القسطموني المعروف بالمفتي افندى زاده

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI

« مجلس سعادت اینس رسالتپناهیده حاضر اولدیغمز بر زمان ده طرف آلهیدن بر ملکك ورودی وقتنه تصادف ایتدك. ملك مرسل رسول اجل افندمزه سن نبی ذیشاندن اول هیچ بر پیغمبر جلیل العنوانك نائل اولدیغی ایکی نور معالی که سن آکا نائل بیورلدك مبشر و مسرور اول. انك بری فاتحة الکتاب دیکری سورهٔ بقره نك خواتیمی اولان « آمن الرسول » دن اعتبارا « علی القوم الکافرین » « قدر ایکی آیت فضائل تصابدر. سن یوکلردن بر حرف اوقودیغکده البته آنك تمام فیض و ثوابنه نائل اولورسك دیدی »

اوچنجی حدیث « نور عین عالم افندمزدن محرم اسرار رسول ربانی حذیفة الیمانی حضرتلرینك روایت ایتدیکی « ان القوم لیبعث الله علیهم العذاب حتما مقضیا فیقرأ صبی من صبیانهم فی الکتاب الحمد لله رب العالمین فیسمع الله تعالی فیرفع عنهم بذلك العذاب اربعین سنة » حدیث منیفیدر ده

معنای حدیث « بر قوم اوزرینه جناب رب العالمین واجب و قضی اولان بر عذابی بعث و انزال ایدر متعاقبا اوقومك جوجقلرندن بر طفل معصوم مکتبده الحمد لله رب العالمین » ی اوقور وجناب خیر الراحمین ده آنی واصل هدف قبول ایدر. درحال اومعصوم جوجقك اشبو فاتحه شریفه یی اوقومه سی سببیله قوم مذکوردن جناب حق اوعذاب مقدری ـ اساساً مبرم اولدیغجون ـ قرق سنه رفع ایدر » دیمکدر .

تتمه

یعنی جناب ابی بن کعبدن مروی اولوب یتون سورهٔ آلیه نك فضائلنه عائد هم سوره نك تفسیری عقیبنده نکاشتهٔ صحائف سطور اولان حدیثلرله بر وجه بالا ذکر و بیان اولنان احادیث شریفه نك موضوع اولدیغنه قائل اولانلر وارایسه ده

اشبو احاديث ثلاثهٔ مذكوره‌نك صحتى برجوق كتب معتبره‌ده درميان اولمق صورتيله تأمين ايدلمش وبناءعليه ابى بن كعب حضرتلرندن روايت اولنان هر حديثك موضوعيتى لازم كليه‌جكى وارسنهٔ ايضاح بولنمشدر . اوت كرك قاضى بيضاوى حضرتلرينك انوار التنزيلنده كرك اكابرندن ابى السعود كى فخر علماى عثمانيه‌نك تفسيرنده سورة فرأيه‌نك فضائلنه دائر درميان اولنان اكثر احاديثك موضوعيته اكثر علما ذهاب ايتمش وبو بابده قاضى محشيلرى ده تأييد كيفيت ايتمشلردر . بو احاديثك صورت موضوعيته كلنجه بونلرك واضعى فرق ضالهدن كرامية طائفه‌سنك عبادان قسمندن بر رجل اولوب بو طائفه جهالت وغوايتلرندن ناشى ترغيب عبادت وتشويق امت سياقنده وضع احاديثى تجويز ايتدكلرندن رجل مرقومدن بو امنيهٔ باطله‌ايله وضع حديث ايده‌رك رسول الله افترايه قدر جسارت ايتمشدر . حتى كنديسنه بو يله بر حركت ضلالت كارانه‌يه جرأتك سببى سؤال اولنديغنده « ناسك قرآن عظيم الشانى ترك ايده‌ك ابو حنيفه‌نك فقهى ومحمد بن اسحق‌ك مغازيسى وشعرانك اشعاريله اشتغال ايتدكلرينى كورورسه متأسف اولديغى ايچون انلرى قرآن جليل البرهانايله اشتغال ايتدرمك اميديله براى ترغيب وتشويق اشبو احاديثى وضع ايتديكنى معرض اعتذاره جواباً بيان ايلمشدر . نه بيوك جهالت ! ذاتاً بويوله موضوع احاديث غير صحيحه‌نك عدد وماهيتى ائمهٔ حديث طرفلرندن تعيين وتبيين اولنمسنه ومذكور تفسيرلرده كى احاديث موضوعه‌ده تحشيلرى طرفندن اصولنه توفيقاً بيان واشارت ايدلمسنه مبنى بويله افرادى معدود ومعلوم احاديث موضوعه‌نك مع التأسف كتابلرينى كيرمه‌سندن طولايى آرتق احاديث رسول الله حقنده امنيتك مرتفع اولمه‌سى لازم كله‌جكى كبى بر فكر ومطالعه‌يه ذهاب ايتمك‌ده خوغرى اولديغندن بو بابده اخطار كيفيته لزوم كورولمشدر .

ومن الله التوفيق

فاتحهٔ شریفه‌نك ترتیب لاهوتیسنده‌کی نکت ودقایق تنظیم سلك بیان ایتمك اوزره‌ده بر ایکی سوز سویله‌مك لازمدر . تاکه سورهٔ جلیله‌خاتمه یبرای اعجاز اولسون .

کندیمزی برای عرض حاجات پرپادشه عظمت سیمانك حضوری شرفیله حائز نصاب مباهات فرض ایدملم . نه‌صورتله عرض‌حاله ابتدار ونه‌کی مقدمات تعظیم ایات ایله استحصال آماله‌صرف اقتدار ایده‌بیلیرز .

شبهه یوقدرکه اولا آنی‌بر حکمدار جهانگیره لایق اولان اوصاف تعظیم کاری واینهٔ جلیلهٔ قدرت شعاری ایله توصیف وثنا ایلرز .

ثانیاً اول وآخر اوشهریار جهانك شرف جهانهای اسبت وعبودیتیله مباهی برعبد صادق اولدیغمزی وانك باب احسان وعاطفته کیجه‌لی کوندزلی ملازمتله صادقانه ومستقیمانه ابقای‌حسن خدمتدن غیری بروظیفهٔ مفخرت اکتناهمز وآستان معالی آشیان ملوکانه‌سندن بشقه برالتجاگاهمز اولدیغنی عرض ایله تأیید صداقت ایلرز .

ثالثاً منوی ضمیر ومرکوز خاطرمز اولان مطلوب ومستدعامزنه ایسه آکا مظهر توجه عالی سائرخواص بندکان وزمرهٔ منتسبان صیره‌سنده لطفاً شایان بیورلمغمز صورتیله برقاندهـا منتدار ونائل لطف بیشمار قیلنمغلمزی استعطاف واستدعایه قالقیشیرز .

بوندن‌صوکره دونوب‌بارکاه حکمداریلرینك عرض غیر منارقی بولنان عبدصادقلرینك شواسترحام‌صداقت‌انتسابی لطفاً رهین اجابت ومشمول الحاظهٔ قبول وعنایت بیوریله‌جنی امیدی تأکیداً عرض اولنه‌رق کلامه‌ختام‌ویررز .

ایشته اشبو امر محسوس جاری ایله معلوم اولدیغی وجهله بر عبادالله هرنه زمان فاتحه خوان، خصوصیله نازده اوسورهٔ جلیله ایله ثنویرساز لسان ووجدان اولوریه‌رق [illegible] ملك الملوك وشهنشاه کائنات پناه اولان الله ،

حضوریله نائل قرب الٰهی وواصل فیض تا متناهی اولهجقمزدن جناب رب حکیم والسنهٔ عباد اوزرینه انزال ایتدیکی سورهٔ فاتحه‌ده بزه تعلیم آداب حضور ایدهرك اولا کندیسنك بتون عوالمه قارشو الوهیتله، ربوبیتله وکارگاه حکمت اولان دارالامتحان دنیاده بلا تفریق جنس ومذهب بتون انسانلرایچون رحمانیتله، ودارالامتیاز قدرت بولنان نشئه اخراده بالکز اهل ایمان ویقینه رحیمیتله، واودارالامتیازجزایه‌دهمالکیتله توصیف اولنمسی وثانیا صفت مخصوصهٔ معبودیتده کندیسنی اشتراکدن تنزیه وتقدیس ایله انجق محراب ملکوت وجانب قدس الوهیته قارشو عبادت ایتمکده اولدیغمزك، وبو امرعظیم عبادت وایفای وظائف مهمهٔ عبودیتده ذات پاك الٰهیسندن بشقه هیچ کیمه‌دن استعانه‌ده بولنمدیغمزك عرض ایدلمسی وثالثا وارستهٔ ثانیهٔ غضب وضلالت اولهمعین انسانلرك غیری انواع نعم وبالخاصه نعمت مطلقهٔ ایمان ایله کندیلرینه احسان وانعام اولنان ابرارالٰهیه واحرار ربانیهنك طریق مستقیمنه ارشاد و هدایت اولنمق استرحام ایله‌مه‌کرمی وخاتمه‌ده برای رجا اولنق اوزره‌دونوب ای قاضی الحاجات ویامجیب الدعوات دریای بی‌پایان فضل واحسانکدن وخزائن بیشمار فیض بیکرانکدن بزم رفع بارگاه اجابت ایتدیکمز شو دعاو رجامزی «فتقبلها ربها بقبول حسن» سرینه مظهریتله ایصال هدف اجابت ایتدیمکلکمزی امر وفرمان بویورییور بوذات پاك سبحانیسی الوهیت ، ربوبیت ، رحمانیت، رحیمیت ، مالکیت شو بش صفت جلیله ایله توصیف وبو صفت جلیلهیه قارشو قولاریمزده عبودیت، استعانت، طلب هدایت، رجای استقامت ، استعطاف نعمتله تکلیف ایدهرك سورهٔ جلیلهٔ فاتحه‌ی معبودیله عبادی آره‌سنده معناً تقسیم ورابطهٔ معبودیت وعبودیتی بووجهله تبیین وتفویم ایدییور اللهم اجعلنا من الواصلین ولاتجعلنا من الغافلین .

OSMAN ERGİN KİTAPLARI
No